

ТУРСУНМУРОД ЭРМАТОВ

ОНА БҮРҮ ҚАСОСИ

Бўзлаб қолган бўри болалари
йиллар ўтиб улғаяди. Нафс
васвасасидаги овчи энди уларнинг
пайига тушади...

Турсунмурод ЭРМАТОВ

ОНА БЎРИ ҚАСОСИ

Қисса ва ҳикоялар

Тошкент
“IJOD-PRESS”
2019

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ў)6

Э 80

Тақризчи:

Собир УНАР — ёзувчи, Ўзбекистон Ёзувчилар
уюшмаси аъзоси

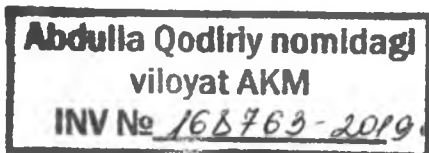
Эрматов, Турсунмурод.

Она бўри қасоси: Қисса ва ҳикоялар / Т.Эрматов — Т.: “IJOD-
PRESS” нашриёти, 2019 йил — 240 бет.

ISBN: 978-9943-5627-4-5

Турсунмурод Эрматовнинг ушбу қисса ва ҳикоялар тўпламида аксарият қишлоқ ҳаётидан воқеалар, узаро миллатлар дўстлиги, меҳр ва муҳаббат туйғулари баён этилади. Муаллиф инсон ва табиат мувозанатини эзгулик тарозисиди ёрқин миллий бўёқларда кўрсатиб беради.

Ёзувчининг Република матбуотида турли ҳикоя ва қиссалари эълон қилинганидан ташқари «Оқ отган минган дарвеш» номли ҳикоялар тўплами Фафур Фулом матбаа ижодий уйида нашр этилган.

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ў)6

ISBN: 978-9943-5627-4-5

© “IJOD-PRESS” нашриёти, 2019

БОЗОРДАГИ БОЛА

Сафонинг бу ҳовлида яшаш-яшамаслиги ҳақида биров аниқ билмасди. Баъзи-баъзида кечалари уйда чироқ ёниқ бўлиши уй соҳибининг ташриф буюрганидан дарак берарди. Унинг уйига қачон келиб кетиши ҳам номаълум эди. Кимдир Сафони бозорда фаррош деса, бошқа биров аллақерда қоровулчилик қилишини айтарди.

Сафонинг ҳовлиси унчалик катта эмас, икки туп ўрик дарахтини айтмаса тайинли кўкарган нарсанинг ўзи йўқ эди. “Савил қолгур шу дарахтларнинг бўлганидан бўлмагани яхши эди” дер эди уй эгаси ўзига ўзи. Чунки баҳорда ўриклар гуллаб, довча айириб қолгандан, бутун ёз фасли болаларнинг кимсасиз уйдаги дарахт меваларига дуч келган нарсани иргитишларидан уй олди ва ҳовли саҳни улар отган нарсалар билан тўларди.

Дала-дашзда ўт-ўлан қуриб-қовжираган паллалардан бошлаб бу уйдан янада путур ва файз кўтарилар эди. Бу пайтлар сарғайиб қуриган бегона ўт-ўланлар, тиканаклар, шох-шаббалар, шамол тўз-фитган латта-путталар, синиқ идишларгача ҳаммаси ҳовлини бутунлайича харобликка кўмарди.

Сафо буларга умуман эътибор бермасди. Унинг бу ишларга қараб қўйишга вақти ҳам, ҳафсаласи ҳам йўқ эди.

Унинг бугун ҳам чарчоқдан мадори қуриганди. Бозордан олган нонни қўйнидан чиқариб эски столга қўйди. Олов ёқиб, чой қайнатмоққа ҳафсаласи бўлмади, пақирдан бир пиёла сув олди-да, ҳўплади, истар-истамас бир бурда нонни оғзига солди.

Хаёлига яна ўша бозордаги боланинг қичқирган овози келди:

Турсунмурод ЭРМАТОВ

— Яхтак, ким ичади яхтак, муздай, ширин булоқ суви! — Бола бир пақир сувнинг оғирлигидан бир томонга қийшайганча зипилларди.

Боланинг усти-боши анча униққан, бичими ўзига хийла катталигидан кийим бировнинг эскиси эканлигини билиш қийин эмасди. У бошқа сув сотиб юрган болалардан ажралиб турар, овози ўктам ва жарангдор, булоқ билан бозор ўртасида бўзчининг моксисидай елиб-югурарди..

— Муздай сув, муздай!..

Сафо ҳалигина машинадан туширилган қовун ва тарвузларни тахлаётган эди. Ёнгинасидаги баралла овоздан чўчиб тушди.

— Ҳой амаки, сизнинг уйингиз йўқми? Рўпарасида сув сотувчи бола илжайди.

— Ким айтди сенга уйи йўқ деб? У болага ажабланиб қаради. — Албатта бор.

— Унда нега кеча оқшом қайроғоч остидаги сўпада ухлаб қолдингиз?

— Кўрдинг-ку, кеча бозорга қовун-тарвуз кўп келди, — деди Сафо болага синиққина кулиб. — Шунини тушуриб, чарчабман. Билишимча, сен яқинда келгансан. Қаерликсан?

— Бошқа шаҳардан.

— Ким билан яшайсан?

— Онам билан. Ҳадемай салқин тушади, — боланинг гапларида тушкунлик сезилди, — сув ҳеч кимга керак бўлмайди. Демак биз бу ердан ҳам кўчиб кетамиз. Эҳ, пулим кўп бўлса эди. Онамни даволатишим учун керак. Балки менга фаррош бўлиб олишимга ёрдам берарсиз-а, амаки?

Бола бу гапини бозордаги бошқа танишларига ҳам айтарди. Бола Сафони ҳам ҳар кун кўрганидан унга

умид кўзларини тикди. Бироқ Сафо юпатиш учун биронта тайинли гап топа олмади. Чунки у бор-йўғи ҳаммол эди.

* * *

Сафо яккаю ягона қизини турмушга бергач, уйида ёлғиз қолди. Куёви — ҳукумат одами эди — иш жойида муқим бир ҳолат бўлмасди. У хотини билан кўч-кўронини кўтариб ҳукумат юборган томонга жўнар, йиллаб ўша ёқларда қолиб кетар, ҳатто таътилда ҳам қорасини кўрсатмасди.

Сафо аҳён-аҳён қизидан хат оларди. Хат худди кимдир мажбурлаб ёздиргандай қисқа ва жўн бўлар, доим конвертнинг хат ёзган кишининг манзили кўрсатиладиган жойи бўш қолдириларди. У қизини соғинар, суҳбатлашгиси келарди.

* * *

Сафо отаси билан кечган ҳаётни, болалик паллаларини хотирлашни яхши кўрарди. Унинг ҳам қачонлардир онаси бўлганини, ўша меҳрибон хилқат дунёдаги барча оналар каби уни ҳам авайлаб-асрагани, еру кўкка ишонмагани Сафонинг хаёлотида жонланар, ҳозирги йигит бўлиб қолган паллаларда ҳам ҳатто ўзи эслолмайдиган ўша лазиз, меҳрибон чеҳранинг буюк қадри заррача ўзгаришсиз бўй кўрсатар, Сафо бу ҳақда ўйлаган сари юрагида чексиз орзиқиш ҳамда армонлар туярди. Марҳума онасининг файзли аёл бўлганини, онаси ҳақидаги қалбга соғинч уруғини сочувчи воқеаларни кечалари отасининг узун, мунгли ҳикояларидан билиб олганди.

Шу зайил кунлар ўтар, у отасининг неча йиллардан буён ёлғизликдан азият чекаётганини биларди. Бу ҳақда эртами, кечми, албатта, огиз очмоқчи

булар, бирорта аёлнинг отасига тан маҳрамлик учун кераклигини ҳис қиларди.

Бироқ отасининг сабр косаси тўлган, узоқ йиллик аёл қаровисиз яшаш, хонадондаги парокандалик ҳамда тартибсизлик уни батамом толиқтирганди. Кунлардан бир кун у уйга бир хотин ва бўйи етиб қолган қиз билан бирга кириб келди. Аёл ҳайратла қараб турган Сафога номигагина бош ирғади ҳамда биров мажбурлагандек илжайди. Уйдаги озодалик, саранжом-саришталик аёлнинг кўнглини тўлдирмаганди. Атрофни синчковлик билан кузатиб чиққан аёл худди бутун бошли хонадонни шакл-шамойилини ҳозирнинг ўзидаёқ ўзгартириб юбормоқчидай шашт билан ишга киришди.

Аёлга эргашиб келган қиз чиройли эди. У асло гапирай демас, аёл нима иш қилса, унинг атрофида гирдикапалак бўлар, ундан бир қадам ҳам узоқлашмас, буюрилган ишни чаққонлик ва уддабуронлик билан бажарарди.

Сафо отасидан уларнинг она-бола эканини билди.

Уйдаги муаммо жиддий эди: уй атиги икки хоналик бўлиб, бу хонадонда Сафо ёки аёлнинг қизи, албатта, ортиқчалик қиларди. Бу шўринг қургурларнинг иккаласи ҳам кекса келин-куёвнинг хонасига кириши мумкин эмас, Билъакс бошқа уйда ҳам бирга яшай олмас эдилар.

...Шунда гўё отаси бунинг имкон-иложисини топгандай, илжайди. Уларнинг бошини қовуштириш билан бу жин ургур муаммони ечиш мумкинлигини ҳаяжон ва ишонч билан айтди.

Отасининг гапидан Сафо ўйланиб қолди. Қиз йиғлади. Қизнинг кўзидаги ёш шунчаки қизларга хос бўлган уялиш ёки карашма ёши эмас, балки, нигоҳларида иложсизлик ва норизолик ифодасининг балқиганини Сафо пайқамай қолмади.

Кунлардан бир кун Сафонинг отаси ишдан келганида аёлнинг қизига эҳтиёткор овозда гапираётганини эшитди:

— Бизни, албатта ахтариб топади у, — дер эди аёл ташвиш билан. — Келишувимизга кўра уникида қолишинг керак эди, била туриб менга эргашдинг. Қачондир у бизни топади ва бахтсизлик чоҳига отади.

Онасининг гапларидан қиз нуқул йиғлар, онаси гапга кирмаган қизини тинмай ёзғирарди.

Аёлнинг биринчи эри, яъни қизнинг отаси оғир хаста эди. Даволатиши учун аёлнинг қурби етмас, эрининг умид билан термулиб турган нигоҳлари аёл юрагини тилка-пора қиларди. Шунда охириги илинжга қўл урди. У қарзга пул олди. Пул берувчи киши ночор хотинни танир ва ҳаттоки яшаб турган уйи ҳам гаровдалигини биларди. Аёл эрининг тузалиб кетишига умид боғлар, кун келиб эри олган қарзни узишига ўзини ишонтирар эрининг тузалиб кетиши учун тинмай елиб-югурарди. Таассуфки, ўйлари сароб бўлиб чиқди. Эри дарди бедаводан вафот этди. Ва аёл ҳамда унинг қизи бутунлай чорасизлик ҳамда қашшоқлик ботқоғига ботди. Сафонинг отаси она-боланинг бу ҳасратли саргузаштини эшитгач, воқеани англади. Бу ўта жиддий масала бўлса-да, ўғлига айтмасликни ҳамда воқеа сирлигича қолишни лозим топди.

Сафо ва қиз ҳаммасига жимгина бош эгди...

* * *

Йиллар ўтиб Сафонинг отаси оламдан ўтди. Аёл эри ўлгач, бу уйда яшай олмади. У ўзини ёлғиз ва ҳимоясиз сезарди. Аёл бошқа шаҳарда яшайдиган қариндошига хат ёзди. Бир хонадондан хизматкорлик учун розилик олгач, бу уйдан бутунлай кетди.

Онасининг кетиши Сафонинг хотинини қайғуга қўмганди. Хотини ундан буни яширса-да, кўзларидаги ўкинч ва надомат барчасини ошкор қиларди.

* * *

Улар бир қиз ва бир ўғил кўришди. Бироқ болалар туғилганида Сафо хотинининг кўзларида оналарга хос қувончни кўрмади ва ҳануз бу ҳолат кўз ўнгида тушкун, аламли манзара чизади.

Сафо хотинига ҳеч қачон товушини баландлатиб гапирмас, ҳуда-беҳуда уни тергайвермас, у бутун бошли хонадоннинг ташвишлари билан яшарди. Эрта кетиб, кеч қайтар, баъзан пул топиш илинжида узоқларга бир неча кунлаб бедарак кетиб қоларди. Сафо фақат хотинининг юрагидаги бир мавҳумлик ҳамда ўкинч излари сабабини англай олмасди. Ва ўзича буни бир пайтлар аллакимнинг унинг кўнглига ишқ уруғини ташлагани, бу туйғу ҳали-ҳануз унинг қалбини тарк эта олмаётгани деб ўйлар, шунда хотини қалбидаги ўчмас бир чўғ, беадад дард ҳукмронлигини сезар — бу мутаассир туйғу гўёки ўзининг ҳам юрагига кўчган каби мустару мустағриқ қоларди.

Сафо хотинининг рўзгор камчиликлари ёки ўзидаги муаммолар, болаларнинг феъл-атворидан зорланганини эслолмас, аёлдаги доимий лоқайдлик ва тушкунлик унинг бахтли кунларига заҳар бўлиб қуюларди. У бир гал хотинининг туғилган кунини унутиб, совға-салом қила олмаганида ҳам хотинининг шунчаки беғаразгина кулиб қўя қолгани, устига-устак бу ҳолат унга ёмон таъсир қилмаслиги учун хижолатли ҳолатини қувламоқ ниятида елиб-югургани, унинг энг яхши кўрган таомини пиширганини эслайди.

Сафо буларни кўриб турар, аммо ташвиш ва таассуф тўфони гўё уни хароблик томон олиб кетаётгандек туюлар, қачонлардир унга иложсиз ёпириладиган бахтсизликнинг қора кўланкасидан қаттиқ қўрқар, гўё у қилдай нозик арқон устида бораётган омадсиз дорбозга ўхшатарди ўзини.

* * *

Сафо ишлаш учун кетган кунларнинг бири эди. Уйига Сафонинг хотинига таниш бўлган кимса кириб келди. Ва у ўша машъум келишувни эслатди. Аёл қаттиқ қўрқди, юрагига тийиқсиз таҳдид ва кучли қутқу ўрлади. Унинг хитобларидан аёлнинг қулоқлари батанг эди. Энг даҳшатлиси, кейинги шарт бўлди. Муддао аёл учун ўлимдан оғир эди. Аёл бу кимсани қандай одам эканини яхши биларди. Қиморбозликда донг чиқарган ва фоизга пул берувчи судхўрнинг бежо нигоҳлари аёлни сескантирди ва уни таъқиб қилди. Келган киши аёлни олиб кетишлигини, борди-ю, аёл бунга кўнмаган тақдирда бу ҳолни эрининг хуни билан алмашиш мумкинлигини айтди. Аёл эшитган гапидан эси оғаёзди. “Йўқ, йўқ, фақат ундай эмас!” деганча титраб кетди. Бир айбсиз банданинг ноҳақ қони тўкилиши асло мумкин эмас! Бу ақлдан ташқари. Нима учун, нима учун эри?! Аёл ўксиб-ўксиб йиғларди.

Аёл эрини охириг бора кўриш учун ундан изн сўради ва яқин кунларда ҳузурига боражагини айтди...

Ўшанда улар қизларининг мучал ёшини нишонлаб, бахту иқболга кўмилганди. Бироқ Сафо учун эртаси бутунлай бошқа тонг отаётганди. У ишга ҳозирланаётганди. Эшик олдида хотини кечагина ўн икки ёшга тўлган қизини қучоқлаб йиғлаб турарди.

У бундан ҳайрон бўлганча уларнинг олдига чиқди. Хотини унга ёш тула кўзларини тикди. Унинг жавдираган нигоҳи эрига ҳасрат ва алам билан боқди. Хотини гапирмади. Унинг ёнида тугун турарди. Сафо нимадир гапириш учун оғиз жуфтлади. Шунда қизи унга яқин келди.

— Отажон! — деди қизалоқ отасини маҳкам қучоқларкан. — Мен сизга албатта яхши қарайман.

Сафо ҳаммасини тушунди ва гапириш ортиқча эканлигини англади.

Қиз отаси билан қолди. Икки ёшга кирай деб турган ўғлини кўтарган аёл уйдан узоқлашди. Сафо бир зум тек қотди. Ҳаммаёқ умидсизликнинг қора либосига ўранган, гўё бутун олам бўм-бўшлигича тикилиб турарди унга.

* * *

Сафо одатдагидай уйга қоронғида қайтаётганди. Уйи олдида турган машинани кўриб, ҳайрати ошди. “У ҳам бировга керак бўлармикин?” Унинг хаёлидан шу уй ўтди. Қадамларини жадалроқ ташлади. Наридан эркак кишининг овози келди:

— Отанг, шекилли...

У келганларни таниди. Беихтиёр кўзи ёшланди:

— Болаларим!

Қизи уни қучоқлади. Куёви елкасидан меҳрибонлик билан қучди.

— Уйга, уйга киринглар, — дея ҳовлиқди Сафо.

Куёви шошилаётганликларини айтди. Катта шаҳардан ҳовли олгани, пул зарур бўлиб қолгани, ҳадемай келиб уни ҳам олиб кетишини ва яна алланарсаларни бетўхтов гапирди у. Сафо жимгина

эшитди ва уйи томон одимлади. Қизи отасига шошиб яқин келди-да, пичирлади:

— Дадажон, бу аблаҳга ҳеч нарса берманг, сизни ҳеч қачон олиб кетмайди...

Сафо қизи айтганини қилмади: бутун умр қанча йиғиб-терган бўлса, ҳаммасини олиб чиқди-да, куёвига тутқазди. Куёви уни елкасидан қўлини ўтказиб, илжайганча алланарсаларни гапирди. Гўё бу воқеаларнинг ҳаммасини, ҳатто унинг ёнгинасида турган қизини ҳам тушида кўраётгандек эди Сафо.

* * *

Бола бозор ичидан пақирини дўмбира қилиб чалганча булоқ томонга сув олиб келиш учун ўтарди. Бола Сафони кўрди ва унга яқин келди. Бир оз тараддуланиб турди-да:

— Агар уйингиз бўлса, онам иккимизни олиб кетинг, амаки, — дея илтижо билан қаради. — Онам касал. Уй эгасига ижара пулини беролмадик. У бугун бизни уйдан чиқаради.

Болага бирор тайинли гап айтолмади. Аллақаери симиллаб оғриди. Карахт бир ҳолда туриб қолди.

Бола кетиб борар, қўлидаги пақирни ерга тегай-тегай дерди.

Сафо бозорга тарвуз-қовун ортилган машина келиб қолишини кутарди. Аллакимлар билан кўришди. Кимлардир унга бир нималарни валақлади. У ҳамон эрталабки нурсиз ва тушкин ҳолатидан қутула олмаганди. Шу пайт яна ўша таниш овоз янгради:

— Кимга муздай сув?..

Болакай бошини олдинга хиёл чўзганча борар, юзидан тер қуюлиб келар, бироқ расталар оша фақат

Ўзиники булоқ суви эканлигини мақтаганча елиб-югурарди.

Сафо бола томон шошилди. Уни тўхтатди. Кеча ишлаб топган пулини унга узатди.

— Ма, ол, уй эгасига бер, — деди болага самимий жилмайиб. — Мен уйни таъмирлаб бўлай, кейин, албатта, сизларни олиб кетаман.

Бола пулни олиш-олмаслигини билмай туриб қолди. Шу пайт оломон орасидан болани кимдир чақирди:

— Ҳой сув сотадиган бола, сени излаб юрибман. Қайрағоч остида онанг кутиб турибди, борақол.

Боланинг ранги қув учди, унинг пақир тутиб турган ориқ қўллари хиёл титраб кетди. Ўзига ўзи шивирлади:

— Онам, онам... Бечорани уй эгаси ҳайдаб чиқарган... Ахир, у касал эди...

Бола бозор ўртасидаги садақайрағоч томон ўқдек отилди.

Сафо боланинг ташлаб кетган пақири ва кружкасини олди. Пулни қайта чўнтагига солмади. Оломон оқимини оралаб бораркан, нарироқдан садақайрағоч остига қаради. Бола онасини қучоқлаб олган ва алланарсалар ҳақида гапирарди. Онаси уни энди кўриб тургандек бир зум ҳам ундан кўзларини олмас, синиққина жилмайганча боланинг бошини силар ва уни диққат билан тингларди.

Сафонинг кўз олдига кўп йиллар бурун уйи олдида йиғлаб турган аёл яна бир бор гавдаланди. Сафо ёнидаги деворга оҳиста суянганча туриб қолди. Юрагида қўзғалиб келган бир ўкинчдан кўзларига ёш тўлиб келди. Она ҳам, бола ҳам унга бегона эмасди...

ҚУДРАТЛИ ҚОЯ КҮЧКИСИ

Қўрғонтоғ энишидаги қишлоқларда саксондан ошиб, тўқсонни қоралаб турганлардан Ойқиз кампир билан Пулат чўтир қолди. Яқингиналарда ҳам Шўробсойнинг тошқини олиб келиб қирғоққа сочган чўп-чўпчак, томиру пўстлоқларни этактўрвасида ортмоқлаб, тирикчилиги — ёлғиз сигирининг сутини пишириб, қолганини оғилида қишқировли кунлар учун асраб, ўз кунини ўзи амалтақал қилиб юрган Ойқиз кампирнинг тиззалари ишга ҳам, юриш-туришга ҳам даъфа бермайдиган, нафаси бўғзига тиқиладиган, бир иш қилса ҳаракати етмайдиган бўлди. Тушлари алоқ-чалоқ. Олтмиш йилдан ҳам мўлроқ ёлғизлик издиҳомлари билан олиша-олиша алам ва нафратга тўлган дилхун қалб қариликнинг беаёв қудрати олдида тиз чўкди. Кампир ётиб қолди. Ғанимининг қора кунини, унинг мажақланган боши, нимта жасадини кўрмоқлик куни энди қиёматга қолди.

Инсон ният қилгани, унга бел боғлагани билан, гарчи бу истак ҳақсизликни эзиб-янчса ҳам унга етказиш, ижобат қилиш Аллоҳнинг измида эканини кампир хаёлидан ўтказди. Вужудида чарчоқ сизди, уйқусизлик толиқтирган қовоқларини юмди. “Ёмонга ўлим йўқ экан-да...” Шу тушкун ва умидсиз сўз забонида яна тақрорланди. Шу сўз замиридаги баттол қисмат кампирнинг яна ичини куйдирди.

Аллақайси тоғ қишлоқдан тушиб келган, Худони таниган қўшни келин кампирнинг олдига ҳар замонда бир келиб, аҳвол сўраши-ю, бир коса обиёвғонини аямаётганини айтмаса, айтарли унинг ҳолидан биров хабар олмасди.

Кампир ётиб қолишидан олдин бу ўрада яккаю ягона бахши саналмиш Абдулла шоирнинг ёқимли овози келганда қишлоқда тўй ёки бирор яхши кун борлигини билар, билъакс, инсон боласини бир қалқитиб ўтувчи фарёд сасидан кимнингдир вақти қазоси етганидан дарак топар, бундай пайтда нафаси бўғзига тиқилгудек нарвонга томон ҳаллослар ва томдан йиғи келаётган томонга бор эътиборини қаратар, товуш Пулат чўтирникидан чиқишига умидланар, бироқ ҳар гал кампирнинг ҳафсаласи пир бўлганча томдан ғуссага кўмилган кўйи қайтиб тушар, қачонлардан унга бегонага айланган ва юз бурган ёруғ дунёда ҳали яна аллақанчадир яшашга маҳкумлигини ўйлаганча бу мусибатдан дарди дунёси қоронғи бўларди.

Баҳорнинг илк эпкини эсиб, экин-тикин амал ола бошлагач, кампир сигирини ўтлатиб, хас-чўпини те-риб келар маҳали яна бир кўнгилсизликнинг усти-дан чиқди. Қишлоқ юқорисидаги Пулат чўтирнинг ўғиллари эгалик қилган токзор бошида уч-тўрт одам паҳса урар, улар ёнида ёғоч чорпояда Пулат чўтир чўнқайганча, уларга гап берарди. Буни кўрган Ой-қиз кампирнинг беихтиёр юраги увушди. Наҳотки... Пулат чўтирни оғир ётибди деб эшитганди-ку...

Шу куни қўшни келин хотин-халаждан Пулат чўтирнинг узумзорга қоровул бўлгани, атрофда ўтлаб юрган мол-ҳолни қувиб, эски миршаблиги тутиб иш билан ўтаётган одамни ҳам эрмакка сўров қилаётганини топиб келди. Эшитди-ю, Ойқиз кампирнинг юраги нотинч тепди. Бу нима, Ойқиз кампирга юборган Худонинг яна бир синовими? Ахир, Ойқиз кампирнинг борар йўли шу йўл эмасмиди? Наҳотки, бундан бу ёғи ғанимини ҳар кун кўриш уқубатига маҳкум бўлса, бу азоб билан ҳам курашса? Сабр-бардошга ҳам чек-чегара бордир, ахир?!

Ойқиз кампир шуларни ўйлаб борарди. Хотираларни титкилар, бирор нажот ва илинж излар, зим-зиё бир макон узра нур қидириб бораётган одамга ўхшарди у. Бора-бора у туйқус бир хаёлдан сергакланди. Ва бирдан эзгин ва дилгир хотираларнинг туб-тубида бир шуъла милтиллаб кетгандай бўлди. Йиллар тўзонида саргардон кезган, армонлар гирдобида муаллақ осилиб қолган истак, буюк хоҳиш фақат шу билангина амалга ошиши мумкинлигини англатувчи бир ўй онгига чақиндек урилди.

...Ойқиз ўн еттида эди. Яратган суқ киргудай ҳусн берганди. Кунларнинг бирида Ойқизнинг уйига одамлар келди. Энаси қизгинани ёнига чақирди. Уни сўраб келганларини айтди. Қиз энаси эпсиз бўлиб, айтмиш мулла Эрназар деганларини етти ухлаб тушида кўрмаганди. Эрназар деган йигитнинг отига “мулла” сўзи қўшиб айтилаётганидан Ойқиз бир хил бўлиб, қизаринди. “Энажон, мен бу уйдан ҳеч ерга кетмайман”, деди юраги тошиб. “Ҳай қиз, мулла Эрназар сенгинани қачон кўрган билмайман-ку, бироқ бахт қушинг шу мулла йигит бўлса не ажаб. Худо ярлақаган ўша банда Бухораи Шарифда Мир Арабни уҳдалаган. Бу ўрада бирор киши бормики, унингдайин бўлса.” Ўша соҳир кечмишни Ойқиз эсидан чиқара олармикин? Нақадар сеҳркор куч эди у! Худди тушда кечгандек, яқингинада юз бергандай, гўёки бир шошқин шамол юз сийпаб ўтганчалик бир фурсатдай...

Мулла Эрназар хушрўй, хушқомат, зийрак ва ақлли йигит эди. Ойқиз чимилдиқда ҳуркак кийик янглиғ қўрқа-писа ёнидагига кўз қирини солгани чин. Кўзи тушган ҳамон вужудида ғалати титроқ туйгани чин. Нигоҳларини шошилишч айирди ўшанда. Айирди-ю,

ботинида бир қутқуни пайқади. Надирки бу ҳисни қувиб бўлса. Бу нима, лаинмиди, раҳмонмиди, билмайди, Худо сақласин, ҳаё қочдими шууридан, яна бир қарагиси келаверди. Қарамаса гўё ҳаприққан юрак тепишдан тўхтаб қоладигандай. Ҳали эр киши тўғрисида ўй-онги хабарсиз қизнинг қалби бу сеҳри синоатдан тўлқинланаверди, интиқликнинг анвойи гуллари боши узра укпар янглиғ ёғилаверди, дилу димоғига урилган муаттар ифорлардан масту ҳайрон бу жодунинг нима эканини топа олмай қийналди, бахту саодатдан-да юксак бир туйғу ва бир муқаддас сезги рўбарўсида бош эгди. Ўшал масрурлик ва латифлик дунёсига етаклаётган, япроқ каби титраб турган қалбга дунё каби кенг тафаккурини тўкаётган, қоядек суянчиқ, айни дам ёнгинасида ёқимли нафаси сезилиб турган йигитнинг сеҳрли каломлари ва соҳир ҳикоятлари қизни аллалайверди. Ана шу ҳикоятлар Ҳадису Шарифларга уланиб кетди ва соҳир сўзлар мужассам Чор китобдаги такрори йўқ, мағзи муқаммал воқеълар, ислом оламининг пайғамбари Муҳаммад Мустафо саллоллоҳу алайҳи ва саллам ҳаёти, Ул зоти мунавварнинг Аллоҳ билан мулоқоти мулла Эрназарнинг бурро забонида ўзга бир жозибая муъжиза бўлиб сизиб чиқаверди...

Мулла Эрназарнинг илму салоҳияти, қуввайи ҳофизаси эл ичида муносиб бўлди. Элда араб имлосига эҳтиёж баланд эди. Ҳукумат мактабига бу борада саводи бутун, ақли закий камлик қилди. Тирикчилик важдан араб имлоси бўйича мулла Эрназар аввали ўз яқинлари, қўни-қўшниларига савод беришга, ҳадислардан, тарих сарҳадларига сайр қилишга, риёзиёт илми масалаларини ечиш борасида таҳсил берди.

Мулла Эрназар Бухорои Шарифда таҳсилни бити-

риб қайтгач, яқинда миршаблик даражаси берилиб, район маҳкамасига ишга келган ҳамқишлоғи Пулат билан биринчи бор тенг-тўшлари қаторида Йўлчи полвоннинг тўйида дуч бўлди. Пулатнинг тил учида, совуққина салом-алик қилиши унинг таажжубини оширди. Негадир Пулат мулла Эрназарга бир-икки ғалати қараш қилди. Кўпқари бошланиш олдидан Пулат миршаб мулла Эрназарга яқин келди.

— Бизнинг ўғилчани ҳам бир мактабингизда ўқитиб бермайсизми, тақсир? — деди. Унинг гап оҳангидан бадбўйлик уфурди, кўзларида совуқлик ўйнади.

Мулла Эрназарнинг яна ҳайронлиги ошди. Шу кез алланарсани тушингандай бўлди, юрагида хавотир ва безовталиқ қалқиб турган бир сезги кезинаркан, Пулатнинг ёнидан узоқроқ бўлиш илинжида на-рироқ юрди. Шу кез қулоғига “ўзингни тийиб юр, тагин жувонмарг бўлиб кетмагин” деган таҳдидли овоз келди. Мулла Эрназар бу овоздан бир оёқ илди, ғалати ва тушкун ҳис вужудини симиллатиб кетди.

Ийд Рамазон тонги Қўрғонтоғ томондан шошилиб келаётган беш кишини сойлик бошланишида кутиб турган тўрт миршаб олдини ўради. Текширувда бешовлон ҳам айбдор бўлди, гуноҳлари чандон бўлди.

Пулат миршаб бошлиқ яна икков Мулла Эр-назарнинг уйига сўроқ-истоқсиз бостириб кирди ва токчада турган “Ҳадислар”, “Чордевон”, “Тарихи Туркистон”, “Тарихи ибн Халликон” аталмиш китобот ашъвий далил тариқасида олиниб, хат-қалам бўлди. Мулла Эрназарнинг хотинидан бу китоботни ҳукумат томонидан текширувда топилгани ва тортиб олинганини тасдиқ қилиш талаб этилди. Мулла Эрназарнинг аёли ўзига маънодор тикилиб турган ҳамқишлоқ миршабни қачондир ёшлигида бир кўрганини эслади, унинг беҳаё тикилган кўзларида

Турсунмурод ЭРМАТОВ

гайир бир ниятнинг совуқ учқуни йилтирарди. Аёл уларнинг айтганидан бош тортди.

Уша куни олиб кетилган беш киши миршабхонада тонг оттиргач, чошгоҳга бориб сўроққа чиқарилди. Уларни пастак, зах иси анқиган хонага олиб киришди. Хона нимқоронғи эди. Мулла Эрназар қайиши ихчам гавдасини сириб турган тўрдаги миршабни дарров таниди. У Пўлат миршаб эди.

Столини эрмакка чертиб-чертиб турган миршаб мулла Эрназарга бошдан-оёқ разм солиб турди-да, истеҳзо билан деди:

— Жавоб беринг-чи, тақсир, намоз кимлар билан ва қаерда ўқилди?

Миршабнинг саволидан мулла Эрназар сергак тортди, ўзига тикилган нигоҳларда ҳали ғазаб яширин. Мулла Эрназарнинг ҳамон ўйларининг адоғи йўқ эди. Миршабнинг гапларини англамади у. Кейинги таҳдиддан ўзига келди.

— Хўш, намоз қаерда ўқилди?

— Худо буюрган ерда! — Мулла Эрназарнинг жавобида бир оғринишдек оҳанг сезилди.

— Намоздан кейин художўйликдан қавмга қилган амри маъруфингиз хусусида айтинг!

Мудлао маълум эди, мақсад аён эди. Мулла Эрназарнинг қалби бир қалқди:

— Намоз ўқиган бўлсак, Худонинг буюрганини ва мусулмончилик фарзини адо қилдик, — деди. — Бировга зиёнимиз йўқ, тақсир!

— Зиёнимиз йўқ, денг. — Пўлат миршабнинг сўзидан заҳархандалик уфурди. — Тақиқдаги китоблар-чи, бунинг ҳам зиёни йўқми?!

— Китобларнинг ҳаммаси дунёвий китоблар, — деди мулла Эрназар ишонч билан миршабнинг кўзларига тик боқиб. — Илмнинг, маданиятнинг ёмон тарафи

бўлмайди. Билъакс, элга маърифат беради, тўғри йўлга бошлайди, ўтмишидан хабардор қилади.

— Ҳов мулла, эртагингни бориб хотинингга айтасан! — деди Пўлат миршаб бирдан тутақиб. — Овлоқ Дўшалисойда намоз ўқисам, улусни ортимдан етаклаб юрсам бу ишимдан ҳукумат хабар топмайди, деб ўйлаганмидинг? — Миршаб ғазабнок эди. Стол устидаги қоғозни мулла Эрназарнинг олдига ташлади.

— Ҳаммасини ёзиб бер! Мулаваччаларга дин китобларидан таҳсил беряпман, деб ҳам ёз!

Мулла Эрназар Пўлат миршабнинг нописанд муомаласидан дили оғриди.

— Сиз ҳам мусулмон боласисиз, нима, сизнинг дилингизда Аллоҳ йўқми? — деди ҳайрат тўлган нигоҳларини Пўлатдан олмай.

— Мендами?! — Пўлат мулла Эрназарга жуда яқин келди. Унинг тамаки қоришиқ бадбўй нафаси мулла Эрназарни кўнглини айнитди. — Менинг кўнглимда, дея давом этди у, — фақат ҳукумат бор, менга ишонган, менга амал берган, ризқ берган ҳукумат бор! Зинҳор сенинг худойинг эмас! Сен динни ниқоб қилиб, улусни жаҳолатга кўмасан, ҳукуматга иккиланиш, ёт назар, ёт эътиқодни тарғибот қиласан!

— Мен фақат дунёвий илмдан сабоқ беряпман. У ерда тарих, ҳисоб илми...

Пўлат миршаб мулла Эрназарни еб юборгудай, ёввойи бир турқ, важоҳат билан бостириб келди.

— Бас! — дея ўшқирди. — Бу чўпчакни менга айтма! Ёз, уйимда диний китоблар бор, бунга иқрорман деб ёз!

Пўлат миршаб шундай дея қоғоз устига мушт урди. Олдидаги қоғозга кўз қирини ташлаб ҳам қўйма-

ган, ҳамон хотиржам мулла Эрназар унинг аламдан ловуллаб турган юрагига мой сепгандай бўлди.

— Сенларга қолса шунча азоблар, минглаб мазлумлар қурбонлиги эвазига қурилган ҳукуматни яна жаҳолат ботқоғига ботирасан, ёввойи унсурлар! Ғояси бузуқ, чалажон ва мазмуни мавҳум китобларинг билан халқ юрагига қутқу ташлайсан. — Пулат миршаб қаҳрдан ўзини босолмас, мулла Эрназарга бу усулда, осонгина ёздиришга ҳам, мажбурлашга ҳам кўзи етмасди.

У эшик олдидаги соқчига мулла Эрназардан бошқаларни олиб чиқишни буюрди.

Хонада иккиси ёлғиз қолгач, Пулат миршаб бир зум тин олди-да, мулла Эрназарга зимдан қаради. Энди унга гўё бир қишлоқдош, бир элат, тенгқур сифатида ўзининг янги сўров усулини қўллаш мақсадида хаёлида алланималарни пишитди. Дўст каби, бир холис одам турқига кирди. Сиполик ва мулойимлик билан мулла Эрназарнинг эътирозларига ўта қарши бормай, юрагига ваҳм бермай тушунтириш хатини айтиб турди.

“Тирикчилигим учун шу ишга қўл урдим”, дея ёзди мулла Эрназар. Кўнглида бошқа ният йўқлигини, элга савод бериш учунгина шу ишга қўл урганганини, эскича қитоблари кўп эканини, бундан бу ёғига ҳам савод чиқарувчиларга шу илмдан сабоқ беришини ҳеч бир қўрқув ва истиҳоласиз ёзди.

Пулат дарҳақиқат маслаҳатгўй, бир беғараз дўст мисоли эди. Китоблар номини мулла Эрназар кўрсатмоққа изн ололмади, китоб номини кўрсатиш жиноят оғирлашиши, деб тушунтирилди. Араб хатини ўрганмаган халқ ҳадис илмини тушунмайди, ислом оламини танимайди, тарихини билмайди, деган гаплари абас кетди. Фақат тилни тийишини,

тил ёмон, тил ғаним эканини Пўлат миршаб бот-бот тушунтирди. Юраги алағда, дили хуфтон мулла Эрназарнинг қалбида ҳадик, тилида тушов бор эди.

Мулла Эрназар Пўлат айтганини қилди. Ёзганлари-ю, қишлоқдошининг бермоқчи бўлган ёрдами унга умид ва манфаатдай туюлса-да, мулла Эрназарнинг дунёси туман ичида қолгандек хира, кўнгли мудҳиш бир ниятдан зада эди. Дил ўртовчи сабаб кўп эди. Шунча йил мадраса тупроғини ялагани, мусофирчилик азоблари, илми донишни бош узра тож тутгани, қанча-қанча орзулари, мозий силсилалари, асрлар ошиб келмиш отабоболари ўқиган имлони ўргангани, эл-улус билан баҳам кўргани, наҳотки, уни туби йўқ чоғга итқитса, китобларни ғорат қилган кимсалар бу муқаддас зиёдан хабарлари бормикин? Фойда нимаю, зиён нималигини айри қилолмаган нодонлар, наҳот, басирлик ботқоғига шунчалар ботдилар, бу ўғай ва баттол тузум, наҳот, уларни шунчалар кўр қилган?!

Мулла Эрназар Ойқизнинг гуссага тўлган, ҳадик, қўрқувдан унсиз йиғлаётган нигоҳларига, тўкилиб-тўкилиб турган гулдай қалбига ички интизорлик ва изтироб билан термулди. Юрагида муз қотган, тошдан-да қаттиқ аламларни, эзгин мутаассир руҳиятни туйди. Ойқизга армонларини сўйлади. Пўлат қўйган тузоқ уни маҳф қилишини ботинидаги сезгидан ўқиди. У Ойқизга эпсиз-эпсиз қаради: Ойқизга тили билан айта олмади. “Сени армонлар ва аламлар тўфонида, баттоллик тўзғиган маҳораба аро ёлғиз ташлаб бораётган мендай ношуд ва чорасизни кечир”. Бу хаёл юрагига қайта-қайта ўт ёқиб ўтди. Таассуфлар ва аламлар ночор вужудни ингратди.

Ойқизга жаври — иккисининг фарзандсизлик азоби эди, туғилибоқ нобуд бўлган икки ўғлонни

Турсунмурод ЭРМАТОВ

ерга қўйганлари эди. Шуларни ботинида сўзлади, надоматлари шундан эди мулла Эрназарнинг. Зоҳирида яхши сўзлардан айтди, Ойқизни аяб-аяб гапирди. Ойқизнинг қоронғи қалбига чироқ ёқмоқ илинжидаги сўзлари ёниқ-ёниқ эди.

Орадан уч кун ўтиб, мулла Эрназарни маҳкамага олиб кетишди.

Эшитаётган гаплари тоғлар қадар оғир эди. Тухмат ва маломатлардан мулла Эрназарнинг руҳи зирқиради, қулоғи батанг бўлди, ботинида мажруҳ ва ночор бир руҳ ингради. Унинг гаплари ўрин ўтмади, сўзлари ўрол бўлмади. Энди билса, ёзиб берганлари бошқа маъно касб этибди. Пўлат миршабнинг қилган ироди бошқа бир англашиш, ўзга бир маъно, ўзга бир муддаонинг қўлансалик уфурган айблови бўлиб жаранглайверди. Кескир бўлди, гўё қиличдан-да ўткир бўлди. Ҳамма ишонди. Эл ичида мулла Эрназар хавfli бир инсонга айланди, шубҳали гаплар болалади. Унга ёрдам бергувчи ака-ука, дўсти ёрон бўлмади, гўё унинг қилмиши одамлар кўнглига қўрқув солди, қисмати қорага бўялди.

Фақат Ойқизгина бўзлади, фақат ўшагина аламларга беланиб-беланиб, Пўлат миршабни қаргай-қаргай, танҳолик уқубатларини елкалаб, изтироб тиканларини қучоқлаб-қучоқлаб қолаверди...

Орадан йигирма йил ўтди. Ойқиз йигирма йилки ёлғизлик ва ҳақсизлик оғусини сипқорди, дарду фироқ заҳрини ичди, унсиз, нидосиз, айрилиқнинг зардоби чакиллаб томиб турган фарёдлар, озору ситамлар эса Ойқиз яшаётган уй деворларига сингиб-сингиб кетаверди. Эрининг ўлик-тириклигидан бе-хабар аёлнинг бардоши ўпирилаётган қоя сингари тобора емирилиб борар, на кутиш, на аза очишни билмаган аёл аросат сарҳадларида сассиз-садосиз

кезинар, маҳкамага қилган арзу сўровлари ҳеч бир самара бермас, Пўлат миршаб каби малъун билан рўбарў бўлишга эса Ойқизга нафсоният ва нафрат йўл қўймас, на хат, на хабари бўлган мулла Эрназар бора-бора эл назаридан унутга эврилганди. Энди эридан ёдгорлик саналмиш, униққан уч-тўртта кийим-кечак ва сарғайиб кетган биргина суратни Ойқиз юзига сурта-сурта, кўксига боса-боса тонг оттирар, гўеки шу жонсиз буюмлар унинг мискин қалбига юпанч, қақраган соғинчлари-ю мутаассир қалбига оби ҳаётдай сизар, бу мурувват жафокаш қисмати кечган йиллар силсилалари олдида унга бир зум ён бераётгандай, аяб асраётгандай таскин бўлар, бироқ йиллар ўтган сайин туши ва хаёлларида далда бўлиб келган мулла Эрназарнинг сиймоси ўч ва нафратнинг қуюқ тутунлари ичида баъзида кўринмай кетаётгандек сезилар, хаёлий висолга ҳам шукур қилиб келган ва ҳар тун у интиқ кутишга одатланган ёлғончи ва сароб дийдор ҳам гўеки ундан юз буриб бораётгандай бўлар, аммо аёл армонлар ичра фарқ бўлган эрининг ўкинч, тухмат, маломатлар ва интиқом рўёби учун ўлим аждарҳоси билан яккаш курашмоқ йўлини излашдан чарчамасди.

Аёл аҳён-аҳёнда туман марказидаги уйи, обрў, мартаба, хотинидан ва ҳаттоки бутун умр сажда қилган ҳукуматидан мосуво бўлган Пўлат миршабни кўриб қолар, тушларида ҳам тинчлик бермайдиган бу кас кўз ўнгида бало-қазо бўлиб тиккаяр, юрагида оғир дард кўчкиси қўзғалар, алам ва изтироблардан ўзини қўярга жой тополмас, гўеки Ойқиз аллақачон катта маҳорабада издиҳом уфунатлари аро ўша бад-кирдорнинг хуни учун, саргардон изғиб юргандай сезарди ўзини.

Шундай кунларнинг бирида Ойқиз борлиғида

кўпган ўч ва алам туйғуларини боши узра тутди, тушкунлик, мусибат ва ҳасратнинг мунгли яловларини босиб янчди, гурур ва ориятни белига боғлаган кўйи шахд билан остона ҳатлади. Юрагидан қутқуни юлиб ташлаган аёл энди эри ҳақидаги маълумотнинг сўнгги ва ишончли гувоҳи собиқ миршаб Пўлат билан эрининг тақдири ҳақида юзмаюз гаплашиб олиш, ҳақиқатни билиш учун Пўлат яшаётган уй томон жадал одимлади.

Ойқиз Пўлатнинг маҳкамага ишга ўтган йиллари ҳисобчи бўлиб ишлаб юрган нўғай хотин билан топишгани, ҳар замон қишлоққа кўриниш бериб, болалари вояга етиб қолганда ҳам бепушт аёлнинг этагини қўйиб юбормагани, Пўлатнинг кўз очиб кўргани, бир муштипар эса эрининг ёнига қайтишини умид қила-қила, ғам оғусини сипқора-сипқора алал-оқибат қайси бир бедаво дарддан вафот этганда ҳам болалари қошига қайтмаганини билар, нўғай хотин маҳкама бошлиғи билан дон олишиб юрганини сезиб қолган Пўлат уни уйдан ҳайдагани, ўзи ҳам хотинбоз бошлиқнинг қаҳрига учраб, феодал эр сифатида қораланиб, иш ва хизматхона берган уйдан қувилгани, шумшук “ҳукумат бандаси”нинг бадфёъллигидан безган ўғиллари янги уй қуриб, ота уйдан кўчиб кетишгач, нурай деб қолган уйида аламдан ўзини-ўзи чақаётган чаён сингари ёлғиз қолганини ҳам эшитганди.

Шунча йиллар ўтиб олдига келган Ойқиз Пўлатга бошқача таъсир қилди, ўзга бир ният кўнглида кўпчиди. Юрагига ғалати илиқлик югурди. “Нўғай хотиннинг кирдикорини бу ўрада ит ҳам эшитди, бу эшитмасинми? Шунча йиллик ёлғиз яшаш ситамлари юрагини тилкалагани, бағрини куйдиргани чин. Ушанда китобат учун уйига

борганида биргина қош қоққанида-ку, эрини оқлаб юбориш ҳеч гап эмасди. Майли, яхши амалнинг кечи ҳам яхши! Кел, ҳали ҳам сени жонимга жой қиламан. Бошингни силаганим, ташна кўнглингга сув сепганим бўлсин”. Яшиндек тез ва хуш ёқувчи хаёл Пулатга дадиллик ва куч берарди.

– Кел, тортинмай келавер, Ойқиз. – Пулат шундай дея ўзига ярашмаган талпиниш қилди. – Қандай шамол учирди?

Ойқиз турган жойидан жилмади. У Ойқизнинг юзида заифалик ва таслимлик аломатларини эмас, билъакс нафрат ва қаҳрни кўрди.

– Эримни нима қилдиларинг? – деди Ойқиз кўзларини Пулатга қадаб. – Ҳулик-тириклигини биларсиз?

Пулат Ойқизга зўраки илжайди.

– Эринг энди керак бўпти-да, Ойқиз. Эринг қамалаётганда келганингда-ку...

Ойқиз йиллаб қатламланиб келаётган алам ва ғазабдан, юрагидаги битмас жароҳат оғриқларидан давангирдай, ёлғиз эркак ҳузурига кириб келишдан ҳеч бир ҳадик, қўрқувни ўйлаб кўрмаганди. Бироқ рақибнинг ҳаёсиз ва қўрқинчли нигоҳлари уни бир қадар сескантирди, юраги нотинч тепди. Бироқ қайтиш мағлубият – чекиниш эканини яхши фаҳмларди. Ортга йўл йўқ эди. Сукут – таслимлик. Таслимлик – номус. Номус – ўзликни кўмиш. Ойқиз ундай қилмайди. У энди жанггоҳга кирган.

– Айт, эримни нима қилдинг, чиябўри?!

Ойқизнинг кескир хитоби жаранглаб кетди. Пулат буни кутмаганди. Заифанинг пўписаси орини қўзитди. Қаҳри қаҳратондан қаттиқ миршабга нечалар бош эгган, валломати ҳам олдини кесиб ўтолмаган одамга, гарчи у собиқ бўлса ҳам, бир

заифа “чиябўри” деган ҳақоратни отди. Пўлатнинг ғазабдан қовоқлари пирпираб учди ва:

— Эринг улган! — деди кескин. — Додингни худойингга айт. Қилма деганни қилди у муллаваччанг. Мен сенга атай хабар қилмадим. Сенлар доим хавфлисанлар! Сен урғочи унсурнинг ҳам қисматинг шу, эшитдингми?! Мана сенга ҳақиқат, энди аза очасанми, сочингни юласанми, сенинг ишинг!

Ойқиз Пўлатдан бундан ортиқ гап ҳам кутмаганди. Ойқизнинг юзларига қон тепди. Бу дунёда тирик мурда бўлиб яшагандан кўра, шу бадбахтнинг бошини егани хайрли иш. Қамашсин, майли. Бир баттолнинг қотили деб қамашсин! Ойқиз ички туғённи тута олмади, ғазаб итоатсиз эди.

— Уни сен ўлдирдинг, сен! — дея ҳайқирди ва жон ваҳмида Пўлатнинг бўғзига чанг солди. Ойқизнинг ҳайқириғи гўё бармоқларига куч берди, Пўлатнинг йўғон бўйнида бўртиб турган кекирдагини қўшиб узиб олмоқчидай қаттиқ бўғди. Ва... шу зумдаёқ кучли зарбдан кўз олди тиниб кетди, вужуди бўшашди, борлиқни қора зулмат ютиб юборди...

Кимдир Ойқизни меҳрибонлик билан сочларини силади, лабига сув тутди. Ойқизнинг нам инган, лаблари бадбўй ҳид ва иркит бир таъмдан титраб кетди ва учиб ўрнидан турди. Вужудини даҳшат қоплаган кўйи яқингинадан Пўлатнинг ҳаёсиз ва масрур кўзларини кўрди. Пўлатдан ҳам, ўзидан ҳам жирканди. Ҳалигина гуноҳу айбдан айро танига гўё илон ўрмалагандай сесканди ва ҳўнграб йиғлаганча телбаваш кўчага отилди. Ортидан Ойқизга гўё жирканч бир ҳайвон одам тилида гап қотди:

— Ойқиз, сени яхши кўрардим! Сен меники бўлдинг, меники! Сени урган қўлларим синсин... Ойқиз энди мисоли бир суратга айланган, руҳидан,

дунёсидан ёт бир шарпа каби одамлардан нари, гуё бутунлай ҳақирлик ва ҳақорат ботқоғига ботган, нур ва зиёдан мосуво зулмат саҳросида саргардон кезар, бу ҳаётда яшашга ўзини ҳақсиз санаса-да, азиз кишиси руҳи қаршисида парчаланган қалби, топталган номус қасоси учун яшаб туришида ўзида куч топмоғи зарурдай кўринар, ўзини узлатда тутса-да, мустар қалбининг туб-тубида, эласгина бир илинж ёлқин ташлаб турганини пайқарди. Илинж бетиним эди. Илинж ўч ва номус эди...

Орадан йиллар ўтган. Эндиги кунларда бир пайтдаги ой юзли Ойқиз кампир тусини олган, олма юзлари сўлиб, ажин қоплаган, чақноқ қароқларига мунг из ўйган, қадди букилган... Энди у этактўрвасида Шўробсой қирғоқларидан ўтин-хас теради. Таппи-тезак йиғиб, ёлғиз сигирини соғиб, сутини пиширади. Қолган-қутганини совуқ кунларга деб оғилнинг бурчагига тахлаб қўяди.

Пўлат миршаб ҳам қариб-чуриди. Қайси йили бетига яра тошиб, яхши бўлиши қийин бўлди. Дўхтирга чопа-чопа тузалди. Бироқ ўрни чўтир бўлиб, орқаворатдан одамлар “Пўлат чўтир” дейдиган бўлди.

Пўлат чўтир умр бўйи ҳукуматим, ишим, юмушим деб юрганими, қарилигида ҳам тиниб-тинчимамай, қишлоқ юқорисидаги ўғиллари кўкартирган тоқзорга қоровул бўлиб, ўша ерда кичик томча қурган. Чуғурчиқлару Мусо қишлоқнинг хотин-халажи, чурвақаларидан узумини қўриб, ҳай-ҳайлаб юрибди. Одам-ку одам, узумзорига ит ҳам йўлолмайти. Ёғоч чорпоясида таёқдай бужур оёғини осилтириб нафақат узумзорни, кафтда тургандай қишлоқни ҳам кун-уззукун кузатиб ўтиради.

Кўп қатори Ойқиз кампирнинг сигир ҳайдаб, ўтин орқалаб келар йўли ҳам шу ер. Ойқиз кампир

жимгина, беозоргина ерга қараб ўтади. Томча ичида ёхуд чорпоясида ўтирган бу ёруғ оламга ўзига басмабас яшаб келаётган ғанимини қарамаса ҳам ҳис қилиб туради. Нафрат ва номус кампирнинг кўзларини ерга қадайдди, вужуди титраб-титраб кетади. Ойқиз кампирнинг қоқсуяк муштлири терисини тешиб чиққудай тугулади, кўзларидаги қаҳр ва алам, интиқом ва надомат оёғи остидаги ерга санчилиб-санчилиб бораверади. Юрагида эскидан қотиб қолган бир илинж, бир имконият кампирга муддао ва мақсад дарвозасини очгандай хотиржам тортади. Ўша кунлар яқингинадан Ойқиз кампирга жилваланади. Ойқиз кампир кела-кела бировга кўрсатмай юзига фотиҳа тортади: “Илоё, ўз ажалинг билан ўлма, яшайвер, қонхўр, ўша кунгача яша...”

Ойқиз кампир ўйлаб юрганидай атрофни қоронғилик қоплаган маҳал қабристоннинг эрганак эшигини очиб ичкари кирди. Кампир кўр ойдинда эски гўрни қидирди. Бир бурчакдаги ўйилиб тушган қабрни танлади-да, белкуракни ажриқ ичига яширди.

Ойқиз кампир илгакда турган фақат азаларда киядиган тундай қора жегдасини олиб кийди, бўхчага тахтлаб қўйилган эрининг кийилавериби, титиғи чиққан қўйлагини жегданинг кенг чўнтагига солди. Узоқ йиллардан бери азизу авлиё қилиб сақлаб келган зилдай оғир тугунни қўлтиқлади.

Рутубатли осмон Ойқиз кампирга яқингинадан кўринди. Ой аллақачон ботиб кетган, булут сузиб кетаётган кечки баҳорнинг туни ҳали салқин, яккам-дуккам кўкдаги юлдузлардан тўкилиб турган ёғду қоронғи тун билан тортишиб-талашарди. Ойқиз кампир томча олдига келгунча ҳарсиллаб, толиқди. Ажин қоплаган пешонасидан реза-реза тер қуйилди.

У томчага янада эҳтиёт бўлиб, оёқ учида яқинлашиб келди. Яқингинадан хуррак овозини эшитди-ю, юрагида хотиржамлик ҳисси балқиб чиқди. Ойқиз кампир чўккалаб, синчков разм солди. Пўлат чўтирнинг ориқ, бироқ давангир гавдасини таниди. Кампир тугунчани очди. Пўлат чўтирнинг ажали деб аввайлаб сақлаган қиррали қора тошни чиқарди. Ойқиз кампир Пўлатнинг бош томонига биргина сония тик турди ва қўлидаги тошни боши узра баланд кўтарди-ю, ғанимнинг қоқ миясини мўлжалга олди...

Тошнинг бошни ёриб тарсиллаган овози кампирни сескантириб юборди. Ойқиз кампир жойидан бир қалқди, боши айланиб, қора тун чайқалиб кетди. Чорпояни маҳкам тутамлади. Кўз олдида Пўлат чўтирнинг гавдаси бир силтанди-ю, тинчиб қолди. Ойқиз кампир шошилди, жегдаси чўнтагидан эрининг кўйлагини чиқарди-да, Пўлат чўтирнинг қонига бўяди.

Ойқиз кампир қабристон томон ҳаллослаб кетаркан, кўзларидан олтмиш йилдан ошиқ алам ва изтироблардан сизиб чиқаётган интиқом тантанасининг шўрттак ёшлари ажинли юзларини юварди.

У мўлжаллаб кетган очиқ гўрга Пўлатнинг қони билан бўялган кўйлакни ташлади-да, устига тупроқ тортди...

Ойқиз кампир ўша куни оёқдан қолди. Буни у ўзигагина маълум бўлган воқеа сўнгидаги Яратганнинг кўрсатган инояти, деб тушунди. Энди ҳаммаси барҳам топди, ўлим каби ҳар нарсанинг поёни ҳақ. Мулла Эрназарнинг қошига у виждони осойиш топганча боради энди, унинг нур балққан юзига тик боқади.

Ойқиз кампир тўшагида, бутун вужуди қулоққа айланиб ётарди. Дўнгликдан эшитилажак фарёдни кутарди. “Ҳадемай аёл-эркак чуввос солади. Иримига бўлса-да, овоз чиқаришади. Мусулмончиликку, ҳарқалай”. Кампир шуларни ўйларкан, бетоқат бўлганча уф тортди. Бироқ қишлоқнинг сокинлиги унинг ҳайратини оширар, сабри чидамасди. Коса кўтарган қўшни келин шошиб келарди. У узумзор қоровулини аллаким бошини мажақлаб кетгани, ўғиллари хабар топиб касалхонага олиб кетишганини қўрқув билан айтди. Ойқиз кампир бу хабардан бақрайиб қолди. Қулоқларига ишонмади. Ичидан алланима чирсиллаб узилди. Хотиржам нигоҳлари қўрқинчли ва таҳликали чақнади, беихтиёр ингради. “Тирик?! Тирик?!” деган ботиний нидо пажмурда танани зирқиратиб юборди.

Ўзи билмади, Ойқиз кампир яна қанча кунлар ётди. Балки ойлар ҳам ўтгандир. Ёз бошланиб, тирик жон ўзини кундуз сояга, оқшомлар ўрнини далага кўчирадиган маҳал келди. Қўшни келин Ойқиз кампирга уй орқасига жой солди.

Кампир уйқусиз кўзларини кўкка тикканча, хаёллари таҳликали қисматига қоришиб кетганча гамгину мустағриқ ётарди. Ва шу маҳал у нимадандир сесканиб кетди. Тушимиди, ўнгимиди? Наҳотки кўзи илди унинг. Қулоқлари остидан, яқингинадан ғалати товушни эшитди-ку ҳозир. Товуш ростдан ғайриоддий эди. Ваҳимали эди. Товуш телбавор айқириқ эди. Кампир жон ваҳмида ёнбошига ўнгарилди, фарёдмиди, кулгимиди у, англаш қийин бўлган бу овоздан кампирнинг юраги орқага тортди. Бор кучини йиғиб қўлларига таянганча гавдасини кўтармоққа тутинди. Негадир у яна ўша қўрқинч ва

даҳшат қоришиғидаги товушга истак сезар, ўрнидан туришга талпинарди. Шу кез ҳовлининг шовшаган даричаси очилди. Кампир илкис қаради. Қўшни келин унга яқин келди. Унинг ранги докадек оқ эди.

— Момо, деди ҳансираб. — Ҳалиги товушни эшитдингизми? Ўша... боши мажақланган қоровул бор-ку, дўхтирдан тузалиб қайтган экан... лекин...

Қўшни келиннинг гапидан кампир соғлом пайтидаги каби жон ваҳмида иккала қўлига таянганча муштдек жуссасини тик тутди ва титроқ товуш билан:

— Кейин, кейин-чи? — деди сабрсиз. Қўшни келин шошқилаб кампирни суяркан, унга ҳайратланиб тикилди.

Кампирнинг қўрқинч ва таҳликали ўйнаб турган қорачиқларини кўрди-ю, сесканиб кетди.

— Ўша одам ақлдан озганмиш, — сўзида давом этди лаблари титраганча. — Дўхтирларнинг айтишича, бошидаги жароҳатининг касри экан. Жиннихона ҳам қабул қилмабди. Ўғиллари уйига панжара қуриб, қамаб қўйганмиш, ош-нонини ҳам ўша ерда берармиш. Юзларини юлиб ташлаганидан қўлларига латта боғланган дейишади. Ҳожат жойи ҳам ўша уйчада экан. Худо кўрсатмасин, нажас ҳидидан оғизларини боғлаб овқат олиб бориб берарканлар...

Ойқиз кампир қўшни келиннинг кейинги гапларини эшитмади. Қимтилган лаблари бир нималарни пичирлади. Қўшни келин кўмагида жойига чўзилди. Орадан бир оз фурсат ўтиб яна ўша ҳайқириқ қишлоқни ларзага солди. Бироқ буни Ойқиз кампир эшитмади...

Эртаси Ойқиз кампирни сўнгги йўлга кузатишди. Қўрғонтоғ энишидаги қишлоқларда ёши каттадан энди битта одам қолди. У ҳам бўлса...

АРВОҲ ЁҚҚАН ЧИРОҚ

Қишлоқ аҳолиси сувли ерга кўчиб кетганларига ҳам бир неча йиллар бўлган. Ҳозирги вақтда қишлоқнинг эски ўрнидаги ёғочлари бузиб олиб кетилган уйлар вақт ўтиши билан нураб, болалар уруш-уруш ўйнайдиган чордеворларга айланган. Харобага ва ўт-ўлан билан қопланган илон изи сўқмоққа туташиб турган қишлоқ қабристонни ёнида одамлардан ёд-горликдай қолган кўҳна ҳовли тартибсиз ўсган қуюқ сербута ва улкан дарахтлар қуршовида афтода бир кўриниш касб этган. Мен қачонлардир эшитган, ғаройиб сир-синоат ва мавҳумот кўп тенгқурларим ёхуд қишлоқ аҳли сингари тинчгина ва сокин хаёл суриб ўтишимга халал берар, баногоҳ юз бериши эҳтимоллиги бўлган инсон тафаккуридан йироқ ва лекин аёнлик устивор ҳодисалар мени ўз измидан холи қолдирмас, юрагимни кемирган ҳамда тинчлигимга раҳна солган арвоҳ ҳақида эшитганларим барча ширин ва тотли ўйларимни чилпарчин қиларди.

Ҳовли қабристоннинг ёнгинасида бўлиб, ҳозирда атрофини ўраб турган деворнинг бир маҳаллар пахсадан ўта уқувсизларча тикка қилингани, янтоқдан қўйилган пардаларнинг бутунлай чириб битгани, деворнинг яроқли жойидан кўра, кемтик ерларининг кўплиги ҳовли кўринишини янада харобликка кўмар, шохлари узоқ йиллар тартибга солинмаганлигидан, тарвақайлаб кетган қари тут новдалари шунчалик зич ва бетартиб эдики, кўчадан ўтаётган ҳар қандай одам ҳовлидаги кулбани бир қарашда пайқаб олиши амри маҳол эди. Хароба ҳовли ичидаги кичик кулбада эса бир пайтлар кимлардир истиқомат қилганидан дарак

бера оладиган жиҳатлари деб мана буларни айтса бўларди: тавақалари бутунлай шовшаган, кўримсиз ва жуда эскирган дераза ва унинг синган шишалари ўрнида униққан, ҳилвираб чириган, сарғимтир мато, эски ва шунчаки йўлига чекиб қўйилган нурсиз ва одми нақшли, алмисоқдан қолган эшик, уй олдида тўкилай деб қолган тандир ва ўчоқ...

* * *

Таътилга келганимнинг учинчи куни. Ёз узун ва жазирама. Лоҳас кайфият танани толиқтиради. Кеч бўлиши қийин. Мен оилада кичиги бўлганим учун, акаларим уйланиб, опаларим турмушга чиқиб кетишган. Ёлғизлик дарров ўз кучини кўрсатади. Зерикиш ёв каби беаёв.

Дўнгликка чиқиб уфққа тикиламан. Қуёш уфққа ёнбошлаяпти. Бир оз салқин. Атроф сўлимлашган.

Кеч кириб, жойга чўзиламан, ҳадеганда ухлолмай, кўкка термилиб хаёл сураман. Шунда яна ўша ташландиқ ҳовли кўз олдимда бутун бўй-басти, сир-синоати билан бўй кўрсатади. “Зиқналиги ва бадфеъллиги туфайли оиласидан мосуво бўлган хонадон ҳожаси... Ошнаси томонидан аёвсиз қатл қилинган мурданинг кўчага тарқаган бадбўй ҳиди. Барчанинг тинчини бузган мудҳиш қатл. Узун тафсилотлар. Безовта ва чирқираган руҳ, аламзада арвоҳнинг бот-бот ташрифи, тунлари уй ичида кўринаётган шуъла, қотил ташрифиди кутиб ётган шарпа интиқоми ва исён!”

Қишлоғимга қадам қўйишим билан ҳар гал бу мудҳиш ва мавҳумлик уфурган воқийлик мени қучоқ очиб қаршилайди ва мен барча ишларимдан кўра бир муҳимлик ҳамда заруратнинг этагини тутаман — йўл қолиб, атайин ўт-алаф билан қопланиб ётган сўқмоқдан одимлаб бораман, хароба ҳовли томон

нигоҳларимни зўриқтириб қадайман, нобакор сир янчилиши учун, мени мавҳумлик гирдобига отган, шубҳалар, гумонлар, рўёлар ҳужумини фош қилишим учун ўз-ўзимни даъватга ундайман.

Мен бу кеч туннинг зулмати, ҳадик ва қўрқувларга бош эгмаган қўйи, қабристон биқинидаги ўша харобага ташриф буюришим керак. Ва юрагимга уя солган ҳар қандай ҳадик, қўрқув ва ишончсизлик устидан голиблик яловини кўтармоғим керак. Мен ана шу тадорикка шай турибман. Ва уйдагиларни уйғотиб юбормаслигим учун оёқ учида, оҳиста юриб боряпман.

Хароба ҳовли тун қўйнида қорайиб кўринади. Ёнгинамдаги қабристон ҳар қачонгидек сокин. Қабрлар устини қоплаган ўт-ўлан ва ўтган йиллардан қолган чирик янтоқларнинг тиккайиб тургани фавқулодда қабрлар устида чўнқайган қандайдир мавжудотни эслатади. Ёз фаслининг фақат юлдузларгина хира нурларини тўкаётган қоронғи туни қўйнида қабристоннинг қўйи қисмидаги улкан дарахтлар ва буталарнинг қорайган важоҳати бутун бўй-басти билан устимга эгилиб қараётгандай. Тун қушларининг ваҳима солувчи ғайриоддий чинқирғидан вужудим бир лаҳза музга эврилгандай яхлайди — бехос ўша жонзот потирлаганча бошим узра қуюн каби ўтади. Мен шошиламан, қўрқув ва ваҳималар салтанатидан нигоҳларим, ҳамда шууримни айираман. Барибир буларнинг ёқимсиз таъсирини сезаману этим жимирлашгандай бўлади. Аста-аста эшитган воқеаларим, мавҳумликлардан сизиб турган нохуш ҳодисалар таъсири мутаассир ҳолатимни кучайтирганча борлиғимга сесканиш каби ёқимсиз сезгини уйғота бошлайди. Бундай вазиятдан тезроқ чиқиб кетиш шарт деган далдани

қидираман. Ва ўйлай бошлайман: бу оддий рўё ва алдамчи руҳият холос, бор-йўғи булар мен ҳар қадамда учратишим мумкин бўлган оддий кўринишлар, риёкор шарпалар, бу чарчоқ ва иродамнинг толиққанлиги, ҳаётда фақат енгил-елпи нарсалар билан овора бўлиб, бундай ҳолатларга тушиш у ёқда турсин, ҳатто ўйлаб ҳам кўрмаган оддий вазиятнинг дафъатан ёхуд бевосита мен билан тўқнаш бўлиши. Ва мен руҳиятимдаги иблисона қутқуни қувиш ҳамда ўзлимни тиклаш учун жон-жаҳдим билан ҳаракат қиламан. Ёшликда емиш-хашак мавсумида бир неча бор, ҳар қадамда йиртқичлар ғажиб кетиши мумкин бўлган овлоқ, кимсасиз тоғ этақларида ёлғиз, қоронғи кечаларда қолиб кетган вақтларимни хаёлан жонлантираман. Бу ҳаракатим вужудимни қийнаб, тузалмас дард каби менга ёпишиб олган алдамчи руҳиятга қувғин беради ва мен аста-секин ўзимни ўнглай бораман. Ниҳоят ички қониқишнинг зафарли чеҳраси юз кўрсатади.

Мен қабристонни четлаб хароба ҳовлига яқинлашаман. Тукилиб тушган паҳса девор кемтигидан ошиб ўтаман-да, ўша тарвақайлаб ўсган дарахтнинг сербута ва бетартиб ўралиб ётган новдалари орасидан бутун зеҳнимни ишга солиб, кулба дераза ва эшигига диққат қилиб қарайман. Яна менга рўё ҳужум қила бошлайди. Юрагим алланарсадан дафъатан ҳаприқиб кетади. Наҳотки ҳаяжоним шу қадар зўр?! Ҳаяжон ҳам инсонни аксарият чалғитувчи ботиний сезги эканлигини яхши тушунаман. Бунга табиатан босиқлигим ёрдам бергани учун бу саробга парво қилмайман. Ахир, менинг кўзларим ўткир. Ўткир! Қаранг мен ўша чакалак сингари ўралган тартибсиз новдалар орасидан хира бир нурнинг қийналиб, сизиб чиқаётганини кўряпман. Бу ҳеч қандай рўё

ёки сароб эмас, бу эътиқод — ишончнинг яққол ва тиниқлашган бир кўриниши. Теран тафаккурнинг ҳосиласи! Менинг таажжубларим зўраяр, бу ойнаи жаҳондаги ажойиб сериалларнинг давомини нечоғлик қизиқиш билан бетоқат кутаётган лаҳзалардан ҳам ўн чандон зиёдроқ. Ана, ана деразанинг сарғиш пардасининг бир учини сурганча аллаким идишдаги суюқликни тўкяпти. Ҳатто ўша суюқликнинг ерга тўкилаётгандаги овози ҳам яққол эшитилмоқда. Бу одамлар айтиб юрган руҳми? Руҳ бу — рўё, руҳ — сассиз шарпа. Мен ахир овозни эшитдим!

Кейинги кўринишни кутардим. Ўтган саҳна ми-соли оддий бир томошанинг ибтидоси эди, холос. Мен ўзимни тўлалигича босиб олиб, барча қутқу ва қўрқувларни тиз чўктириб олганимдан кейинги эркин фикрлаётганим ўзимга ҳам наъша қилаётган эди. Таассуфки, менинг бетоқатлик билан кўраётган томошам охирига етган, ўша хира ва жонсизгина нур энди кўринмасди... Воқеанинг давомини эртага қолдиришдан бошқа иложим йўқ. Ахир, ким бўлмасин, охир-оқибат бу қароргоҳдан ташқарига чиқиб, бирор юмушга қўл уриши муқаррар-ку!

Уйга келгач ҳам табиийки, ўша руҳият билан яшадим. Бир сафар “Бош ва орқа мианинг асаб тизимлари” фанидан бўлган имтиҳон олдидан шундай ҳолатга тушганимни эсладим. Ўша қаттиққўл, доимо қовоғидан қор ёғиб юрадиган домланинг салобати ва эртанги синов кўз олдидан кетмаган, тонг отгунча уйқуни қувлаб, бесамар тун тонгга улангани ёдимга тушди.

...Саҳармардондан кулба олдига келдим. Қабристон ва атроф сукунат оғушида... Аммо бир қадар жонланган. Тоғ томондан эсаётган ёзнинг майин шабадаси ва тонгнинг юзни сийпаловчи мусалффо эпкини

ёқимли. Мени кеча тунда қўрқитган қуюқ сербарг дарахтлардан энди тўрғай, булбул ва яна аллақандай қушларнинг овози ёқимли эшитилади. Шу пайт... Менинг тикилишимни кутиб тургандай, эшик секин. тақиллаганга ўхшаган овоз чиқариб очилди. Мен дарҳол худди биров номақбул ишим устида тутиб олаётгандай чекиндим. Кимдир назаримда мен турган томонга кела бошлади — вужудимдан совуқ тер чиқиб, ўта тоқатсизландим. Қадам товуши аввал бир зум тингандай бўлди ва хайриятки, мендан узоқлашаётганини сездим. Қадам товуши охири менга эшитилмай қолгандан сўнггина, қарашга журъат қилдим. Мендан анча нарилаб қолган, шошилганча кетаётган эркак кишига ҳайратланиб қарадим. Дарҳақиқат, у аҳён-аҳёнда нимадан-дир безовталангандек ортига қараб қўяр, яна олға интиларди.

Мен ўйлаган иш содир бўлмади: ўзимча уни асфальт йўлда машина кутиб тургани устидан чиқаман деб ўйлагандим. Бироқ у асфальт йўлдан анча нарилаб, тоғ томонга йўл олганди.

Кундуз, куним одатдагидай ўтди, телевизор, радио, кейин, газета-журналларни шунчаки варақладим. Бир оз мизгидим ҳам. Кеч кирди. Уйдагиларни кўзигагина хонамга кириб радио овозини ҳамма мени радио эшитаётганимни билишсин учун, сал баландлатдим. Ҳамма уйқуга кетишини кутдим... Ва мен яна хароба ҳовли томон йўл олдим.

Бугунги туннинг кўриниши бутунлай ўзгача. Кечаги ваҳимали бўлиб кўринган дарахтлар, нарироқдаги дўппайиб турган қабрлар, нимхира қабртошлар ҳам энди назаримда одатдагидай оддий ва жўн. Мен ҳеч иккиланмай хароба ҳовлининг пастак девор кемтигидан қийинчиликсиз ошиб ўтдим-

да, кулбани тўсиб турган дарахтга яқинлашдим. Кузатувим учун қулайроқ жой топиш мақсадида атрофга алангладим. Ёнимдаги дарахтнинг бақувват танасига суяндим-да, кулба томон хиёл энгашиброқ разм солдим. Ажабо! Қаранг... мен кулба ичидан аёл кишининг овозини эшитяпман-ку! Эҳтиросли ва айни пайтда менинг шууримга сифмайдиган узук-юлуқ сўзлар. Алаҳсираётганим йўқ. Хушёрман! Мен батамом тетикман! Ҳайратим нақадар зўраймоқда. Аёл нималарнидир гапиряпти, унинг самимий, сўзлаётгани қулоғимга чалиняпти, ахир, бу мўъжиза, шу аснода эркак кишининг сўзлари эшитилмоқда, бироқ ҳар қанча уринмай, ҳарчанд вужудим қулоққа айланмасин, аниқ бирор сўзни англай олмайман. Шу зум деразанинг сарғиш пардаси ортидаги эркак кишининг қўллари сояси аёлнинг ёйиқ сочларини авайлаб силади... Бу ҳақиқий синоат эди! Қишлоқдошларим мени ҳам бир ёлғончига чиқаришар, бироқ энди менга барибир ва мутлақо аҳамиятсиз. Қандайдир руҳларнинг сароб ва бутунлай мавжуд эмаслигини ўзимнинг саъйи ҳаракатларим эвазига исботлаётгандим! Ҳозиргина кўрганим ҳеч қандай руҳ ёки рўё эмас, эркак ва аёлнинг самимий ва ёки оташин муносабати деса бўлади. Бироқ ким ўзи улар?.. Рост менинг ишим ва кузатувларим ҳозирда аро йўлда десам адашмаган бўламан. Бугун эрталаб кўрган, жон ҳалак кетаётган кимсанинг мақсади нима, мени батамом лол қолдирган хароба кулбадаги хилқат ким?

Эртаси тонг отиши билан бекатга чиқдим ва у кимсанинг шошилиб келаётганига кўзим тушди. Яна тоғ томонга йўл олганди. Мен қорама-қора унинг ортидан боришга аҳд қилдим. Икки чақиримча йўл юргач, адирга томон бурилди.

Ундан анча берида туриб, кузата бошладим. Бир нарсани аниқ тасаввур қилдимки, у кимса гиёҳ тераётганди. Ана, қўлидаги китобга тикилиб қараяпти ва яна эгилиб қандайдир ўт-ўланларни юлиб, тўрвасига солиб қўймоқда. Мен ҳеч бир иккиланишсиз жуда яқин бордим. Ёши қирқлар атрофида бўлиб, қотмадан келган, кўзлари теран ва ақлли боқарди. Уни хушсурат деган одамнинг ҳақи кетмасди. У менга юзланганида нигоҳларида ҳайрат ва самимият мужассамлигини кўрдим. Худди олдиндан танишлардек самимий саломлашдик.

— Менда ишингиз борми? — деди у кулимсираб, қўлида боядан бери ушлаб турган қандайдир гиёҳни тўрвасига соларкан.

— Ҳа, ишим бор эди, — дедим, — сизни кузатиб келдим.

Чеҳрасида ҳайронлик қалқди. Мен истиҳола қилардим, дафъатан гапни нимадан бошлашга бошим қотарди. Ва мен ҳеч бир нарсани яширмай сўзлашга қарор қилдим ва икки оқшомда кечган воқеани унга сўзлаб бердим. Бу ғайриоддий, ижозатсиз ва бирмунча шаккок ҳаракатимдан ҳамроҳимнинг нигоҳларида норозилик аломатлари сезилди. Чамаси, мен уни ранжитиб қўйгандим. Бу ноқулай ва хижолатли ҳолатдан чиқиб кетиш умидида ҳалидан бери миямга чарх ураётган фикримни айтдим:

— Мен ҳадемай врачлик дипломимни оламан, — дедим шошиб. — Асаб тизимлари буйича. Эҳтимол, сизга ёрдамим тегиб қолар. — Менинг бу гапимдан у ялт этиб қаради ва фавқулодда кўзлари чақнаб кетди.

— Ростданми?! — деди ҳаяжонланиб.

— Икки ойдан сўнг, — дедим ҳийла дадиллик

билан. — Сизга ёрдамим тегиши учун менга бўлган воқеани айтиб беришингизга тўғри келади.

Ҳамроҳим ерга қараганча бир зум ўйланиб турди.

— Сиз менга ёрдам бера олармикансиз? Унинг нигоҳлари умидсиз боқди.

— Биласизми, дўстим, — дея суҳбатдошимни ишонтириш илинжида, — кимсасиз харобада яшашнинг ўзига яраша муҳим сабаблари бўлиши керак, ҳарҳолда мен шундай деб ўйладим. Зеро, менинг касбимга алоқаси бўлмаган тақдирда ҳам сизга ёрдам беришга тайёрман.

Ҳамроҳим бир зумгина сукутдан сўнг юзлари хиёл ёришди ва менга мамнунлик билан бош қимирлатди.

— Агар шу сирни билишингиз керак экан, — деди у бир оз ўнғайсизланиб — айтиб бераман. Мен доришуносман, сиз врач экансиз, икки ёрти бир бутун деганларидай, эҳтимол, бир бахтиқарони дардига малҳам бўлармиз.

У бошидан кечирган воқеани айтиб берди.

Уларнинг муҳаббат ва иқболга йўғрилган ҳаётлари, саодатли кунларига заққум солган беаёв қисмат зарбалари эди. Эр-хотиннинг мисоли сувсизликдаги ниҳол каби қуриб-қовжираётгани, интиқлик ва ташналик билан кўз тикаётган зурриёдларининг бирин-кетин ўлик дунёга келаётгани бўлиб, бу қадар уқубат ва андуҳлар икки юракни хавотиру умидсизликка кўмганди. Уларнинг ҳар галдаги умидлари ҳам сўниб, тўртинчи фарзанднинг ҳам дунё юзини кўрмаслиги аёлнинг ҳадикларга қуршалган зада қалбини чилпарчин қилди ва телбалик дунёсига итқитди. Уларнинг шусиз ҳам шам каби титраб турган беҳаловат олами қоронғиликнинг тубсиз қаърига чўкди. У энди аёлининг телбаваш дунёси билан яшашга маҳқум, аёлининг толиққан

руҳи самарасиз муолажалардан чарчаган, энди аёл атрофидагиларни, борлиқни ва ҳатто эрини ҳам кўрарга кўзи йўқ манқуртлик либосини ёпинганди...

Кунлар ўтаверарди ва шундай кунларнинг бирида доришуносга бир шифокор ўртоғи хотинини тинч ва сокин жойларга олиб кетишини ва имкон қадар гиёҳлар ёрдамида даволаш самара беришини тайинлайди. Ва доришунос ўша ўртоғи айтганидек қилади...

У ҳикоясини яқунлагач, бир зум тин олди-да, менга юзланди. Мен ҳам унга тикилиб қолдим. Ҳозиргина ҳикоя сўзлаётгандаги нигоҳларига соя солиб турган андуҳ қаёққадир ғойиб бўлган, бир қадар хотиржамликдан чеҳраси хиёл ёришиб турарди.

— Келганимизга мана уч ой бўлди, — деди ҳамроҳим нимтабассум билан. — Ҳозир шу гиёҳлар таъсирида аҳволи яхши, анча ўзига келиб қолган. Менга кеча қуймоқ ҳам пишириб берди!

Шундай дея унинг кўзлари чақнади.

— Қанча пайтлардан буён қишлоқ аҳли бу харобада сирли ҳодисалар юз бериши, хусусан, чироқни аламзада арвоҳ ёқади деб ўйлаб келишган, — дея кулимсиради у. — Ахир, бунақа харобада арвоҳдан бўлак ким ҳам чироқ ёқарди. Унинг юзлари ёришиб, жилмайди.

Мен унинг айтиб берган ҳикоясидан эзгин ва дилгир ҳолат таъсирида турсам-да, кейинги гаплари вужудимда ёқимли бир ҳисни етаклаганди. Ҳамроҳим қўлларини маҳкам сиқдим.

Биз ана шундай яхши кайфият билан хайрлашдик. Мен ҳамроҳимга шаҳарда ишларим борлигини айт-тарканман, қайтишимда зарурий китоблар ва дори-дармонларни олиб келишимни ваъда қилдим.

Таътилим бошланганига энди беш кун бўлди.

Дилимга ғашлик ва мавҳумлик солиб турган ҳиссиётдан фориғ бўлгандайман. Рўёлар, арвоҳ ва мавҳумотлар энди йўқ! Бироқ булардан ҳам муҳимроқ иш бор. Ёруғ дунёга умид кўзлари билан қараётган ва кимлардандир нажот кутаётган хароба кулбадаги хилқатни азобга солган касаллик бўйича чуқур изланмоқчиман. Эҳтимол, диплом ишимнинг мавзуси ҳам шу бўлар. Устозларим кўмагидан фойдаланаман. Дори-дармон, китобларни излаб топаман. Яхши бир одамга ваъда берганман. Уларни бахтли кўриш мен учун энг қувончли кун. Демак, ишларим кўп. Мен таътилим тугагунча ана шу ишларни қилмоғим керак! Таътилнинг тугашига эса ҳали бор...

ҚОТИЛИМНИ АФВ ҚИЛАМАН

Қишлоқларда ёш гўдакларни ухлатиш учун узун арғамчини икки дарахтга боғлаб ясаладиган ҳалинчакни кўрганмисиз? Худди шунга ўхшаган. Менинг чўзилган қўлларим ва ориқ оёқларим ҳалинчакнинг тахминан икки учи бўлди. Ана шу икки учдан икки барзанги, йўқ учта эди улар, ахир бири белимдан олди-ку. Уларнинг ҳаракатидан менинг танам чап ва ўнг томонга икки бор ҳавода бориб келди-да, девордан ошиб, гурсиллаганча қабристон ичига бориб тушди. Мени ирғитишаётганларида тасодифан ҳалиги барзангиларга қарадим ва улардан бирини таниб қолдим. Унинг кўзлари совуқ йилтирар ва даҳшат из солганди. Айни пайтда мурданинг тусига айланган турқидан хурсанд ё тушкун ҳолатини англаб бўлмас, қарашларида совуқлик учқунлари ва ўлим иси из солиб турган ўша бахтиқаро хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг ўзимнинг ўғлим эди.

Мен салгина сархуш ҳолда курсдош оғайнимнинг

тўйидан қайтаётгандим. Вақт алламаҳал, кеча зимзиё. Ҳеч бир кутмаганимда аллаким ортимдан келиб, қаттиқ нарса билан қоқ бошимга туширди ва мен бу кутилмаган зарбадан беҳуш йиқилдим. Кейин у қўлидаги нарса билан нақ миямни нишонга олди. Мен шу заҳоти жон таслим қилдим ва қаттиқ ҳайқирганча ўғлимни чақирдим. Бироқ уларнинг учаласи ҳам орқасига қайрилмай шошиб кетиб борар, фарёдимга парво ҳам қилишмасди.

Жонсиз танам очилиб қолган ўзга бир майитнинг эскирган қабри ичида қолди. Менинг қотилим ким? Менинг ўғлим ҳалигиларнинг орасида нима қилиб юрибди? Кимга ёмонлигим бўлиши мумкин?

Оддийгина, камсуқум банда деб биламан ўзимни. Кексалигим ва касалвандлигим учунми, аксарият хизматдошлар кўпам менга эътибор беришмайди. Майли, ёшлар айтишса айтишаверар, бироқ ўзимдан уч-тўрт ёш кичиклар ҳам менга бобой деб мурожаат қилишади. Мен “бобой” деб чақирила бошланганимга, эҳ-ҳей, қанча бўлди, эсимда ҳам йўқ! Ҳаммасига кўникиб кетганман. Ёшинг ўтгач, бобой бўласан, ким бўлардинг? Энди бу бўшанг бандадан нима наф бўлиши мумкин, деб ўйласа керак, ҳозирда бошлиқ ҳам йўқламай қўйган.

Маошим ўзимга етади. Болалар ҳам ўзларидан тиниб-тинчиб кетишган. Хотинимни олсак, уни шаҳарсевар аёллар тоифасига қўшса бўлади. Кўришмаганимизга билмадим, қанча бўлди, балким олти ойлар бўлгандир. У шаҳарда яшайдиган ўзига анча тўқ ўғлимиз, ҳа, ҳа, узр, мен уни ҳали айтганим йўқ, чамаси, мен қабристонга иргитилаётганимда кўзим тушган ўғлимизникида яшайди. Қўшнимиз ўша шаҳарда хотинимни кўриб қолиб уни бегойимлардай кийинган, олтин-зарга беланиб юрганини айтиб

қолди. Мен ҳовлиқиб: “Айтинг-чи, у мени сўрадим, балки келишини айтгандир” дедим. Қўшним менга галатироқ қаради ва ҳайрон бўлганча: “Сизни?!” деди ва дами ичига тушди. “Оббо кўнглимнинг кўчаси, ҳар балони тусайверар экансан-да” дегандай бўлди.

Ёшлигимдан то ўлдирилганимгача бўлиб ўтган воқеалар бир-бир кўз олдимдан ўтаверди. Қаранг, биров билан сан-манга борганимни эслолмадим. Хотиним билан баъзан айтишиб қолганимизда, ўша ўғлим, албатта, онаси томон бўлар, унинг совуқ нигоҳлари мени тешиб юборгудай бўлар ва баъзан тап тортмай сўкинарди. Болалардан бири мени беҳурмат қилаётган ўғлимга киши падарига бундай муомала қилиш нотўғрилигини айтганда, хотиним мени ерга урган ўғлимизнинг мутлақо ҳақ эканлигини айтиб тилидан заққум сочганди. Хотинимнинг нима сабабдан мени ёмон кўришини аниқ айта олмайман, бироқ шуни айтишим мумкинки, у ёшлигида бир спортчи йигитни яхши кўрган бўлиб, отаси унга бермай, институтни битириб келган дўстининг ўғлига, яъни менга турмушга берганлигидан деб биламан. Гуё мен унинг бахту иқболидан, ажойиб келажагидан мосуво қилган бахтиқаро эмишман. Таассуфки, у менинг топиш-тутишим ҳаминқадарлиги учун ҳам ёқтирмаса керак деб ўйлайман. Негаки ойлигимдан орттириб, баъзи эркаклар сингари унга бирор марта қимматбаҳо тақинчоқ ёки бирор-бир тайинли сова беролмаганман. Лекин мен кўнглимдагини айта қолай, унга нисбатан бошқача фикрдаман, бирга яшасак яхшироқ бўларди, деб ўйлайман, бироқ баъзан бошимга келган ўйдан қўрқиб кетаман. Худонинг ўзи кечирсин-у, шу ўғлимизни хотиним бир пайтлар етиша олмаган ўша спортчига ва унинг жоҳил хулқ-атвориға ўхшатаман. Ўша спортчининг

турқи таровати кўз олдидан сира ҳам кетмайди. Ҳадеб бу ўхшашлик менга азоб бераверади. Мен ўзимга буйруқ қила оламан ва буни фикратимдан қуваман. Дарвоқе, нега ўлдирилганлигим сабабини билиш керак... Эҳ, шошманг, шошманг, бир ойча бўлди бунга, ўша ўғлим дўстининг тўйига қишлоққа келганида, маҳалла мажлиси бўлиб, мактаб директори мактабнинг нураган спорт залини қайта тиклашда аҳолидан баҳоли қудрат ёрдам сўраганди. Шунда у мактаб директорини қўлидан иш келмайдиган, ландавурга чиқариб, кўпчиликнинг олдида устозини изза қилгани учун ўғлимнинг бадхулқилигини кўпчилик олдида шартта юзига айтгандим. Шунда унинг кўзлари қинидан чиққудек жазавага тушгани, гарчи одамларга эшитарли қилиб айтмаса ҳам мени ҳақоратли сўзи билан “сийлагани” ёдимга келди ҳозир. Ҳа, дарвоқе, ўшанда “ҳавойи пуллар қутуртирибди сени, яқинда бир балога йўлиқасан, ўзим бориб керакли жойга айтмасимдан ўзингни йиғиштир, ахлоқингни тузат” дея тўғри маънода юрагига қутқу солганимда, мени худди келишолмай қолган тенгдошини уришиб бергандай силтаб ташлаганди. Бир гал унга шу даражага етиб келиши учун қанчалар меҳнатим сингганини эслатиб қўймоқчи бўлдим. Ўша катта шаҳарда ўқишга тайёрланиши учун ётоқхона шовқин ва тартибсиз деб кажбахслик қилганида алоҳида ҳовли топганим, эвазига уй эгасининг (уй эгаси қандайдир корхонада ишлар эди) ўрнидан узоқ вилоятларнинг бирида, жазирамада йўл ёқасидаги бегона ўтларни қириб-тозалаб юрганимни, ундан ташқари ўқишга кириб олгунча имтиҳон учун зарур бўладиган адабиётларни қидириб саргардон бўлганим ва ўқиши давомида уни ҳар томонлама таъминлаб

турганимни айтдим. Бироқ унинг ўрнида онаси менга чақчайди, “Бунинг гапини қаранг, ҳеч қанақа оламшумул воқеа юз бергани йўқ, бор-йўғи номуқаммал оталик вазифаси бажарилибди, холос” деди. Мен лом-мим демасдан ташқарига чиқдим. Бир оз айланиб қайтиб келганимда ҳали-ҳамон она-бола менинг гўримга гишт қалашар, ҳали чол бўлишимга анча бўлса-да, бедаво чоллигим ва шумшуклигимни, ҳар нарсага сассиқ бурнимни тикаверишимни ҳеч тортинмай вайсашар, бундай бедавонинг бу дунёда боридан йўғи афзал, дейишдан ҳайқишмасди. Мен умр бўйи болаларим деб яшадим, ишладим ва ҳоказо. Очиғи, анойироқ кўринсам-да, ўзимга етгунча ўжар ва чўрткесар ҳамда анчагина мутаассир одамман. Ҳаммага ҳам ёқа оламан деб айта олмайман. Ахир, корани оқ дасёлмайман-ку! Очиғи, бугун юз берган ҳодисани айтмасдан бўлмайди деб ўйлайман. Каллаи саҳарлаб ижозат ва изн кутмасдан уйга нотаниш бир киши кириб келди. Унинг кўзлари қинидан чиққудек эди. “Ўғлингиз хотиним билан дон олишади, топинг, у ярамаснинг кекирдагини узаман!” дея ўшқирди. Мен ўғлимнинг уйда йўқлигини, умуман, у бу ерда яшамаслигини айтдим. Кўзларидан қаҳр ёғилди ва отилиб уйдан чиқди. Унинг қораси ўчгач, ўғлимни шошилиб қидиришга тушдим. Бир ўртоғиникидан авжи маишатбозликда излаб топдим ва воқеани айтдим. “Хотинининг ўзи менга осилиб юрибди, сиз бурнингизни тикманг, ишингиз бўлмасин” дея мени ҳайдаб чиқараётганди, нақ улфатларининг олдида тўғрисини айтдим, “сени ва бўлган воқеани ҳозироқ бошлиғингга айтаман”, дедим. Азбаройи йўлдан қайтариш учун шундай дегандим. Унинг кўзлари ўйнаб кетди. Мени ҳозироқ еб юборгудай,

хезланиб келди, тишлари гижирлади. Урмоқчи бўлдим ёки силтаб чиқариб ташламоқчи эдим, қўлининг кескин ҳаракатини улфатларидан бири тутиб қолди ва ўша улфати мени эшиккача кузатиб қўяркан, “яхши иш қилмадингиз, энди барибир бу гап бошлиққа етиши аниқ. Ўғлингизни ишдан кетди деяверинг, ўша сиз айтган аёл бошлиқнинг жазмани эди”, деди. Мен бўлсам... ҳали айтганимдай ётибман, бировнинг эскириб, очилиб қолган қабрида. Менга дарров ҳукм ўқилганига ишонгим келмайди. Ҳукм ўша кунининг ўзидаёқ ижро этилди. Билмадим, миямнинг қатиғи ўша овлоқда ҳали ҳам оқарганча кўриниб ётгандир. Миянинг қатиғини ҳамма ҳам кўрмаган чиқар. Шунда кундуз кун баъзи бировлар бунинг нималигига ақллари етмай, шунчаки бепарво ўтиб кетишаётгандир. Тўғриси, мен ўғлимга ҳеч қандай ёмонлигим йўқлигини ҳалигина айтдим. Биласизми, бу ҳодисадан, яъни менинг ўлимим воқеасидан кейин бу гапни айтсам асло ишонмайсиз. Афсуски, бу ҳақиқат. Ҳамма оталар сингари мен ҳам ўғлимни яхши кўраман! Ахир, у қўйнимда улғайди. Мен унга бир гал жажжи фонусча сотиб олиб берганим бугунгидай эсимда. Ўша жажжи фонусчани кўриб у шундай қувондики, ишонасизми ўғлимнинг бу шодон ҳолатини, ҳатто, тушларимда кўриб чиққанман. Уни уч яшарлигида, гулларнинг ичида тушган фотосуратини ҳозир ҳам сақлайман. Ҳали айтганимдек, мен уни бор-йўғи бу йўлдан қайтармоқчи бўлдим. Қайси ота ўз жигарпорасига ёмонлик соғинарди? Мен ҳам шуларнинг бириман. Ҳадемай, билмадим неча кун ўтиб, ситила бошлайман, ёхуд одам ўлигининг ҳиди жуда бадбўй дейишади, ҳидим атрофга ёйила

бошлайди. Масалан, сиз, кимнингдир йўли шу яқиндан тушмаслигига кафолат бера оласизми? Қизиқсиниб бирорта ўтиб, мени... кўрса ёки бўлмасам шу кунларда йўқолиб қолганимни биров билиб қолса-чи? Бу нақадар хавfli ва таҳликали! Негадир шу кунларда қабристонга ит ҳам, шоқоллар ҳам йўламай қўйишган. Мен тинчгина ётибман. Бошимни мажақланганини ҳисобга олмаса ҳамма ёғим бус-бутун. Атрофда асабни қақшатувчи сокинлик, шу қадар сукунатки, гўё барча кечаю кундуз уйқудан бошини кўтара олмаётгандай. Биров билан бировнинг заррача иши йўқ. Гўё борлиққа лоқайдликнинг совуқ изғиринлари кезиб юргандай. Мен ҳам тинч ётибман, аммо бир нарса мажақланган миямга тинчлик бермайди. Бу ерда ётганимни нима бўлганда ҳам биров билмасин дейман. Билишса, албатта қотилларимни топишди. Ахир, уларнинг бошлиғи... Тўғриси, жонсиз ётган жисмим садосиз, забоним ўлик, буни айта олмайди. Айта олганда тилим ва жисмим ловуллаб ёнади, борлиққа ўт кетишини асло истамайман. Мен отаман, ахир!

БАШОРАТ

Элбурутдан кураш бўладиган сайхонликка қур тортган қишлоқ кексаларининг гап-гурунглари авжланиб борарди. Мойли оқсоқол ўтирганлардан ёш жиҳатдан кичик, соқол-муртига ҳали оқ ораламаган Холча эшонга гап қотди:

— Тақсир, одамларга бизнинг ўғилни сайловда маҳалла раислигига ўтолмайди, деган экансиз, қаранг, башоратингиз тўғри чиқиб, у қолиб Усмон малимнинг боласи сайланиб кетди. Бу кароматингизмиди, ниятингизмиди?

Мойли оқсоқолнинг зарда уфурган калимаси Холча эшонга айил ботса ҳам ўзини босди, индамай қўя қолди.

— Эшоним, — дея гапни илди Мисир чойхоначи, — саводингиз жойида, кароматпеша одамсиз, қайси йил апрель ойида қор ёғиб, мева-чевани совуқ уришини айтгандингиз, ҳақиқатан ҳам шу ҳодиса бўлган эди. Ғойибингиздан овоз келадими дейман?

Холча эшон бу гапдан бир қўзғалиб олди.

— Бунинг ҳеч бир кароматли ери йўқ, — деди ва аввал Мойли оқсоқолга, кейин Мисир чойхоначига бир-бир қараб олди. — Яратганнинг неъматини инсонга ҳам, об-ҳавога ҳам зеҳн солинса, ёхуд воқеян ҳисоб-китоб қилинса, аён бўлаверади. Бунга кароматнинг ҳам, башоратнинг ҳам ҳеч бир алоқаси йўқ, тақсирлар.

— Эшоним, яна бир башорат қилинг бугун, — дея гап олди Карим кўса илжайганча. — Бугунги қўйиладиган туяни ким олади, Эшнӣёзми ёки?..

Холча эшон бу саволга бир зум ўйланиб қолди-да:

— Мен Худо эмасман-у, бироқ... — деди-да, жим қолди.

— Гапни бошладингизми, давом этинг-да, эшон, — деди Мойли оқсоқол силтаниб. — Ичингиздаги нима деб ётибди, айтинг!

Ҳамма муҳим бир сирдан воқиф бўлиш илинжида сабрсизлик билан Холча эшоннинг оғзига тикилишди.

— Эшнӣёз полвонинг кураги ерга тегмаган ҳали... — дея Холча эшон ҳаёлига келган ўйни айтишга журъатсизланиб турди. Бироқ яна бошига ёғилажак маломатдан юраги безиллади. — Оқчовалик Жобир келган дейишди, — давом этди Холча эшон, — унга Эшнӣёзнинг бас келиши мушкул, Жобир Эшнӣёзни йиқитади бугун.

— Ҳа, эшон, — деди Райим барлос им қоқиб. — Ҳар доим Эшниёзни мақтаб-сийлаб ўтирардингиз, бугун гап бошқача, кечаги Нурмуроднинг курашида олган солимидан ташлаб ўтмаганми дейман, гапингиздан қўланса ис келиб турибди. Шу экан-да оқибат.

— Сенинг хабаринг борми, йўқми, барлос, — дея гапга қўшилди Тўйчи қассоб кулиб. — Эшоннинг ўғил уйлантириш тўйига, пиримизга битта қўчқор атаганим бор, деб юриб эди Эшниёз. Кўрасан, айтаман ҳали Эшниёзга, сен тўғрингда эшон фалон деди дейман, кейин қўчқор тугул, қўчқорнинг қулоғини ҳам ушлатмайди.

Давра кўчгудай кулги кўтарилди.

— Нафсингиз тиртаймай қолинг, ўлдингиз энди, эшоним, қўчқор ҳам кетди, Эшниёзнинг ихлоси ҳам, — деди Мойли оқсоқол хохолаб. Холча эшон гапирмади, бир хўрсиниб, атрофга журъатсиз аланглаб қўйди-да:

— Ҳа энди... тилга келганини бир айтдик-да, — деди, — боринг ана, гапимизни қайтариб олдик. Бундан бу ёғи айтмаганимиз бўлсин. Эшниёз полвон йиқитсин. Нима бўлса ҳам Ҳалил бойваччанинг солимга қўйган туясини шу олсин. Бўлдими?

— Бу гапингиз бошқа бўлди-да, тақсирим, ҳар на бўлса ҳам яхши ният қилинг, — деди яна кимдир. — Ҳарқалай Эшниёз ўзимизники.

Бу пайтда сайхонлик томон оломон оқиб келаверди. Дўнглик турли-туман, катта-кичик машина, трактор, от, эшакка тўлаверди. Кифтлари бир қулоч полвон йигитлар, устоз, ёру дўст, шотиру қариндошлар қуршовида, алп келбатларини элбурутдан улусга кўз-кўз қилмай, бир қадар қисиниб-қимтинишиб, тиззалашиб давра эгаллашаверди. Ҳалиги суҳбатдошлар бир-бирига сездирмай, Оқчовалик пол-

вонга қизиқиб, кўришга ҳавасланиб турганларини бировга билдирмай, билдирса Эшнӣёз полвонга ҳурматсизлик бўлар, деган андиша билан кўз остидан Жобир полвонни ахтаришиб-излашаверишди.

Холча эшон яна анча эрмак бўлиши тайин эди. Даврага шу кез шивир-шивир, ола-ғовур ўрлади. Орқароқдан бир билгич:

— Ана, ана, ҳув олача тўннинг ёнбошидаги қорувли жигит Жобир полвон бўлади, — деди ҳовлиққанча. Холча эшон ялт этиб ўша томон қаради, қаради-ю, беихтиёр: — Ҳа, Жобири шу бўлса, Эшнӣёзнинг иши чатоқ, — деб юборди. Шусиз ҳам тутаб турган Мойли оқсоқол Холча эшонга еб қўйгудай тикилди.

— Ҳой эшон, — деди бўзариб. — Жобир энангизнинг бош боласи бўлса ҳам жим ўтиринг, фаришталар яхши гапга ҳам омин дейди, ёмон гапга ҳам!

Холча эшон бу ерда қур тортган қишлоқдошлардан энг ёши кичиги. Қишлоқда бир пайтлар Хол деган отдошлар уч киши бўлиб, Холча эшон ёши ҳам жуссаси ҳам қолган иккисидан кичиклиги боис шу ном билан аталиб қолган. Хол улғайиб, эл танигач, отаси Ҳасанхон эшоннинг нуфузи олдида Холча деган ном унга хийла аянчли ва кулгили туюлар, қишлоқдошлар, айниқса, кексалар ўртасида эшон номига Холчанинг тиркалиши камситилишдек оҳанг касб этар, бу илтифотсизликдан Холча эшоннинг алами келар, шундай дегувчилар гарчи оқсоқол бўлса ҳам Мойлига ўхшаган нописандларни юрагида чексиз нафрат билан қарши олар, ўзидан анча ёши кичик бўлса-да, ҳар-ҳар замон, олган солимидан бирор нарса илинувчи Эшнӣёз полвонни ўзига яқин олар. яхши инсон, жўмард бир одам мисолида кўрарди.

Ҳасанхон эшон уруш йиллари Оқчова деган юртдан кўчиб келиб, бу ер аҳли орасида диний илмдан

тузукроқ хабари бор, тақводор киши бўлмаганлиги сабаб одамларга керак бир инсон сифатида қадр топганди. Ихлос — халос дегандай, кўз теккан, сух урганларни ўқиб, куф-суф қилар, никоҳ қийиш, жаноза ўқиш каби шариат ишларини уддалар, аслий пири-муршидларидан хабарсиз қавмларга пир бўлишликни ҳам бўйнига олганди. Таассуфки, ундан бўлган фарзанд минг чиранмасин отаси каби эл ичида қадр топмади. Отасидан савод ўрганди, китоб мутолаа қилди, беш вақт намозни унутмади, эл ўртасида тузуккина амри маъруф ҳам қилди. Бироқ нимаики қилса ўзига қилди. Ёшлик қилибми, гўрлик қилибми, пана-пастқамда, бириккита бесарга қўшилиб, ҳазми таом баҳонасида шайтонсудан истеъмол қилиб юрди. Бу элга гап-сўз бўлишига сабаб бўлиб, нуфуз ҳам ҳаминқадарлигича қолди. Холча эшон бундай ўйламасди. У нафаси ўткирлиги, мулоҳазаси, фикрлаши, саводи, бир нарсани олдиндан пайқаш хусусияти падаридан кам эмаслигидан далолат берар ва бунга ҳар қачон имон келтирарди. Ул макруҳ ишдан аллақачон воз кечган, ҳазар қиладиган даражада бўлса-да, улус ишончи ўша-ўша мавҳум ва машъумлигича қолганди. Ҳозир ҳам даврада бор-йўғи хаёлига келганини айтганди. Кўз олдида Эшнӣёзнинг мағлубияти, унинг тушкин ҳолати бот-бот юз кўрсатарди.

Холча эшон хаёллари қуршовидан чиққанида аллақачон кураш бошланган, кўз ўнгида бачки полвончалар ўрнини катта полвонлар эгаллаган, давра гувраниб ётарди. Ниҳояти пландаралик бир полвонни мағлуб қилган Эшнӣёз полвон ердан товоқни кўтарди. Бир он сукунат чўкди. Эл кутганидек Жобир полвон даврага чиқиб келди. Полвонларнинг бургутники каби нигоҳлари бир лаҳза тўқнашди.

Икки азамат силкиниб-силкиниб бир-биридан на-
рилади. Белбоғлар сирилиб, қадди баста керилиб,
қўлларни ҳўллаб-ҳўллаб, қўлларни ўйнаб-ўйнаб, ҳар
бири бошқа бир жуссага эврилди: эл кўзида бир қадар
катталашиб кетган каби, кийим-бошлар торайган
мисол. Баковул полвонларни яқинлашишига имо
қиларди. Холча эшоннинг хаёллари узоққа учарди.

Жобир полвон Холча эшоннинг падари юртидан.
У ерларнинг аёллари йирик бўлади, деб ҳикоя
қиларди отаси. Мабода ўшандай оналардан дунёга
келган фарзанд олишгир, полвон бўлиб етишса,
ундайларни йиқиб бўлмас, дегувчи эди. Эшниёзнинг
ҳали кураги ер кўрмаган. Холча эшон ҳам ҳали
Жобирни кўрмагунча, уни эшитмагунча бу ўрада
Эшниёзча полвон топилмас деб юрарди. Энди кўрса...
“Бу Эшниёздан қурби зиёд-ов, бу қоя юксакдир-ов”
деган душман хаёлдан беихтиёр озорланди.

* * *

Кураш шиддат қамровида эди. Полвонларнинг
яланг шилликларга урган қоқмаларининг қар-
силлаган овози томошабиннинг гувранишига сабаб
бўлар, ўтирганлар ихтиёрсиз туриб кетишарди.
Полвонлар қўйиб-қўйиб олишаверди. Юлиб-юлиб
олишаверди. Олиш ўн қафасдан ошиб борарди.
Дафъатан кимдир “Ё пирим” дея ҳайқирди шу маҳал.
Бу наъра арслонники эди худди. Бу наъра заминни
зириллатганди гўё. Оломон ҳайқирарди, борлиқ гув-
ранарди. Алҳазар, полвон оёғининг бош бармоғи
рақиб болдирини темир каби йиртиб, қонатиб
келарди. Гурсиллаган мудҳиш сас даврани тутди.
Холча эшон кўзларини юмди... Пичирлаб дуо ўқиди.
Бир лаҳза ўтиб, қўрқа-пуса кўз очди. Давра гувраниб

ётар, Жобир полвон Эшниёз полвоннинг қўлларини тутганча ердан тортиб турғазарди. Ҳайқириқ ичида кимдир Холча эшоннинг қулоқлари остида ғижинди.

— Энағар эшон, муродингга етдингми? Ниятинг ёмон эди сен келгиндининг!

Холча эшон Мойли оқсоқолнинг юзига қарамади, ўрнидан турганча даврадан чиқди.

* * *

Эшниёзнинг мағлубиятига гўё Холча эшон сабабчи эди. Яна бир маъракада Холча эшонга, “одам деган яхши ният қилса-да”, дейишиб дардига дард қўшди. Бу маломат Холча эшоннинг худди бошидан муздай сув қуйди. Руҳи лат еди. Кун ўтмай кўчада Эшниёз полвонни учратди. Эшниёз полвон мийиғида кулди.

— Эшоним, бизнинг йиқилишимизни эл олдида башорат қилган экансиз? — деди киноя билан. — Жобирни қўллабсиз. Минг қилса ҳам юртдош-да. Келгиндилигингизга борибсиз-да. У мени фирром ютди.

Буниси Холча эшонга ўлганнинг устига тепган бўлди. Буниси Эшниёздан олганларига писанда бўлди. Холча эшон титраб кетди. Сабр косаси синди.

— Полвон, Жобирга кучингиз етмайди, — деди қатъий. — У билан энди довлашиб юрманг, бефойда.

Эшниёз бу гапни ҳаммадан кутса ҳам Холча эшондан кутмаганди. Бир зум карахт қолди. Эшниёзнинг бармоқлари асабий титраб турар, газабнок қорачиғи нафрат сочарди.

— Исботлайсан, ит! — деди муштлири тугилиб. — Келгинди муттаҳам!

Холча эшоннинг ғурури топталди.

— Исботлайми?! — деди қақшаб.

— Исботла!

— Унда онангиз билан кўчада тулинг, — деди Холча эшон, — бир ерга борамиз. Ўзим машинада олиб бораман.

* * *

Улар узоқ йўл тортишди. Оқчова қишлоғига етиб келгач, Жобир полвоннинг уйини сўроқлашди. Ҳовлига яқинлашиб бир ўтгувчидан сўрашди.

— Жобир полвонники шуми?

— Шу, ана, Жобир полвоннинг энаси, — деди ўтгувчи, — нон ёпаяпти.

Ҳовли катта эди. Ҳовли деворсиз, дарвозасиз эди. Ҳашаматсиз, оддий пахсадан кўтарилган уй ёнидаги тандирхонада фавқулодда улкан бир аёл ерда ўтирган ҳолда нон ёпарди. Эшнӣёзнинг кўзлари катта очилган, лол бир кўринишда аёлдан нигоҳларини ололмас, уларнинг учови ҳам ҳайрат қуршовида қолишганди. Эшнӣёзнинг онаси негадир ўзига бошдан-оёқ ихтиёрсиз разм соларди. Эҳтимол, аёл биринчи бор ўзининг хийла қорувли жуссасини бошқа биров билан солиштирар ва бундан ҳайратланар эди. Аёл ногоҳ уйқудан уйғонгандек ўзига келди-да:

— Сенинг йиқилишингга, Жобирнинг йиқитишига ким сабабчи эканлигига ақлинг етдими, болам, — деди оҳиста. — Ахир, бундай аёл туққан ўғлонни йиқиб бўларканми?

Эшнӣёз маъюс ҳолда турарди. Унинг вужудида виждон қийноғи бош кўтарган, ёнида турган Холча эшоннинг кўзларига қарашга журъати етмас, фақат унинг қўлларини беозоргина сиқиб турарди.

БУНИ ИШҚ ДЕЙДИЛАР

Муҳаррам опамнинг ёрқин хотирасига бағишлайман.

Муаллиф

Ушанда ўн олти ёшда эдим. Тутинган опам Ойгулнинг тўйи бўлаётган эди. Катта болалар поёндоз тортиш учун ҳозирланиб айвонга ўтяптилар. Енг шимаришиб, ўлжага ташланмоқчи бўлган лочиндай шайланишган. Бу ишда ҳамишагидай бизнинг маҳалланинг йигитлик шамойиллари уриб қолган катта болалари бош-қош. Поёндоз тортишнинг якуни мабодо жанжал билан тугагудай бўлса ҳам бу иш шуларнинг иши бўлади. Бир парча лахтак азизу мўътабар. Лахтак текканлари боши узра баланд кўтариб қичқиришади. Кўзига суртишиб, катталардан юзлари қамашмай “биз ҳам хотин олайлик, катта куёвлар бўлайлик” деб илжайишиб, лахтакни қўйинларига уришганча ўзларига ўзлари фотиҳа беришади.

Йўлнинг нариги бетидан бери келмай турган бешолти ўспирин ор талашиб, қишлоқнинг қизи бошқа қишлоққа келин бўлиб кетаётганидан аламлари ошиб, куёв томондан келган йигитларни янишиб, бошқа элдан қиз олишнинг оқибатлари қандай бўлишини яхшилаб кўрсатиб қўймоқчи. Тўйхонадан иккита нон ва бир пиёла туз олишиб, йўлга чилвир тортиб, келин-куёв жўнашини кутиб, шумлик излаб ўтиришиб олишган.

Ичкарида ўйин-кулги. Сойиб эшон ҳар бир тўйда минг марта айтадиган “Йўл беринг, қизлар келади”ни бир минг биринчи марта терлаб-пишиб айтиб ётибди. Ёнида Соат доирачи чалинаётган куйга мосми, ғализми беҳабар, ичган винодан боши қизиб ўзини

шайиту карбало қилган. Таранглиги кетиб, совуб қолган тери Соат доирачининг қўли зарбидан фақат пап-пап этади.

Бизга ўхшаганлар аросатда. На поёндоз торта оламиз, на бизни анави йўлда қўр тўкиб, ўзини қишлоқнинг эгасиман деб олган калондимоғлар ўзларига тенг кўришади. Зўрроқ даромад бўлса хўп-хўп, бўлмаса, куёв томондан келганларнинг шўри қуриydi. Бу касофатларга на отаси хўжайин, на қишлоқнинг бошлари. “Ҳа, нима дейсиз, ота-боболар касми? Йўл бойлаш азалдан бор!”

Хуллас, биз аросатдагилар жимгина ноилож Сойиб эшон билан Соат доирачининг сўзи куйига тўғри келмаган муқомларини тинглаб турибмиз. Бир ҳисобда бу яхши. Поёндоз тортиш ҳам кўпкарининг бир тури. У ҳам бир издиҳомга киришдай гап. Бурни қонаган ким, енг и юлинган ким, ёқавайрон ким. Қуриб кетмайдими деймиз!

Бир пайт торт-торт бошланади. Қизлар қизларни тортиб ўйинга тушишаверди. Даврага жон киради. Давра файзланади. Ҳамсоямиз Лайло чиройлилиги учун у билан ўйнаб олиш мақсадида (чиройли қизлар билан ўйнашнинг гашти бор-да, сабил) бир-биридан беҳабар икки ўспирин даврага отилиб чиқади. Сир бой бермай ичида бир-бирини егудай, аччиқдан Лайлога қараб ҳам қўйишмай, ер тепа кетишади.

— Эшон, шўхига чал, шўхига, — дейди Лайло билан бир ўзи ўйнамаганига алами ошиб, асаби кўзиб, худди Сойиб эшон уни даврага тортиб чиқаргандай. — Кучинг борми?! Ҳаҳ уйинг куйгур-а! Ҳеч бўлмаса лазгига чал, лазгига! Сендан қосин, умринг бино бўлибдики, топганинг — “қизлар келади!” Сойиб эшоннинг аччиғи чиқади. Шартга тўхтаydi... Ҳамма қийқиради. Қий-чув бошланади. Сойиб эшоннинг зардали овози эшитилади:

– Чалганим шу! Худди менга бирор нарса бериб қўйгандай дод дейсанлар! – дейди чийиллаб. – Ё тўйдоринг бериб қўйибдимми?!

Шу зум ёш бўлса ҳам ўзини кайвони чоғлаб юрадиган Сайфи дароз кела солиб Сойиб эшоннинг қўлидан рубобини юлиб тортиб олади ва кўзлари олма-кесак терганча даврага шошиб аланглайди. У менга қараб кела бошлайди. Юрагим увушади. Бу гўрсўхта менга тутқзади-ёв ҳозир дейман. Хаёлимдан бу гап ўтар-ўтмас Сайфи дароз шопқиличдай қўлида тутамлаб турган рубоб дастасини менга узатади.

– Айтмаса айтмасин, – дейди Сойиб эшон томонга ўқрайиб. – Алкаш, муттаҳам. Бир шиша кам бўлди-да бунга. – Ол, ука! Мактабда айтган қўшиғингдан ол, ҳов бир байрамда эшитганман. Ҳа, барака топ!

Мени суст босиб қолади. Ҳаяжоним зўраяди. Шу ўйлайман, ёдимга бирор қўшиқ келса денг. Давра қийқириб ётибди. Таниган-танимаган мени олқишлаганча қий-чув кўтаради. Бу ёқда тенгдош дўстлар чувиллашади:

– Ол, Турди, андижон полкани чал. Чал, жўра!

Давра жимиб қолади. Сезиб турибман, ҳамманинг кўзи менда. Рубобни тинғирлатиб жўрини созлаяпман. Ҳаяжон босилса-чи. Созлаяпману кейинги айтишим шарт бўлган сабил қолгур бирорта шўхроғини эслаяпман. Ҳарқалай сийқаси чиқиб кетган бўлса ҳам келиб қолади. Хурсандлигим ҳаяжонимни олиб кетади. Рубоб бошини кўкрагимга босаман-да, резни бериб юбораман.

“Ҳай омонеей, омон. Қорли тоғлар, қорли тоғлар! Қорли бўлар, қорсиз бўлмас...”

– Яшасин, ёш-да ёш. Овозни қара!

Сайфи дароз мени “кашф” қилганидан даврага гердайиб қарайди... “Йигит боши омон бўлса, ёрли бўлар, ёрсиз бўлмас...”

Энди қизлар қизларни, йигитлар бир-бирини тортиб даврага жон киритади, даврани гуриллатиб юборади. Қизларнинг ишваю нозлари, қўлидан келган келмаган, ўзини эр йигит чоғлаганлари кўкрак кериб, ер чангитиб, қўлларини тўлғаб, елкасини титратиб, йўрғалаб кетади. “Ҳой, қора кўз бой-бой!..”

Қизлар бир томон, йигитлар бир томон. Йигитларнинг кўзлари куёв томондан келмиш меҳмон қизларга ўқтин-ўқтин тикилган. Чиройли-чиройлиларининг кўзлари билан кўз уриштиришни мақсад қилишган, чиройли қизи тушқирларнинг қани эди нигоҳларини тутиб бўлса.

Орқароқда турган қизни дугоналари тортқиланади. У силтаниб, дугоналарига ғамза қилади, даврага кирмай тисланади. Мен қўшиқни қўшиққа улайвераман. Ўйинга чиқмасин дейман ўша қизни. Негадир шуни истайман. Бегона бир қизни хаёлан қизғонаман. Ўша қизни мана бу эркакка ярашмаган қилиқ қилиб, қилпанглаб ётганлар билан ўйнашини хоҳламайман. “Ўйнамасин! Ўйнамасин! Керак эмас. У жуда чиройли”. Бошимда шу хаёл. У менга ҳам, бошқаларга ҳам қарамаяпти. Майли, қарамасин, қарамасин! Шу кез унинг сузик нигоҳлари бир мартагина кўзларим билан тўқнашиб кетди. Бир мартагина. У мени ер остидан, зимдан кузатиб турганини сезиб қолдим. У аввалдан менинг кўзим бошқа томондалигида менга тикилиб тургандай туюлади. Мен унга қарагим келаверади. Қарамаган вақтим нигоҳларни соғинаман, дарров соғинаман. Менинг кўзларимга ўзимдан бошқа хўжайин йўқ. Бироқ ҳадеб қарай олмайман, сабабини билмайман. Юрак ютиб яна қарайман. Дугоналарининг ортида, худди яшириниб олгандай. У менга қарайди. Бир зумгина нигоҳларини олмай туради. Мен ғалати

бўлиб қолдим. Қўшиқ сўзлари чалкашиб кетади. Атиги ўн олти ёшимда нотаниш бир туйғу вужудимни титратиб ўтади. Унинг мунгли ва сузук кўзлари нигоҳларимга муҳрини босади...

Келин чиқар вақти бўлади. Рубобни яна Сойиб эшон олади. Тўйлар муборакни бошлаб юборади. Ўйин-кулги якунига етади. Энди ҳамманинг нигоҳи чиқиб келаётган келинга — Ойгул опамга қадалади. Поччамиз буйдоргина, келишган эканлигидан хурсанд бўлиб қўяман. Ихчам ўралган оппоқ салласи ўзига кўрк ва салобат бахш этиб турибди. Опам куёвнинг букилган ва кўксида тутган қўлини омонатгина ушлаб, ердан кўзларини олмай ғоятда оҳиста одимлайди. Куёв ҳам опамнинг қадамларига мос ва итоаткор қадам ташлаб келади.

Мен ҳалиги қизни тинмай излайман. Уни йўқотиб қўйганимдан ташвишланаман. Ичим куюб-куюб кетади. Бир лаҳзада юзлаб нигоҳларни кўраман. Тополмайман, у йўқ. Йўқ! Ва уни ёнгинамда турганини кўраман. Яна ғалати бўлиб кетаман. “У атайлаб ёнимга келиб олган” деган хаёлга бораман-да, бахтга кўмиламан. Бу боягидан ҳам ўтиб тушади. Ичимда бир севинч ва ширин энтикиш, ором ва ҳузур астагина балқийди. Бироқ у ҳозир кетади. Кетади. Ана қудалар келган машина. Ҳозир у ҳам шу машинага чиқади ва... Унга тикиламан. У ҳам бир зумгина менга қарайди. Менга табассум ҳадя қилади. Бу нима? Дунёда бундан ортиқ тухфа бўлиши мумкинми? Бу нима? Жаҳонни кезиб, бир умр излаб айни мана шу лаҳзани топиш мумкинми? Менинг ёшимда қизлар билан фақат дўстлашиш мумкин дейишади. Ёки бу ҳам дўстлашиш учун ризолик кўринишимикин? Дўстлик... Йўқ мен буни шунчаки дўстлик десалар хафа бўламан. Менинг вақтим жуда ҳам тигиз! Унга қараб олай, бир мартагина қараб олай. У кетяпти ахир...

— Гулнор, бўл, қаерда қолиб кетдинг. Ҳамма машинага чиқиб бўлди!

У дугонаси билан қўл тутишиб, машинага қараб югуриб кетяпти.

Шу кез атрофдагилар кўчага гуриллаганча оти-лишади. Жин ургур ҳалигилар! Чилвирни икки учини йўл ёқасидаги икки тутга боғлашган. Исмат безори қўлини пахса қилиб, кўзи қинидан чиққудай, қишлоқ оқсоқолига алламбалоларни тушинтириб ётибди. Олдида, йўлнинг қоқ ўртасида, катта бир тош устида иккита нон ва пиёлада туз. Тавба, сержаҳл оқсоқол бува Исматнинг елкасига меҳрибонларча қўлини қўйиб ялингандай сўзлайди. Исматнинг қўлида бир даста пул.

— Бу оз. Бу пулга хўрозқанд ҳам бермайди! — Шундай деб бақиради Исмат.

— Чидаса бошқа қишлоқдан қиз олсин. — дейди Исматнинг ёнидаги шотири чираниб. — Куёвтура битта эчкининг пулини чўзиб қўйсин, кейин ўтади!

— Исматжон, бованг айлансин, қудалар олдида уялтирма, — дейди эмраниб оқсоқол бува (Бошқа жой бўлганда кўрсатиб қўярди бу безбет безорига. Ҳай аттанг, жойи эмас-да!). — Сенга ароқ керакми, гўшт керакми, ҳозир буларни жўнатайлик, тўйхонадан олиб бераман.

— Гап ароқда эмас, бова, — дейди Исмат салмоқлаб. — Элда шундай удум бор. Сиз маъракангизга қаранг. Қудабовалар билан ўзимиз келишиб оламиз.

Хуллас, тортишиш давом этиб ётибди. Мен очиқ машинанинг устидан кўзларимни ололмайман. Ҳамма Исмат безори билан овора. Фақат мен... Уни яна бир мартагина кўрсам эди. Машина устидаги қизлар, аёллар сабрсиз чувиллашади. Бир маҳал қайсидир бир қиз машина ўртасидан четроққа силжиб чиқди. Уни қоронғида ҳам танидим. Кўзимга

ловуллаб кўринди. У менга жилмайиб тургандай эди. Мен шуни нигоҳларимда жонлантирдим ва иқболга кўмилдим. “Исмаат, Исмаат ака, яна бир оз ушлаб тулинг, имконингиз бўлса эрталабгача ҳам кўйиб юборманг, жон Исмаат ака!” Шу гаплардан бошқа гап келмасди хаёлимга...

Бир пайт машиналар гуввиллаганча жойларидан жилдилар. Бир ёнда Исмаат безори шотирлари билан шоду хушнуд гаплашиб ётибди. Қўллариди бир даста пул. Машиналар чайқалиб-чайқалиб кетяпти. Уларнинг бирида менинг бир лаҳзалик шодлигим ва мунаввар лаҳзаларим машиналардан кўтарилаётган чангларга кўмилиб-кўмилиб боряпти. Ҳеч кимни кўришни истамайман. Жўраларим мени ахтариб, чақирришади. Энди “бекинмачоқ”ни бошлаш керак. Тонготар ўйин. Қизиқ ўйин: йигирма чоғли бола овга кетади. Йигирматаси маррада қолади. Марра дегани гўё истехком. Бешта бола шу истехкомда кўриқчи. Қолганлар ҳалиги кетган йигирма чоғли болани излаб кетади. Улар узоқдан, яширинган жойларидан овоз беради. Уларнинг мақсади маррадаги рў-молчани қўлга киритиш. Қолганларнинг мақсади: кетганлардан ҳеч бўлмаса биттасини ушлаб олиш. Ушлаб олган заҳоти истехком томон овоз берилиб, рақиб томонидан ушланган боланинг оти айтилади ва шу тарзда ўйин якунига етади. Сўнг барча истехкомга йигилиб келади. Энди ютқазган гуруҳ маррада қолади. Ютганлари яширинишга кетади. Қизиқ ўйин-а? Ана шу ўйин ҳам кўнглимга сиғмайди. Ўн олтига кириб-кирмай аллақандай сирли бир азобдан азият чекиб ўтирибман. Уйга киргим келмайди. Жўраларнинг узоқ-узоқлардан бақир-чақирлари қулоғимга киради. Боргим, қўшилиб ўйнагим келмайди... Ўн олти ёшли бир бола бу дардни бировга

айтса кулгига қолади. Айтиб бўлмайди. Мен ҳам худди шу: айта олмасдим... ҳа, айта олмайман...

Орадан йиллар ўтса-да қаерда келин тўй бўлса юрагим потирлайди. Эзгин ўйлардан азобда қоламан. Гулнор дея шивирлайди ички бир овоз! Кейин... кейин бўлса бу Гулнор деган ҳайқириққа айланиб кетади...

Узоқларга тушиб кетган Ойгул опамнинг менга ёзган битта хатини ҳамон сақлайман. Хат ўқилавериб, титилай деб қолган. Хатнинг букланган ерларидаги ҳарфларини ўқишнинг имкони қолмаган. Бироқ мен ёдлаб олганман.

“...Укажоним, Турдибек. Гулнор бизга қўшни туради. У сендан уч ёш катта. Кўнглингни биламан. Хатларингдан қийналганинг сезилиб туради. Сенга қўшилиб мен ҳам эзиламан. У шўрлик дўппи тикиб сотиб, мендаги опа-ука бирга тушган суратимиздан расмингни катта қилиб ишлатган. Расминг менинг хонамга осилган. Гулнор ҳар куни поччанг йўғида келиб расмингга термулиб ўтиради. Укажон, мен нима қилай? Сенинг хатингни унга ўқиб беришдан бошқа илож тополмайман. У ҳар куни сендан хат келишини кутади. Унинг кўзлари айтади менга. Ҳозир Гулнор ўттизга яқинлашиб қолган. Турмушга чиқмади. Отаси оламдан ўтгач, укаларини уйли-жойли қилди. Ўшаларга бош бўлди. У ҳамон сени кутаётгандай хаёлимда. Ўшанда у билан учрашганигда билмадим, нималар дегансан. Ўша кезлар уни кўрсанг эди. Қиз гулларга ўхшаб, яшнади. Райҳон янглиф бўй таратди. Осмонларга учди. Шодмонликнинг ва висолнинг ҳусни латофатга бўлган таъсирини ўшанда кўрганман...”

Мен, дарҳақиқат, таътилга келганимда Ойгул опамникига бориб, Гулнор билан кўришгандим. У

билан гаплаша олгандим. Улғайган, янада тўлишган эди. Сузик кўзлари ўша-ўша сеҳрли ва сирли эди. Унинг тароватли нигоҳларидан кўзларимни ажратиш гуноҳдай оғир эди. Мендаги ночорлик бундан ҳам қийин, бундан-да машаққатли эди...

Нозик кўлларидан ушладим ва: “Мен, албатта, сизни қишлоғимга олиб кетаман”, дедим. У ёш силқиган қуюқ киприклари билан нигоҳларини оҳиста яширди ва ердан кўзларини ололмай шивирлади: “Сиз мендан кичиксиз. Сиз ўзингизга муносибини топинг. Опангиздан ўтинчим, ҳар замон суратингизга қараб туришдек бахтдан мендек чорасизни бенасиб қилмасинлар. Келганингизга ташаккур”. Гулнорнинг ўшандаги мискин ҳолати ва тушкин сўзларини қандай унутай?..

Кейин... Мени уйдагилар уйлантириш тараддудига тушишди. Ана шунда дарди дунёмни айтдим. Мени биров эшитмади. Эшитишни исташмади. Ўзимдан уч ёш катта бўлган, ҳозирда ўттизни қоралаган бир муштипар менга раво кўрилмади. Уйдан тинчлик кетди. Менга айтиладиган яхши гап қолмади. Имконсиз эдим. Геолог тоғамга қўшилиб тоғу тошларга бош олиб кетдим.

Уни соғинардим. Ҳисор қояларининг энг юксак жойидан севгилимни бор овозимда чақирмоқчи, ичимдаги тутаб ётган нолаю ҳасратларимни унга айтмоқчи, унинг Гулнор деган номини тошдан-тошга, тоғдан-тоққа кўчган акс-садоларини эшитгим келарди. Мен ана шу мақсад билан Ҳисорнинг юксак чўққисига чиқдим. Ва атрофни бир зумгина кузатиб турдим. Нақадар гўзаллик пойимда. Қуйироқда яна бир чирой. Ўшайган ва мағрур қоя бағрида жон сақлаган бургут уяси ва бир парчагина ям-яшил майса. Нигоҳларим шу кез яқингинамда,

ёлғиз ва ял-ял ёнган лолага қадалди. Мен лолани, албатта олмоғим ва хаёлан Гулнорга тутишим керак. Бундан бошқа иш гуноҳ ва вафосизлик! Мен лолага томон шошилдим. У мендан янада нарида кўринди. Доимо шундай. Кўнглинг истаган нарсага интиланг у сендан нарилайди. Сен интилаверасан у узоқлашаверади. Бу ҳаётнинг ёзилмаган қонуни. Мен лолага яқин қолдим. Бир қарич қолдим. Қоя маҳобатли ва қўрқинчли. Мен энди оёқларимни тошга маҳкам тирадим. Ярим қарич, биргина ва сўнги интилиш. Лолани эгиб олиш учун кўрсатгич бармоғимни илгак қилган кўйи оз, озгина узалдим... Ва... ва қўрқинчли ҳайқириқ!.. Бу бошқа бир ҳайқириқ. Бу бошқа акс-садо. Ҳаммаси тушда кечгандай... Узоқ ётган беморхоналар... Узоқ йиллик изтироблар... Менинг киприкда илинган ёш каби омонат жонимга қафт тутган қафтдеккина яшил ўт...

Уйга худди айб иш қилган одам мисол, бошим ҳам, қўлтиқтаёқда кириб келдим. “Йўқ! Йўқ!” дея хаёлан ҳайқирардим кечалари унсиз ва чорасиз. Гулнорнинг олдидаги ваъдаларим, алам ва изтиробларим вужудимни тилка-пора қилган ўша қаттол дамларга қўшилиб надомат дарёсида узоқларга оқиб кетаверарди, кетаверарди. Аламли армонлардан янчилган қалб ва мустар жисм ҳиссиз қўлтиқтаёққа таяниб бахтиқаро руҳ каби саргардон кезади энди. Мен бу ҳолимда бировга керакманми? Оҳ, ўша ял-ял ёнган лола. Гўзаллик чечаги ва унга етмаган вужуднинг машъум гуноҳи! Вафосиз ва иложсиз сарсари руҳ! Энди унинг сузук, сурмали нигоҳлари ҳорғин ва мустағриқ кўзларимда абадий яширин...

Орадан узоқ йиллар ўтди. Энди кексалик хукмига бошим эгилган. Сочларимга қиров инган. Энди Гулнорни ўйлаш ҳам бир мушкулот. У бир лаҳза ёдим-

дан кўтарилмаса-да, уни кўриш ва у ҳақда сўраб-суриштириш мендай ҳориган, кекса бир одамга нораво.

Аёвсиз тунлар ва мақсаддан мосуво кундузлар бепарво ва тушкин қадамлайди. У билан боғлиқ кечмишлар, қизлар ортида ийманиб қимтиниб, даврага тушмаган ўша ҳилқат, бесамар қисматга айланган сузик нигоҳлар энди мени абадийга ташлаб кетиб боради.

Ойгул опамнинг ота уйида қанақадир тўй бўлаётганини эшитдим. Кўнглимга дафъатан хирагина бир нур шуълаланиб келганидан ажабландим. Бу бесамар умидланишдан бошқа бир нарса эмас, биламан. Кексайиб қолган, ҳар нарсага ақли етавермайдиган банда сифатида ўзимдан койинаман. Уялиш ҳисси вужудимни кемиради. Опамдан қолган жиянлар келишади, лоақал ўшаларни кўриш учун боришим керак-ку, дея ўзимни оқлаганча калбимдаги инкорга қарши отланаман. Шу хаёлларни уйлаб, қўлтиқтаёғимни дуқиллатганча йўлга тушиб боравераман.

Мен тўй бўлаётган уйга яқинлашяпман. Чарчоқ ва аллақандай ҳаяжондан юрагим ҳам, қўлларим ҳам титрайди. Бораётиб уй яқинидаги кекса аёлга кўзим тушади. У худди бировни кутиб тургандай кўзларини йўлдан ололмай туради, тўйга келаётганларга тавозе қилади. Мен тўйга келган кекса ва нотаниш бир аёлнинг йўл ёқасида турганини кўриб ажабланаман ва тўй эгаларидан бу каби эътиборсизликлари учун аччиқланаман.

Мен унга яқинлашаман ва нотаниш бўлган кекса аёлга салом бераман. У аввал ўтиб турган одамларга тикаётган нигоҳларини менга ҳам қаратади. Ногоҳ букилган гавдасини ҳассаси ёрдамида тиклайди. Қордай оппоқ сочларини шошиб рўмоли остига ол-

ганча тўғрилаб қўяди. Юзларини ажин қоплаган бу кекса аёлнинг нигоҳлари менга кимнидир эслатиб юборади. Мен қачонлардир худди шу уйда илк бора кўрган бир қизнинг боқишлари сақланиб қолган бу қараш кексайиб қолган мендек бир бандани тақиб қилади.

Унинг лаблари хиёл титрайди. Кекса аёл ниманидир сўраш учун менга ботиниб қарайди. Кейин суқланиб тикилади. У айтмоқчи бўлган гап бўғзида қолади. Узун киприкларида ёш ҳалқаланади. Наҳотки...дейди дафъатан юрагимдан ҳайқирган бир надомат. Наҳотки... деётгандай бўлади унинг қалбидаги беҳудуд армонлар... Ундан бир лаҳзаки кўзларимни ажрата олмайман... Ва шу лаҳзада Яратганнинг синоати ва иноятдан, ҳойнаҳой, икки кекса қалб осойиш ва оройиш топгандай туюлади менга. Икки қалб бир-бирига қарайверади, қарайверади. Нигоҳлар сўзлайверади. Юраклар бўлса симиллаб йиғлайверади...

ДУСТИ ҚИЁМАТ

*Дўстим ва курсдошим бахмаллик
Тошнўлат Болиевнинг ёрқин хотирасига
бағишлайман.*

Муаллиф

Касб тақозаси, эҳтиёт қисм учун ойда бир вилоят марказига йўлим тушади. Ҳар сафар базага кириб боравераману, таниш ва қадрдон бир туйғу вужудимга ҳаяжон билан кириб келади. Кўзларим кимларнидир интиқ-интиқ излайди, борлигимда соғинчнинг ёқимли безовталиги кезинади. Мен шу кез хаёлан ўша кутаётганларимдан бирини кўриб қоламан, одамлар орасидан уни осонгина ажратаман

ва унга қучоқ очаман. Ҳаяжон қуршайди. “Оҳ журажоним, беш йиллик умрнинг беғараз гувоҳи, бормисан, қадрдон!”

Шунда ўша онлар, баҳордай эрка, гўзал кунлар бутун бўй-басти билан онгимга бостириб келади. Уша дунё, бирор-бир нарсага қиёслаб бўлмайдиган мунаввар олам менга офтоб каби чиройини очади. Мен ўша бетакрор кунлар билан танҳо қоламан...

Ажиб бир шаҳар, ажойиб шаҳарнинг беш йиллик ҳаёти. Бахтга кўмилган толиблик кунлари.

Ҳужжат кўтариб, у эшикдан бу эшикка чошиб юрибман, ўйлайвераман, улардан бирортасига кўзим тушиши керак дея ўзимни ишонтираман. Юз эллик чақирим йўл босиб келиб бирортасини учратмасам ҳали... Наҳотки ўн саккизтадан бирортасига эҳтиёт қисм керак бўлмаган бўлса? Хаёлимга келган юксиз фикрдан асабим таранглашади. Уларда ҳам шу ўй, шу фикр, шу илҳақлик бормикин, дея ўйлайман. Шундай хаёл билан ўзимни ўзим қийнайман. Ўтган гал келганимдаги воқеа юрагимдаги бетоқат соғинч ва илҳақликка соя солиб турган бўлса-да, бу гаюр фикрга ён бергим келмайди, бироқ таассуфки, мен хаёлларимдан дафъатан фориф бўлолмайман. Қалбимдаги ёпишқоқ мутаассирлик ўз ишини қилмай қолмайди.

База биқинидаги ошхонада тушлик қилиб, кўринмаган курсдошларни ичимда яниб, бироқ юракдан дийдорнинг умидлари сўнмай ўтирибман. Нариги столда бир гуруҳ йигитлар роса мириқишиб овқатланишяпти. Қиттак-қиттак бўляпти шекилли, овозларида эркин ва баланд пардалар, шарақлаган кулгилар янграб қолади. Иста-истама ошхонани ўзиники қилиб олганлар мендан бошқаларнинг ҳам эътиборини тартади. Улардан бирини, дафъатан таниб қоламан. Танийман. Битта бўлса ҳам учратдим-

ку! Ҷрнимдан сапчиб туриб кетаёздим. Очил! Жўражон! У ҳам мени аллақачон кўрган шекилли, менга қараб турар, бироқ юз ифодасида бирор-бир ўзгариш, ҳаяжон сезилмасди. У менга шунчаки бош ирғади. Шунчаки. Аҳамиятсизгина. Совуққина. Мен янглишдиммикин? Очил эмасдир. Очил бўлганида?.. Одам одамга ўхшайди-ку, ахир. Зимдан разм соламан яна. Афсуски мен янглишмаяпман. Юзида қаршилиқ йигитларнинг кўпчилигида учрайдиган чўлнинг қаттол пашшасидан эсдалиқ — “тамға”. Ҷрнимдан турибоқ, унинг олдига отилмаганимга, сабри қаноатимга таҳсин айтдим. Аҳ, Очил, Очил! Балки Очил тўғри қилгандир, сапчиб туриб менинг истиқболимга чиқиши учун унга ноқулайлик туғдирган сабаб бордир. Ҳойнаҳой, Очил катта ишга кўтарилиб кетган бўлиши ҳам мумкин. Бундай одамлар анчайин сипо ва вазмин бўлишади. Ҳамма билан очилиб-сочилиб гаплашиб кетаверса, раҳбарлиги қаерда қолади. У мен билан жон деб кўришгиси келаётгандир, бироқ ёнидагилардан истиҳола қилаётгани аниқ. Мен у билан дийдорлашиш учун интиқ бўлиб ўтирибман. Улар овқатланиб бўлишгунча йўлигагина чой ҳўплаб туравердим. Ва ниҳоят улар туришди. Мен Очилга томон қадам ташладим. У менга шошиб қўл узатаркан:

— Э, ўртоқ, ўртоқ... — дерди исмимни эслолмай. Вазиятдан чиқиб кетиш мақсадида ёнидагиларга мени шошилганча таништирмоқчи бўларди:

— Бу ёқ билан ўқиганмиз, бир гуруҳда...ҳа, ҳа битта гуруҳда...

Очил менга ҳам, ёнидагиларга ҳам зўр бериб ўзидаги ноқулай кўринишни яширишга уринарди.

— Қалайсиз (сенлашардик у пайтлар, тилим бормади), Очил... Очил Панжиев, — дедим миқти қўлларини сиқиб.

— О-о, — деди Очил юзларига табассум ёйилиб. — Хотирангиз ҳалиям зўр!

— Унитиб бўларканми, Очил?

— Ҳа, ҳа, албатта, ажойиб кунлар эди. Тўғри, оғир кунлар бўлган. Яшаш, ўқиш...

Шу кез Очилнинг эсига муҳим бир нарса келиб қолгандай кўзлари чақнаб кетди.

— Ҳалиги, қорақалпоқ қиз, бир курс пастдаги... оти нима эди, Эмсиноймиди? Аммо зўр нарса эди, — Очил ҳиринглаб кулди. — Сиз билан, а? Хат-пат ёзишиб турасизларми?

Мен Очилга қараб турарканман, унга нима дейишимни билолмасдим. Мен унга нима дейин? Қайси бир қизиқ воқеани айтиб берай? Ким ҳақида гапирай, ўша “ким”ни эслай олармикан? Эшитиб ўтиришга Очилнинг хоҳиш-ҳафсаласи бўлармикан? Мен ана шундай ғалати ва тушкун бир ҳолатда турардим.

— У қорақалпоқ эмасди, Очилбой, — дедим зўр-базўр. — Тўрткўллик ўзбек қиз эди, оти Гулбаҳор эди.

— Э, шунақами, биз қизиқмаганмиз, қизиққанимизда-ку... — Очил шундай дея сирли илжайди-да, соатига қаради. — Бўпти, — деди ҳеч кутилмаганда хайрлашиш учун менга қўл узатаркан, — мажлисга шошилаётгандик. ПМК — 22. Ўша ерда бошлиқман, ўтинг, хизмат-пизмат бўлса, а?

Шундай бўлса ҳам шошиб сўрадим:

— Очил, Тош билан бир жойдан эдинглар, кўриб турасизми?

— Ҳа, ҳа, Тош, — дея Очил бир зум ўйлаб турди. — Уни кам кўраман. Қачондир бир кўрганимда, қаердадир, механикман дегандай бўлаятувди. Аниқ эсимда йўқ...

У жўнаб кетди. Мен қолдим, ўйланиб, сўзсиз-

садосиз. Бир зумлик воқеанинг зилдай оғир юки остида. Хайр-хўш насия, дўсти ёрон насия, дийдору хотира насия...

Ёнимдаги ўтиргичга беҳол чукаман. Очилни ўйлаб ўтиргандайману, хаёлимда бошқа биров... Очилга ўхшамайдиган, бутунлай бошқа... ўша гаройиб, ўша ҳаммадан бошқача, ҳамма қизиққан, ўзи ҳам қизиққина, барча “шеф” деб атайдиган бир йигит.

Шеф! Ҳурматли ўқувчи, шеф деган сўз сизга ғалати ва тушуниксиз сезилмасин. Биз уни эркалабми, ҳаддимиз сиғибми, ё бўлмасам, яхши кўрибми, шундай атардик. Шеф бу асли бошлиқ ёки хўжайин маъноси англатувчи сўз. Балки биз ҳам хаёлан ана шу беғараз, соддадил йигитни ўзимизнинг бошлиғимиз сифатида кўришни истагандирмиз. Бошқалардан бошқача жайдаригина бир дўст. Дўсти беғараз, дўсти қиёмат Тошкентга келиб, тилини ўзгартирган, одамийлигини ўзгартирган ва ҳатто миллатини ўзгартирган баъзи бировлардай эмас, ҳатто лаҳжасини ўзгартиришни ўзига ор билган соддадил, анойи.

“Сумурғ” достонини достоним деган, Бунёд деган қаҳрамонни дўстим деган. “Шу жигит асли бизнинг Бахмалдан бўлади-да, бизга элатдош” дейди чиппачин (анойи-да, анойи!). Ўзининг гапига ўзи астойдил ишонади. “Кўнглимнинг кўчаси, зап оласиз-да, шеф, Бунёд қайда-ю, сизнинг Бахмалингиз қаёқда” деймиз қилиқларидан кулиб. “Эй шошма, — дейди жаҳли чиқиб. — Ҳамид Олимжон қаерлик, биласанми, адабиётни ўқиганмисан ўзи?” Жиззахдан, деймиз ноилож. Ҳа, маладес, дейди мағрурланиб. “Шоири Жиззахдан бўлиб, нима, қаҳрамони Қашқадарёдан бўлсинми? Бунёд бизга дўст бўлади. Бизди касбдош. Биз ҳам ўқишгача Бахмал тоғларини гуллатганмиз-да, ойнам!” (дарвоқе, у кўнглига ўтиришган жў-

раларга ошнам эмас, ойнам деб сўзларди, шевага содиқ қолган дедим-ку ҳали). Шефнинг отаси биз ўқийдиган олийгоҳнинг бир катта домласи билан хизматдош дўст бўлади. Бахмалга ўша катта домла тандирхўрликка борганида, калла қизиб, шефнинг отасига “шу чўпон ўғлингни ўзим дипломлик қилиб бераман” деб гуруллаб юборади. Шеф бу гапларни ҳеч тортинмай, қўрқмай айтади (шунинг учун ҳам у шеф-да!).

Шеф трактор ёки автомобилнинг қияликдан ағанаб кетмаслик ёки темир балканинг қанча кучга чидами ҳақидаги назария ёхуд бошни қотирувчи ҳисоб-китоблар билан иши йўқ, ўша охири йўқ формулалардан, ҳосила-ю интеграл, фазовий чек-сизликлардан зерикканида, тўртинчи қаватдаги деразасини ланг очганча бошлаб юборади:

*Кун ботарда бир ёвуз
Дев бор эмиш, ялмоғиз.
Одамни еяр эмиш,
Қон эмиш унга эмиш...*

Бутун бир яхлит дostonни айтаверади, айтаверади...

Бизнинг шеф шундай, қизи билан кинога кетган курсдошини номидан йўқламада “мен” дейдиган, имтиҳондан йиқилиб стипендиядан қолишдек жарлик ёқасида турган ўртоғи учун домлаларнинг уйида лой қорийдиган, ўзи уйланмай туриб дўсти учун совчи бўладиган...

Чироқчилик дўстимиз Қувват тошкентлик бир сочи узунга ишқи тушибди, денг. Қизи тушкур ҳам Тошкентнинг сўлим гўшаларидан воз кечиб, Чироқчи деган юртнинг дарахтлари йўқ, яланг қишлоқларига келин бўлиб боришга кўнибди. Ишқ деганлари шудир-да. Нима қилиш керак? Қувват ҳар

куни олдимизга келиб, етимлигини пеш қилади, бировимиз совчиликка бормасак қизни бошқаси илиб кетишини айтиб зорланади. Ким ҳам борарди, кимнинг орқаси қичиб турибди? Чучук баданга аччиқ таёқ. Тошкентлик дарғазаб аканинг синглисини бир қишлоқи, тўпори йўлдан уриб юрса-ю, унингдек шаҳар эгаси “мана синглим, ола қол” десинми? Ҳамма жим. Маслаҳат берувчи кўп, бораман дегувчи йўқ. Бир маҳал эшик очилди-ю, шеф кириб келди. Қувватнинг шумшайиб ўтиришидан эски муаммо яна кўзгалганини пайқади. Ҳаммага бир-бир қараб чиқди-да, “ўзим бораман” деди қатъий. Ҳаммамиз ялт этиб шефга қарадик.

— Кўкчадаги кинотеатрнинг орқасидаги ҳовли. акаси Бахти қассоб, — деди Қувватнинг кўзлари жавдираб. Шеф яна бир бор барчамизга бир қараб олди-да, шашт билан чиқиб кетди.

Шеф кечгача келмаганидан хавотир ола бошладик. Бироқ Кўкчага боришга бировнинг юраги дов бермади. Хабарсиз қолибмиз, тунда келиб, хонасига қамалиб олган экан. Азонлаб уйқуси учган Қувват шефнинг хонасига бориб қараса, шеф бояқишни афт-ангори бир ҳолда эмиш. Шунда ҳам тишининг оқини кўрсатганча, “пўстагимни қоқса ҳам қассобинг кўнди, жўра, кўндирдим, бермасликни йўли йўқ, муносабатлар чуқурлашиб кетган дедим” деганмиш шеф тушмагур.

Қувватнинг тўйида Шеф Тошкентдан Чироқчигача ўйнади. Автобусдаги бошқаларни ҳам ўйнамаганга қўймади қургур.

Учинчи курс охирида амалиёт бошланди. Ўн талаба Қаршига келдик. Икки гуруҳга бўлиниб, чўлқувар механизаторларга ёрдам бериб ётибмиз. Кейинги гуруҳ биздан беш-олти чақирим нарида. Қоронғи тушгач, уларнинг вағонида чироқ ёнади. Чироқларга

қараб бир-биримиз билан хаёлан саломлашиб, ҳол сўрашамиз. Кўришиш қайда. Чўлқувар акаларга эш бўлиб С-100 ни сурганимиз сурган. Чарчаб-ҳорийимиз. Амаллаб овқатланамизу, таппа ташлаймиз. Ҳафтада бир кун дам. Чўлқувар акалар уйларига кетишган. Бешовлон ётибмиз. Тошкентнинг сайрибоғ гушалари, камалакка қиёс фавворалар, тунларга оро берган, маржон каби тизилган ложувард неон лампаларнинг ажиб шукуҳи... Бир ёнда Қаршининг шувуллаган, тўзон қўпган шамоли вагон деразаларини аёвсиз чертади. Қуюн забти кучайган. Дераза ойналари хира тортган, борлиқ қўнглимиз каби ғуборли. Афғоннинг тентак шамоли исканжасида ётибмиз. Муқояса қиламиз. Тошкент қайда-ю, Афғоннинг шамоли кўрсатаётган томошаси қайда... Шу кез кимдир эшикни шарақлатиб очди ва қуюнга қўшилиб вагонга кирди. Аллаким осмондан тушди гўё. Ҳамма барабар сапчиб турдик. Кўзларимизга ишонмасдик. Худди келишиб олгандай, ҳамма барабар ҳайқириб юборди. Осмондан тушган одам шеф эди. Ростдан у эди. Шодлигимиз юракларга сиғмасди. Ҳайрат, ҳаяжон, қувонч ва дийдорнинг ёқимли таровати кичик ва тор вагонни дунё қадар кенгайтирганди. Оҳ, шеф! Оҳ, жўражонлар! Биз “ғарибу ғуробалар”га Бахмалнинг қирмизи олмасини олиб келибди. Тўрваси тўла нарса. “Ярмини олинглар, қолгани наридаги вагондагиларга” дейди илҳақ бўлиб. Ё тавба, беш чақиримни биз узоқ деб, боролмай турган нариги вагондаги бешовлонни тўрт юз чақирим йўл тортиб келган шеф ғамини еб ётса, интиқ бўлиб ётса. Ай, дўсти қадрдон-а! Гурунг гуриллаб кетди. Қарши чўли ям-яшилликка бурканди гўё. Дилни эзиб турган ғуборлар туман каби тарқади.

Шеф ҳам бизга ўхшаб амалиётга чиққан. Ўз юрти Жиззахда қолганди. Ўзининг нақл қилишича,

прораби мировой йигитлардан экан. Шеф уни кўнглини топганмиш. Шеф бўлади-ю, бир прорабнинг кўнглини топмасинми? Жўраларни соғиндим, бир Қарши ёқларга шамоллаб келай, дебди-да, жўнабди. “Қаршистройдан олдим манзилларингни” дейди. Ўша ёқдан мошин кира қилиб, қум оралаб, роса энасини кўрганини айтиб, кулади.

Гурунг асносида, муҳим бир нарса эсига келиб қолгандай, мени қучоқлаб олади.

— Турдижон, рубобингни ол-ей, ойнам, — дейди қувончдан кўзлари порлаб. — Битта “ўтган кечалар”ни ол. Жуда соғиндим!

Айтмай бўларканми, бошим устига. Садқаи суҳанингиз. Сиз учун эрталабгача айтайин!..

У ҳаммадан барвақт туриб олган, ҳаммани бир-бир уйғотиб чиқяпти. Кечаги бош оғриғидан кейин кимдир норози гудранади:

— Ётсангиз-чи, шеф, эрталабдан қаерга бормоқчисиз?

— Ҳозир ҳу анавиларнинг олдига, — дейди нариги вагондагиларга ишора қилиб. — Кейин тўғри Бухорога.

— Бухорога? Бухорода нима бор?!

— Сенларнинг олдиларингга келганимни Мирзо билан Латиф эшитса хафа бўлади.

— Бухорога бориш шартмикан, шеф, яқинда амалиёт тугайди, Тошкентда кўраверасиз.

— Сенларни-чи, сенларни кўрмасмидим Тошкентда? — У шундай дея синиққина кулади.

Шеф биздан, биз бўлсак ундан ажралгимиз келмайди. У бизни бир-бир бағрига босади, юракларни зирқиратиб, дийдорига тўйдирмай-тўйдирмай, чўл оралаб жўнаб кетади...

Ўша куни экскаватор бузилиб, иш бўлмади. Бешовлон вагонда ўтирибмиз. Ҳамма жим. Гўё кеча

ҳамма гап айтиб бўлингану, гапиришга гап қолмаган. Кеча оқшомдаги шукуҳдан асар ҳам йўқ. Худди бари, барчаси шеф билан бирга кетган. Кимдандир бирор садо чиқса эди, деймиз интиқ бўлиб. Бироқ ўша садо йўқ. Ҳамманинг хаёлида гўё битта гап. Етиб олдимикан манзилига? Бизга бериб кетган шодликни Мирзога, Латифга улашиб, уларни ҳам шодликларга кўмиб ётибдимикин? Ёхуд бегона шаҳарда чипта излаб саргардон-сарсон юрибдимикин?..

Мен Очилни тамом унутган бўлсам-да, биз шеф билан бирор ерда учрашиб қолишим мумкинлигини ўйлайман. Ва ғалати бир туйғу борлигимни қамрайди. Кўз олдимга шеф билан кечган ғаройиб кунлар келади. У билан хаёлан кўришаман, суҳбатлашаман. Дейлик, Тошкентнинг кўчаларида учрашиб қолдик, дафъатан кўзларимиз тўқнашди. Нима қилардим мен? Нима қиларди у? Очилга ўхшаб исмимни тополмай қийналармиди? Қизариб-бўзарармиди? Ёки... Тахминан гурунгимиз мана бундай бўлармиди? Мен:

— Ҳой, баҳмаллик, Бунёд чўпоннинг ҳамқишлоғи, омонмисиз?!

У:

— Э, э қўшиқчи бола, соғ-омон бормисан, ойнам? Қанчалар соғиндим сизларни.

Қулогимга бўлса ҳам ўша “ўтган кечалар”ингни айтиб бер, ўтган кунларимни эслай!.. Албатта, ана шундай деб айтарди у.

ЁЗИҚ

Мен кўп қаватли уйга яқинда кўчиб ўтгандим. Уй шаҳарнинг марказида бўлиб, деразадан қараганда осмонўпар телеминора, ҳашамдор банк, яқин-узоқлардаги чиройли ва баланд бинолар, улкан ва серсоя дарахтлар янада шаҳарнинг кўркамлигини

оширарди. Ёнгинамизда мактаб, боғча, нарироқда истироҳат боғи, қатор супермаркетлар.

Ана шу манзараларни томоша қилиб турарканман, пастдан келган овоз хаёлимни бўлди:

— Ҳув укажон, — дея шанғилларди у. — Уйда бўш баклашка бўлса ташлаб юбор. Қўшнилариингга ҳам айтгин, хўпми?! Мен беихтиёр пастга қарадим. Элликларга бориб қолган эркак қоп кўтариб олганди. У ҳар томонга қараб, товушини баралла қўйганча бўшаган сув идиш сўрарди. Устидаги энгил-боши уни жуда ғариб кўрсатарди: гимнастёркаси жуда эски эди, шалвираган галифе шимининг почалари узун-қисқа шимарилган, чўпдай ориқ оёқларидаги қийшайиб қолган резина шиппаги ва тартибсиз соч-соқоли уни янада хароблик ботқоғига ботирганди. Мен унинг шанғи овозини қаерладир аввал ҳам эшитгандай ажабсиндим. Кечаги зиёфатдан кейин бўшаб қолган сув идишлари эсимга келди. Бироқ ўғлим уни аллақачон ташлаб юборган бўлса керак. Кейин хонамга дам олгани кирдим. Ҳалиги товуш аҳён-аҳёнда эшитилиб қолар, бу овозга гоҳо аёл кишининг ҳам қичқиргани қўшилиб қоларди: “Баклашка, бўш баклашка!..” Анча ётдим. Соат ўн икки бўлди шекилли, пастдан болаларнинг шовқини эшитилди. Ўрнимдан туриб яна дераза олдига келдим. Мактабдан гуррос-гуррос ўқувчилар чиқиб келишарди. Олдинроқда ўғил бола билан ёнма-ён суҳбатлашиб келаётган қизга кўзим тушди. Уларнинг гапи менга эшитилмаса ҳам, ҳарҳолда, самимий гаплашиб боришарди. Шу кез орқадан қандайдир ўспирин шашт билан уларга етиб олди. Ўспирин спортча кийинган, қадди-қомати келишган эди. У қиз билан келаётган болага алланима дея дўқ урди ва қизнинг қўлларидан маҳкам ушлаб олди. Қиз ўспириндан қўлини силтаб тортиб оларкан, тумтайиб нари кетди. Қиз билан

келган бола йўл ўртасида ҳайрон қотиб турарди. Ўспирин қизнинг ортидан эргашди. Бироқ бир зум ўтгач, қизнинг ҳалиги ғамзали нигоҳлари ажибгина жилмайишга эврилди. Бу менга ғалати туюлди. Таассуф, ўспирин келмасидан аввал қиз ва бола суҳбатида қандай самимият бор эди-я, тиниқ бир туйғуни илғагандим ва бу менга гўзаллик саҳнасининг ажиб бир талқини, эзгу ҳиссиётнинг соҳир дебчаси бўлиб буй кўрсатаётганди... Эндиги саҳна бутунлай бошқа! Мен тушкун ва ҳайронлик қоплаган нигоҳларимни улардан айирдим. Нимадир алам қилди. Ёшлик паллаларимга сингиб кетган хаёллар мени таъқиб қиларди.

Бизнинг мактаб саккиз йиллик, тўлиқсиз бўлганлиги учун қишлоғимиздан тўрт чақирим масофада жойлашган ун йиллик мактабга қатнаш, ўрта маълумот олиш учун боришимиз керак эди. Кўпчилик тенқурларим касб билим юрларига кетишганди. Қиз болаларнинг ота-оналари бегона қишлоқда ўқишларига рухсат беришмади. Фақат қизлардан синфдошимиз Фазилатгина мен билан қатнайдиган бўлди. Унинг ота-онасини ўзим кўндирганман. Қизингизни ҳимоямга оламан, деб сўз берганман.

Шундай қилиб, бегона синфдошлар билан ўқишни бошлаб юбордик. Кимлар бизга хайрихоҳ қарашса, кимлар худди олдидаги ошга шерик келиб қолгандек ола-кула қарашарди.

Танаффус бўлгач, қизлар Фазилатни ўраб олишди. Фазилат менинг назаримда, ўша қизларнинг ҳаммасидан ҳам чиройли эди. Бироқ ўғил болалар мени хурсанд бўлиб қарши олишмади. Бор-йўғи бунга устимдаги кўркамгина костюмим сабаб бўлганди. Болалар орасидан бири менга яқин келиб, костюмимни ушлаб кўрди ва ғалати илжайди:

— Ошна, бу отангникими, бобонгникими? — деди. Унинг ёнида турган жўралари синфни кўчиргудай қийқириб кулишди. У ёнимиздаги партанинг ёзадиган қисмига оёғини селанглатганча ўтириб оларкан, сўйлоқ тишларини илжайтириб, томоша қовоқни кузатгандай менга бош-оёқ разм солди. — Сен агар жимгина битириб кетай десанг, менинг айтганимни қиласан, тушундингми? — деди ҳамон калондимоғлик билан. — Дарвоқе, биз чекамиз. Демак, сен ҳам чекасан.

— Чекмайман, чекмоқчи ҳам эмасман! — дедим. Сўзимдан: “ким бўлсанг ҳам сендан қўрқмайман” деган оҳанг жаранглаб кетгандек бўлди. У буни кутмади шекилли, бир зум қотиб қолди. Кейин худди уйқудан уйғонгандек бирдан сергак тортди ва мени иягимдан кўтарганча деди:

— Энди чекасан! Ичасан керак бўлса, мажбур қиламан, сўтак!

Шу пайт иккинчи соат учун кўнғироқ чалинди. Жанжалимиз чала қолди.

Жанжал бу билан тугамаслигини билардим. Бир гала бола Фиёс бошчилигида мени йўлда қарши олишди. Уларга бас кела олмасдим... Фазилатни ўйлардим, Фазилатни излардим. Унга зиён етмадимикан? Мен ўғил боламан, чидайман. Унга зуғум қилишса, у ўқишга қатнамай қўяди. Бу мен учун энг кўнғилсиз ҳол, ҳар куни калтак ейишдан ҳам оғирроқ...

Фазилатнинг оиласи бизнинг қишлоққа бошқа ердан кўчиб келганди. Ўшанда иккинчи синфда ўқирдик. Фазилатни ўқитувчимиз бизга таништирди. Янги синфдошимиз жуда ёқимтой эди. Унинг қўлида ўйинчоқ дурбинчаси бор эди. Фазилатдан кўра унинг дурбинчаси қизиқроқ туюларди менга, бал-

ки ҳаммамиз ҳам шу дурбинчага бир қараш орзусида ёнгандирмиз. У буни пайқаб турарди. Танаффусда у дурбинчасини йигирмата синфдошларимиз орасидан менга узатди ва:

— Ол, сенга совға қилдим, — деди. Мен бу кутилмаган ва чексиз марҳаматдан довдираб қолгандим. Ҳатто томоша қилиш ҳам бир орзу бўлиб турган дурбинчани менга совға қилганди у. Нақадар илтифот эди бу!

Саккизинчини битиргунимизга қадар мен синф сардори, Фазилат менинг ёрдамчим бўлди. Гарчи мактабда ёнимда бўлса-да, нуқул гаплашгим келаверар, фақат Фазилат билангина дарс тайёрлагим келарди. Саккизинчини битираётганимизда билиб қолдик: синфдошлар бизни ошиқ-мошиқлар дейишар экан. Сезишимча Фазилат бундан хафа эмас эди. Мен уялиб кетдим. Энди у билан танҳо гаплашиб ўтириш мен учун ноқулайлик олиб келар, бироқ бу ҳолат барибир ҳам ёқимли эди.

Фазилат киришимли қиз чиқиб қолди, дарров қизлар билан чиқишиб кетди. Бошқа таниш ва дўстлар ортгирди. Фиёс ҳамон ўзини ҳаммадан устун қўяр, ҳатто шахсий югурдаклари бўлиб, унинг хизматига доим шай туришарди. Фазилат чиройли қиз бўлгани учун хаёлимда Фиёс Фазилатга хушомад қиларди ва бўлар-бўлмасга унинг ёнини олаверар, ҳимоячисидек тугарди ўзини. Биз Фиёс билан ҳамон ит-мушук эдик. У кажбахс, такаббур, ўзини худди қишлоқнинг эгасидай тутар, шу боис мен бу ҳолатни ҳазм этолмас, айниқса, уни Фазилат билан кўрганимда баттар қоним қайнар, вужудим аланга ичида қоларди. Энг ёмони шунда эдики, назаримда Фазилат ҳам Фиёснинг илтифотларига соме кўринар, унга кулиб қарарди. Мен Фиёснинг номақбул ишлари ҳақида

Фазилатга айтгим келар, бироқ бу ўғил болалик шаънимга тўғри келмагани учун сукут сақлардим.

Адабиёт дарси эди. Эламон муаллимимиз “Роксананинг кўз ёшлари”ни ўқимоқда эди. Кутилмаганда Фиёснинг шовқини дарсни бузиб юборди:

— Муаллим, Сабодан мени қутқаришингизни сўрайман, — деди гўё бир жабрдийда кўринишида. — Мана бу унинг менга ёзган тўртинчи хати, бу нима аҳвол?

У хатни ўқитувчининг столи устига қўяркан, беҳаёларча илжайди. Ҳамма дув этиб Сабога қаради. Сабонинг ранги докадек оқариб кетганди. Лаблари пир-пир учди ва ҳўнграб йиғлаганча кўчага отилди.

— Ўртоғингнинг ҳурматини ерга кўмганингга тиржайяпсанми ҳали, — деди Эломон муаллимнинг жаҳлдан сўзлари титраб, — ярамас!

Фиёснинг одоб-ахлоқи паст бўлса ҳам спорт мусобақаларида район миқёсида мактаб нуфузини кўтариб келаётганлиги учун унинг баъзи қилиқларидан мактаб директори кўз юмар, муаллимлар ҳам Фиёсга яхши баҳолар қўйишар, шу сабаб у нафақат ўз тенгқурлари ичида, устозлар орасида ҳам ўзини бошқача тутарди.

Фазилат мендан узоқлашиб борарди. У Фиёсга пинҳоний ва ошқора ошиқ қизларнинг ягона ғолиби бўлса, мен ўсмирлик қувончларимни, орзу-умидлар ва покиза туйғуларимни Фиёснинг оёқлари остига отган бир бўшанг, бир баёв эдим. Мен Фазилатга Фиёс билан курашажагимни ҳамда олдинги Фазилатни кўрмоқчи эканимни айтганча унга илтижолар қилдим ва унинг: “Ахир, ким Фиёсдай бўла олади, сен бўла оласанми? деган кулгилари мудҳиш жаранглади ва хотиримда мангуга жароҳат изларини ўйди.

Мактаб радиоузелидан магнитофон ва овоз

кучайтиргичнинг ўғирланиши барчани ҳайратга солди. Директор ҳам ғазабда, ҳам ташвишда эди. У барчани йиғди ва буни эълон қилди. Ўқувчилар орасида шивир-шивир, тахмин, шубҳа ва гумонлар ўзаро муҳокама-мунозаралар авж оларди. Шу пайт кутилмаганда ўртага Фиёс чиқиб келди ва мактаб директориغا юзланди. У ҳозироқ ишга киришишини, ўртоқлари билан бу масалани ечишга астойдил бел боғлашини, катта синфнинг ўғил болалари билан шахсан ўзи гаплашишини ваъда қилди. Ҳамманинг кўзи олдида директор унинг қўларини маҳкам сиқаркан:

— Сенга ишонамиз, ўғлим! — деди. — Сен буни, албатта, уддалайсан!

Дарҳақиқат, Фиёс уйма-уй кириб чиқар, директорга кунлик маълумот берар, катта синф ўғил болаларини бир-бир элакдан ўтказарди. Бироқ шунча ҳаракатлар зое кетарди. Кунлар эса ўтаверар, дарслардан озод қилинган Фиёс ва унинг шотирлари ҳамон излашда давом этишарди.

Орадан ҳафталар ўтди ҳамки, бу матоҳнинг дараги чиқмади. Бора-бора бу воқеа унутила борди. Директор йўқолган нарсалар тўғрисида далолатнома тузиб, қоровулнинг маошидан ушлаб қолишга бўйруқ берди.

Хуллас, ўрта мактабни тугатиш арафасида мактабга қатнайдиغان велосипедимнинг занжири узилиб кетди. Эҳтиёт қисмлар бозорига бордим. Занжир ахтарардим. Шу пайт нарироқда аллаким билан гаплашиб турган Фиёсга кўзим тушди. У қора кўзойнакда, шошиб пул санарди. У билан ҳамон каклигимиз сайрашмаганлиги боис олдига боргим келмади. Фиёс тоқатсиз атрофга алангларди. Бироқ шу зум уни кўздан қочирдим. Мен занжир

излаб, ҳали Фиёсни кўрган жойга келдим. Ва... ногоҳ корпусида инв№27 (идоралардаги буюмнинг инвентар рақами) рақами ва рақам усти қириб чала-чулпа ўчирилган "ВЕСНА" магнитофонига кўзим тушди. Сотувчига туйқус бақириб юбордим:

— Қаердан олдингиз?!

Сотувчи менга илкис қаради, жаҳли чиқди.

— Ўзимники, нимаиди? — деди ўта совуққонлик билан. — Нима бало, мелиса эмасмисан мабодо? — У ҳиринглаб кулди. Кейин жиддий тортди. — Бу ер бозор, укам, биз бировдан сотиб оламиз ва бошқага сотамиз!

Мен нарироқ юрдим. Виждоним азоб берарди. Шу зум кимдир ортимдан елкамга қўлини қўйди. У Фиёс эди.

— Ҳали кўрганингни мактабники деб ўйладингми? — деди одатий ёқимсиз ишшайиб. — Исботлай оласанми? Исботлай олмасанг ўзинг шарманда бўласан, ўзинг ўғирлаган бўлиб чиқасан. Қолаверса, ўша сотувчини Сано каллакесар дейди. Уқдингми? Улиб кетма тагин. Энди сур уйингга, чолни кўриб, бобом деб юрма.

Мен жойимдан қимирламадим. Чархпалак ўйлар бошимда тинимсиз айланар, виждоним озор чекарди. Мен кўрган нарса мактабники эмаслигига ўзимни ишонтиргим келар, бу билан гўё Фиёсни аяётгандай бўлар, бироқ қарама-қарши ўйларимнинг адоғи кўринмасди. Мен илдам турдим ва сотувчи турган жойга қараб югурдим. Магнитофонни тортиб олмоқни ва мактабга қайтармоқни жуда-жуда истардим. Минг бир хаёл билан етиб келганимда, таассуфки, у ерда на сотувчи ва на унинг ашқол-дашқоллари бор эди.

Биз математикадан давлат имтиҳонини топши-

раётган эдик. Ҳамма ўз иши билан машғул, синфда осудалик ҳукм суларди. Шу кез ўқитувчининг:

— Бу нима?! — деган баланд овози сукунатни тилиб юборди. Муаллим Гиёснинг олдида турарди. Гиёс бамайлихотир эди ва шу кўйи жавоб берди:

— Татиуровка, кўрмаяпсизми?

Муаллимнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Ўқувчилигинг эсингдами? — деди баттар тутақиб.

— Мен ўқишни битирдим, — деди безбетларча Гиёс.

— Бу ёғи ўзимнинг ишим. Ҳамма унга қаради. Гиёснинг билагидаги “Ф” ҳарфи яққол кўриниб турарди.

Фазилатга совчи келди деб эшитдим. Гиёсдан экан. Бирга ўқиймиз, дебди куёв. Фазилатни кўрдим. У, дарҳақиқат, бахтли кўринарди. Қандай яхши, шундай келишган, улдабурон йигитга ёр бўлаётган Фазилатга қандай яхши. Фазилатга бахт тиладим. Осмон булут, ёзнинг қоп-қора булут, ҳадемай жала... жаҳонни фарқ қилади у... ўзи каби қорайган ва армонга кўмилган юракни юлиб кетади у...

* * *

Машинам устахонада бўлганлиги боис уйга яёв жўнадим. Бунинг устига ишхонам унчалик узоқ эмас. Кўп қаватли уйларнинг орасида чиқиндихона бўлиб, йўлим шу жой ёнидан ўтарди. Кетаётиб кўзим беҳос ўша кундаги бўш пластмасса идиш йиғиб юрган одамга тушди. Унинг кийимлари ўша-ўша. У нарироқда куймаланаётган семиз хотинга қўлини паҳса қилганча бақирар эди:

— Ҳой текин томоқ, оёғингнинг майиблигини пеш қилма менга. Тур, бўш идиш тўпла, бу ёғига ҳар ким ўз кунини ўзи кўради, уқдингми?!

У шундай дея аёлдан нарилаб юрди. Аёл унинг ортидан еб қўйгудек қаради ва ўзига ўзи:

— Кўргани кўзим йўқ сени, — дея гижинди. — Алкаш, гадой! Ҳаётимни хароб қилдинг.

Аёлнинг елкасини қоплаган патила сочлари юзини тўсиб турар, усти-боши ҳалиги эркакникидан қолишмас эди. У қопдан тўкилган бўш пластмасса идишларни бир ёнга жаҳл билан ажратар ва алланималар деганча тинмай вайсар эди. Мен йўлимда давом этардим. Ҳалиги киши менинг олдимдан кетиб борар, кўзлари худди тепага қотиб қолгандек уйнинг юқори қаватларига қараганча қичқирар, одамлардан бўшаган сув идиш сўрарди. Мен унга тобора яқинлашардим. Унинг товуши кимнидир эслатарди яна, яна хаёлларим чирпирак бўлиб тўзғирди, беихтиёр бир сезги нигоҳларимни унинг афтода жуссасига қадарди. Ва ҳаприқади юрагим. Мен ютоққан нигоҳларимни қадайман яна. Ва тиланаман: “Кўзларим алдасин мени, алдасин, алдасин!..” Таассуф... Шуурим тиниқ, кўзларим тиниқ. Дунё хира, фақат борлиқ туман. Қисматдаги ва қўлдаги ёзиқ: “Ф” ҳарфи...

ЁМФИРДА ҚОЛГАН КИШИ

Бекатда писта сотиб ўтирадиган аёлнинг энгил-боши анча униққан ва юпун эди. Ёнидан ўтиб-қайтаётганларга таниса-танимаса салом берар, харид қилиш учун ўзи томонга бурилган кишини кўрган ҳамано юзига мамнунлик ёйилар, хариддан сўнг ташаккур айтишни эсдан чиқармасди.

У эллик ёшларни қоралаб, жуссасида ҳорғинлик аломатлари ва юзида ажинлар из солган бўлса-да, кўзларида ёшлик суқсурлиги сақланиб турарди.

Бекат рўпарасида ихчамгина дўконнинг қурилганига ҳали кўп бўлгани йўқ. Бироқ дўкон аллақа-

чон харидорини топиб улгурган ва кун узоқ гавжум эди. Дўкондор аёл бундан хурсанд бўлар. узоқ йиллар армон ва тушкунликдан кейинги ташриф буюрган хотиржам ҳаётдан Оллоҳга ҳамду сано айтар ва бу билан бирга ўзининг ҳам тиниб-тинчимаслигию ғайратидан мамнун бўларди. Ростдан ҳам унинг ишлари юришганди. Аёл ўзига анча эътибор берар, кибор аёллар каби ярашиқли кийинарди. У ҳар куни истаса-истамаса рўпарасида бекатдаги аёлга кўзи тушарди. Кеч кузнинг этни зирқиратувчи изғиринида дийдираб турган аёлга раҳми келар, дўкондаги бежирим иситгич рўпарасида тани яйраб ўтиришидан беихтиёр ўзида ноқулайлик сезар, қачонлардир ўзининг ундан ҳам хароброқ кечмиши кўз олдига келарди.

У бир йигит билан тақдирини боғламоқчи эди. Йигит курсдош эди унга. Қиз хушчақчақ ва доимо ораста юрадиган хушсурат йигитни бошқалардан қизғанар, асраб-авайлар ва бу туйғу йигитдаги баъзи камчилик ҳамда нуқсонларни яширарди. Бироқ йигитнинг баъзан сабабсиз кўринмай қолишлари қизнинг ҳадигини оширмасдан қолмас, кундан-кун ташвиши зўраяр; унга ялиниб-ёлворишдан ташқари, иккиси учун бахтли онлар жуда яқин қолгани ва уни кўкка совурмаслик кераклигини айтарди.

Йигит шунча гап-сўздан кейин ҳам ўз билганидан қолмади ва узоқ вақт қорасини кўрсатмади. Қиз ростакамига тушкунлик оловида қовриларди, йигитга ихтиёрини топширганлиги боис ҳам даҳшатга тушарди. У йигитни анча саргардонлик ва қийналишлар эвазига топди. Суҳбат чоғида йигит бошқа бир қизнинг тузоғига тушиб қолганидан, ундан қутулиш амри маҳол эканидан надомат чекди ва ўша қизнинг енгилтаклигидан жавранди. Унинг

чангалидан қутулиш ҳамони ёнига қайтишини ва ўша бахт қуршаган кунларга етишажакларини айтди. Бироқ, деди у таассуф билан, ўша беҳаё ва инсофсизни кўндириш учун мўмай пул зарурлигини, унда эса бунча пул йўқлигини айтиб қақшади. Қизни қўрқув ва саросима ларзага солди, эси оғаёзди. Унинг келажаги сал кам жаҳаннам бўсағасида эди. Йигитнинг ночор боққан кўзларига тикилиб қолди. Ва бувиси никоҳ тўйига атаб тортиқ қилган олтин сирғасини қулоқларидан ечди ва йигитнинг қўлига тутқазди. Орадан кунлар ўтди. У йигитни тасодифан кўчада кўриб қолди. Ҳамма ҳам ета олмайдиган сўнгги урфдаги плаш йигитга кўрк бағишлаб турарди, суқсурдек қиз унинг қўлларидан тутганди.

Қизнинг бошига қайғу кўланкалари қора булут каби ёпирилди, кўз олди тинди. Энди унга ёруғ олам жуда торлик қиларди.

Қиз шаҳар четидаги ёлғиз бир кампирникидан паноҳ топди. Кампирнинг буюрган барча ишларни бекаму кўст адо этар ва рўзғор юмушларидан бўшаши билан йўл четидаги бекатда писта ва қурут сотар, пулини тийинигача ҳисоблаб, кампирга тутқазарди. У узоқ йиллар сабр-қаноат билан бундай ҳаётга бардош берди. Кампир уни писта сотишдан бошқа ҳақиқий ҳаётга, қийинчиликларга ҳам бардошли қилиб тарбиялади.

У кампирни ташлаб кета олмади. Ўтмиш ва оқибат уни батамом бу хонадонга боғлаганди. Кампир унга уйини хатлаб берди. У энди бошпаналик бўлганди. Ва бирор ишнинг бошини тутиш учун бор маҳоратини ишга солиши, астойдил ва тинимсиз меҳнат қилиши керак эди. Ўзи орзу қилган шинамгина дўконини тушларида кўриб чиқарди.

Ташқарида шивалаб ёмғир ёғарди. Писта сота-

диган аёл халтасини бекатга олиб кирди. Аёл муз қотган кафтларини оғзига олиб келганча нафаси билан иситаркан, ёнидаги халтачадан эркаклар плашини олиб ёпинди ва совқатган қўлларини плаш чўнтақларига солди. Дўкондор аёл бу манзарани кузатиб турарди. Ва беихтиёр диққати зўрайди. Плашни аллақерда кўргандай ҳушёр тортди. Плаш эскирган ва рўдапога айланган бўлса ҳам бир пайтлари барчани ўзига қаратар даражада урф бўлганлиги унинг эътиборини тортди ва кўзига жуда иссиқ кўринди. Ёмғир баттар зўрайиб борар, қор учқунлари ёмғир томчиларига қўшилиб атрофга совуқлик сочарди. Шу кез алмисоқдан қолган шалоқ велосипедли киши аёлнинг қошига келиб тўхтади. Унинг ёмғирга бўккан энгил-боши аёлникидан қолишмас, бошидаги униққан телнак қулоқчинлари галати шалвираб кўринар, бир қўли билан велосипед рулини тутганча, бир қўлида қийшайиб қолган ёмғирпўш ушлаб турарди. Эркак велосипед ва ёмғирпўшни аёлга қолдираркан, тез-тез одимлаб йўлни кесиб ўтди ва дўконга томон юрди. У дўкон эшигини очар-очмас:

— Узр хоним, дўконингизда сал исиниб олсам майлими? — деди шошиб ёмғир томчилаб турган телпагини қўлига оларкан. Таниш овоздан аёл сесканиб кетди. Ўсиқ ва тартибсиз соқоли қорамтир юзини қоплаган эркак бир зумгина аёлга тикилиб қолди ва аёлнинг жавобини кутмади, шошиб ортига бурилди.

Кўчадан хонага изғирин ёпирилди, ботинида қалққан ҳаяжондан аёл бир зум кўзларини юмди. Аёл қайта бош кўтарганида велосипедига суянганча букчайиб кетиб бораётган эркак ва писта солинган халтани ортмоқлаганча эгнидаги плаши ерга судралиб бораётган аёлни кўрди.

ЖОНҚОРА

Йўл ёқасида солинган пастқам томда ёйилган узумнинг қуриганларини сиқимида саралаётган аёл икки қўлини томга тираган кўйи, увишиб қолган оёғини олдига узатди. Бироқ қўлларини ердан узган ҳамон мувозанатини сақлолмай гавдаси бир томонга оғиб кетди ва жон ҳолатда кафтларини ерга босди. Аёл қаддини ростлади, хавотирланиб, атрофга олазарак аланглади. Кимдир уни кўриб қолиб, раҳми келишини истамади. Қуёшнинг нурлари том устини тўлдириб ёйилган тилла ранг узумга жимирлаб тўкилар, аёлнинг доимо ёш силқиб турадиган кўзларини аёвсиз қамаштирар ва бу унинг қилаётган ишига ҳалал берарди. Аёл энди ўзига ноқулай бўлса ҳам қуёшга тескари томонга ростланди, мўлтоқ оёғини мувозанатига тўғрилади-да, ишини давом эттирди.

Аёлнинг бир оёғи қорасоннинг касридан кесилганди. Тақдири азал унинг юрагига ўйган ҳадсиз жароҳати ва бу нотавонлиги устига-устак кўзларининг доимо ёшланавериб, жонидан тўйдиргани, ҳали унчалик кексайиб қолган бўлмаса-да, тишларининг аксарияти тўкилиб битгани, шундоғам кўркамлиги бўлмаган бу муштипарни баттар хунуклик ботқоғига ботирган эди. Буларни кўриб бир нафас ҳам ёруғ дунёнинг мунаввар лаззати ва масрур онлари бу банданинг ҳазин дунёсига кўриниш бермаётганини илғаш ва билиш қийин эмасди. Шундай бўлса-да, аёл тақдирнинг қаттол кирдикорлари билан беаёв курашмоқ учун ўзида етарлича куч топа олган, тушкунлик ва ҳақирлик бўҳронларини ҳам доғда қолдириш ва уларнинг устидан ғолиб келиш

мумкинлигини кўрсатиб қўймоқчи бўлгандай юз-кўзларида доимо кулги ўйнаб турар, бу билан у гўёки қисмат зарбалари устидан қаҳ-қаҳ ураётгандай эди.

Бу аёл хотини бандаликни бажо келтиргач, йиллар мобайнида тулликнинг ситамларини сипқорган ва анчагина қийинчиликлар заққумини тотган бобомиз, яъни отамизнинг акасига (биз ёқларда отанинг акаси амаки эмас, бобо саналади) хотин бўлиб, чўл томонлардан тушиб келган. Бобомизнинг завжаси бўлганлиги учун бизга момо ҳисобланиб, биз ака-укалар уни шундай деб атардик. У эрининг қариндош-уруғлари ҳурмат-иззатини жойига қўяр, ёшимиздан қатъи назар, сизлаб мурожаат қилар, фарзандидан гарчи ёшим кичик бўлса-да, мен ҳам бу иноятдан бебаҳра қолмаган эдим.

Мен момомиз ва бобомизнинг хонадонига жуда кам келганман. Улар ҳақидаги баъзи бир гаплар онам ва отамнинг ўзаро суҳбатларида қулоғимга чалинса-да, болаларча беғамлик мени бу инсонларга у қадар яқинлаштирмаган десам бўлади. Бироқ онам момомизнинг жуда ҳам қадрига етар ва унга бўлган ҳурмати ҳамиша сезилиб турарди. Эсимни таниганимдан буён бу аёлнинг ўз отимни айтмай, Жонқора деб аташини ҳеч тушинмасдим, олдинга жаҳлим чиқиб, онамга обидийда қилганим ҳам тўғри. Бироқ шундай аталишимнинг сабаб-моҳиятини ҳар қанча уринмай билолмаганим, онамга қилган илтижоларимнинг шамолга соврилганлари менинг индамай кўнишим ва бунга чорасиз бўйин бўлишимга сабаб бўлган.

Катта шаҳарга ўқишга кириб қайтганимдан кейин онам қувончини овсини билан баҳам кўриш мақсадида, гарчи улғайиб қолган бўлсам-да, кенжатоёйи, яъни мени момомизникига меҳмонга олиб келди.

У бизни томнинг устидаёқ кўрди ва сабрсизлик билан яқинлашишимизга кўз тикди. Қисик кўзлари юмилиб, илжайди. Унинг сарғайган йирик ва сийрак тишлари кўринди. Бизнинг ташрифимиздан боши кўкка етгандай ёнидаги қўлтиқтаёқларини илдам қўлтиғига олди-да:

— Мен ҳозир, ҳозир, — дея ҳовлиқди. — Шаҳарлик Жонқора кепти-ку!

— Моможониси, Жонқорангиз катта ўқишга кириб келди! — деди онам қувончини яширолмаб. Момомиз шошқилаб, қўлтиқтаёқларини томдан сирғалтириб ерга ташлади-да, нарвоннинг пиллапояларидан қўлларини шотига тираган кўйи, бир оёқда ҳақкалаб, дорбозлар сингари чаққон тушиб келди. Қўлтиқтаёғини ғичирлатганча аввал мен томонга дадил қадам ташлади, эркаклардай бир қўлида маҳкам сиқиб кучоқлади. Сўнг елкамга шапатилаганча:

— Шаҳарлик қизларнинг шўрини қуритиб юрибсизми? — деди ва қийқириб кулди. Момомизнинг қоқсуяк қўллари қаттиқ ва кучли эди. Онамнинг ҳай-ҳайлашига қарамай, менинг иззатимга тансиқ овқатга ҳафсала қилиб, елиб-югурди. Бир гапириб ўн куларди у. Момомизнинг онам билан қадрли ва бир-бирига меҳрибонликларига ҳайрон қолар ва бундан қувонардим. Мен унинг ҳаракатини кузатиб, момомиздаги шижоат, ирода ва яна алланарсага тасаввур қилиб бўлмас даражада интилиш ҳиссиётидан батамом лол бўлиб турар ва ҳайратли бир ҳолатни бошдан кечирардим. У ҳамма нарсадан рози ва бахтиёр эди. Момомиз шу ҳолида ҳам бобомизни ювиб-тарашига, унинг ҳурматини бажо келтиришига шаксиз ишонса бўларди. Унинг худди олдингидек ҳазил-ҳузуллари, оҳори тўкилмаган гап-гурунги ва бир қадар ҳазми оғирроқ ҳазилларини

ҳам моҳирлик ва усталик билан кулгига ўраб-чирмаб кетишларигача, баъзида силлиқ ва қуйма жумлалар эшитилиб қолаётгани, момомизнинг ташқи кўри-нишига мутлақо мос тушмай турса-да, ундаги нималардандир бохабарлик ва нозик таъбликни мендаги ботиний бир сезги аён қилиб турарди. Бундан менинг ҳаяжоним кучаяр, қалбимга эса илиқ бир нур оқиб тургани сезилар эди. Мен шу асно бу камтарин хонадонга жуда кам келганимдан ҳадсиз афсус чекар, бу ўтакетган худбинликдан бошқа нарса бўлмаганидан ўзимни койир эдим.

Ўшанда ҳар ким ҳам топа олмайдиган, ҳар кимнинг уйида учрайвермайдиган иккита қалин китобни момомизнинг тоқчасида кўрдим. Китоблар янги духоба мато билан қўлда қайта жилдланган ва авайлаб асралган эди. Китобларни қўлимга олиб қарадим. Духоба жилдда чиройли ҳуснихат билан биттасига “Алпомиш”, иккинчисига “Кунтуғмиш” деб ёзиб қўйилганди. Ўша кундан сўнг бу хонадонга, момомиз ва бобомизга интиқлик ҳиссининг уй-фонгани, бу туйғунинг вужудимга тобора сингиб бораётганидан болалардек қувонган ҳолатим ва энг азиз нарсасини топган инсоннинг руҳиятини тиниқ ҳис қилиш шарафини сезганман.

Онамнинг баъзи-баъзида айтиб берадиган энг ғамгин ҳикоялари момомиз ва бобомизнинг маҳзун ва дилгир кечмишларига келиб тақалар ва бу нақл бизнинг энг эзгин онларимизга айланар эди. Момомиз билан бобомизнинг ёлғиз фарзанди ҳақидаги воқеа ҳали-ҳануз қалбимда ҳазинлик ва ўкинч уруғини сочади. Мен гарчи бу воқеани ҳали болалик чоғимдаёқ эшитган ва билган бўлсам-да, гувоҳлари бўлган онамчалик ёки отамчалик идрок этолмас эдим. Ўша ёлғиз фарзанд бобомиз ва

момомизнинг умидлари ва тиргаклари бўлганини онам доим кўзида ёш билан эслайди. Йиллар ўтиб момомиз билан бобомизнинг ўғиллари улғаяди, бобомизнинг қаватидан киради. Ори баланд бир йигит бўлади. Дўсти-ёронлари орасида келбатли бўлади. Давраларда манаман дегич полвонга бас келади, кураги ер кўрмаган марди ҳам бобомизнинг боласидан ҳайиқадиган бўлади. Бобомиз ички гурурдан боши осмонга етиб юради. Шундай кунларнинг бирида ўглини қаватига чорлаб таклифини айтади: “Молбоқарликни ҳам, полвонликни ҳам касбга санаб бўлмас, болам, бирор ҳунарнинг бошини тутиш йигит-мардумнинг безаги, ризқи-насибаси, — дейди. — Шаҳрисабз томонлар кўп обод жой. Бирор ҳунармандга шогирд тушгин”.

Йигит отасидан қайғуради. Онасининг интиқ нигоҳларидан узоқлашишни хоҳламайди. Отаси, онасини ташлаб кетишга кўзи қиймайди. Ота тутган таёқни азиз билади.

Бир куни бобомизнинг ўғли дўстининг тўйидан бир оз ҳаяллаб отарга қайтади. Кўнгли бир нарсани сезгандай нотинчлана-нотинчлана етиб келади. Келса, қўтон ичи ҳувиллаб кўринади. Отаси ётадиган ўрин бўш бўлади. Тўйига атаб боқиб қўйган тўрт новвосни жойидан топмайди. Йигитнинг бошидан ҳуши учади, важоҳат билан отилиб ташқари чиқади. Ўзини ҳар ён уриб новвосларни излайди. Новвослар изини топгандай бўлади. Ерга ботган туёқ изларини кўради. Югура-югура катта йўлга чиқади. Йўлда ногоҳ инграган овоздан донг қотади. Қоронғида жон ваҳмида ўша томонга отилади. Бобомизни ерда ётган, афтода бир ҳолда кўради. Қўл-оёғи боғлиқ бўлади бобомизнинг. Йигитнинг бундан эси оғаёзади. Ўзини

Ўглининг қучоғида кўрган бобомиз бўлган воқеани кўзда нафрат, юракда ҳасрат билан айтади. Ўглининг қон тўлган кўзлари бобомиздан сўрайверади. “Таний олмадим, болам, варганзаликларга ўхшаброқ сўзлашди улар” дея олади бобомиз. Йигитнинг юраги ўртаниб кетади. Алланимани англагандай тўлғаниб кетади. Бир ҳафта бурунги Варганзадаги кураш чақиндай миясига урилади. Товоқни кўтарган чинор келбат полвон кўз олдига келади. Ўша полвонга талабгор бўлади бобомизнинг боласи. Баковул полвонни панжакентлик дейди. Кураги ерга тегмаган полвон, азиз меҳмонимиз, дея нисбат беради. Бобомизнинг ўгли давра четида тайёргарлигини кўриб турганида, унга бир ироқи дўппили киши яқинлашади. “Полвон, — дейди шивирлаб, — аввало, тўй Варганзада бўлаётганини унутманг. Талаб қилаётганингиз панжакентлик машҳур эшонимизнинг тилаб-тусаб олган боласи. Йиқитиб қўйиб, бошингизни балога қўйманг. Яна бир гап, бу полвон бизнинг меҳмонимиз. Биз меҳмонни ранжитиб қўймаймиз, солимингизни берамиз, бу ёғига ўйлаб иш тутинг”. Бу гапларни эшитиб турган бобомизнинг боласи мийиғида кулади. “Ота-онам мени ҳам тилаб-тусаб олган, биродар, — дейди. — Кўрдик, полвонингизнинг қулоғи бор экан. Биз ҳар қандай полвонман деб давра айланган марддан қайтмаймиз, қулоғи бўлса бас”. Бу гапдан ҳалиги кишининг кўзи олайиб, алланарса айтганча шошиб нарилайди. Бобомизнинг боласи рақибини синаб, нарилай-нарилай, йўлбарсдай ҳамлага шайланиб олишади. Усулларини кутиб беллашади. Бобомизнинг боласини ўйлаб турган лаҳзаси келади. Шунда: “Ё, пирим!” дея рақибнинг бақувват болдирига чил солганча, чинорни эгган мисоли эгади. Рақиб инграган кўйи оёқлари ердан

узилади. Давра гувраниб кетади. Варганза ларзага келади. Бобомизнинг боласи икки қўлини ҳавода ўйнатиб-ўйнатиб, музаффар давра айланади...

Бобомизнинг боласининг бошига урилган чақин ана шу бўлади. Йигитнинг вужуди зирқирайди, ботиний издиҳом юрагини нафратга кўмади. “Мен уларни топаман, ота!” — дея наъра тортади, Ҳисор тоғ ошиб жўнайверади. Бобомиз ўглининг олдини ўраб, ёлғиз бормаслигини айтиб, зор қақшайди. Йигит арслондай кўкрак бериб, ориятдан юраги қақшай-қақшай тусмолидаги юрт томон шошилади... Кунлар ўтаверсин, алп йигит қайтай демайди. Унинг бедараклиги нафақат ота-онани, Ҳаловат элини ташвишга кўмади. Уруғ-аймоқ йигитни излаб, ҳар томон сочилиб кетади. Оҳ фалак, не чоғли беаёв. Нақадар аччиқ экан!.. Бобомиз ҳам, момомиз ҳам Яратганга илтижолар айтиб, йиғлай-йиғлай кутади. Шу боис момомизнинг кўзлари йиғламаганда ҳам йиғлагандай кўринадиган бўлади. Йиллар ўтади ҳам йигитдан дарак бўлмайди. Кўрган йўқ, билган ҳам йўқ. Кимлардир Ҳазрат Султон тоғларида қўй боқиб, пинҳоний ўша ўғриларни изидан тушиб юрганмиш деса, яна биров Самарқанд бозорларининг бирида ҳаммоллик қилиб юрганини эшитган чиқиб қолади, новвосларини фораг қилганларни тополмай овораи сарсон юргани тўғрисидаги мавҳум ва тусмол гаплар совуқ шамол каби момомиз билан бобомизнинг дардини янгилайверади, мутаассир юрагини тилкалайверади, дарди дунёсини изтиробга кўмаверади”. Аҳ болам-а, тўрт эмас, ўн новвос азиз бошингдан садақа, дея нола чекади момомиз, “бир кунлик ўлигим беэга қоламасмикин?” деб ғам-алам ютади бобомиз. Бироқ бир мудҳиш ҳадикдан дунёси ёнади иккисининг, бир ёвуз хаёл мажруҳ

қалбларни дўзахий бир чоҳга ирғитади... “Ер босиб юрганда келарди-я, шунқорим, гурсуллаб-гурсуллаб келарди-я, полвоним, дея изиллаб-изиллаб йиғлайди иккиси. — Ё Худо, ўзинг паноҳингда асра ёлғизимни!” Бу дуо кун-кеча ҳам тилда, ҳам дилда. Бир лаҳзаки, бу илтижо тинмайди. Бу ўтинч ҳануз бетиним...

Кўнгилни ҳасратга чўндирадиган бу ҳодиса мени доимо ўз домига тортиб келар, ўша номаълум ёқларга кетганча қайтмаган йигитнинг аламли қисматини қалбим тўридаги уйғоқ бир туйғу яккаш эслатиб туради. Қайси юртга бормай, худди у билан юзма-юз бўлиб қолишдек ҳаяжонни туяман, ҳали-ҳануз уни сўраб-суриштиришдан тўхтагим келмайди...

Бобомиз шундан кейин подани бир ўспиринга топширди. Ўзи уйи олдида катта боғни обод қилди. Биз ёқларда узумзорни боғ дейди. Ўҳ-ҳў анчагина, боғ деса боғ дегудай ўзиям. Султони узумларини юқорида айтганимиздай қуёш нурида тиллага менгзаса арзийди. Бир момомизнинг кўзини эмас, қараган барчанинг кўзини қамаштиради. Унинг ҳосили бирам бўлади, бирам бўладики. Бобомиз томга чиқариб беради, момомиз бу ёғини эплайди. Майизини айтинг, ҳар бири бошбармоқнинг катта бўғинидай...

Қишлоққа келганимда момомиз билан бобомизнинг олдида боргим келаверади. Дўстлар бошқа, қариндошлар ўз йўлига, мени қандайдир ботиний ва бетиним куч, интиқ бир туйғу ундайверади. Атайлаб момомиздан Жонқоранинг кимлигини сўрагим келиб бораман. Жонқоранинг кимлигини биров билса-чи, шояд эшитгани бордир? Маъно-маниси нима? Ғудаклигимдан менга эш бўлган, эргаш бўлган Жонқора! Аниғи шуки, момомиздан бўлак одам боласида бу жавоб йўқ. Жавоб бергувчи йўқ.

Йўлдан атайлаб момомиз билан бобомиз учун олган Самарқанд нонини олиб кириб бораман.

— Келинг, Жонқора, айланай сиздан, келинг, — дейди ер-у осмонга сиғмай. — Кенжа қайнимиз кеп копти-ку!

Момомиз худди ёш боладай хурсанд бўлиб кетади. Учиб-қўнади. Обдан сўрашади. Мен алдаб юрган, мени алдаб юрган шаҳарлик қизларнинг ҳам аҳволини сўрайди. Суҳбат қизигандан қизийди. Ҳазилидан бир парда юқорилайди-да гапи, момомиз тушкур мени уялтиради...

— Ким у Жонқора? — дейман. Баҳонада гапни чалғитаман. — Отимни айтаверинг, момо. Жонқорангиз нимаси?..

— Сиз бизга қайноға турасиз. Отингизни айтолмаймиз-да .

— Унда Жонқорангиз ким бўлди, момо?

— Катта ўқишларда ўқийсиз-да, шугинани билмайсиз...

— Ўзи яхши одамнинг отими?

— Полвонларнинг оти-да, яхши дўстларнинг оти, айланай...

— Жон момо айтинг, ичим қизиб кетди.

— Бир шарт билан айтаман, — момомиз муғомбир жилмаяди. Мен ҳар келганимда айтаверадиган гапни яна қўзғамоқ пайида бўлади. Ўгирилиб қўшни ҳовлига қараб қўяди, яна кулади.

— Э, қўйинг-ей момо, топиб олганингиз шу, — дейман ёлғондакам момомиздан хафа бўлиб.

Бир гал борсам момомиз том устида қуриган туршакни тўрвага жойлаб, қўни-қўшнига бўлишаётган экан. Имлаб ёнига чақирди. Момомизнинг олдига чиқдим. Момомиз қўшнининг ҳовлисига им қоқди. Қарадим.

— Сочига қаранг, сочининг ўзи бир қиз! — деди момомиз бу гал ҳеч ҳазиллашмай. — Хотин, қиз деган ниначидай бўлмай, мана шунга ўхшаган тутимлигина бўлса-да! Бугина қизга ҳам ер боқиб гапиради. Ҳуснига нон ботириб еса бўлади.

— Нон ботириб е-еб утиринг бўлмасам, — деб куламан.

— Вой айланай сиздан, сиз нон ботириб енг деб юрибман-да, Жонқоражон, — дея қарсак уриб кулади момомиз.

Момомизнинг ўша айтган гаплари йиллар ўтиб хотирамда тикланади. Ҳолсиз, тушкун ўйлаб қоламан. Момомизнинг гапларини шунчаки эрмак деб юрганимни ўйлайман. Мендай бир олийгоҳда таҳсил кўраётган, “билими уммон”га бир ўқимаганнинг тенг бўлиши тўғримики, деган хаёлларим энди ўзимга жуда бачкана ва юксиз туюлади. Ўша бебошликлар, сарсари хаёллар ва ёшликнинг бетийиқ, даққи-демона кечмишлари...

...Шуларни ўйлаб кўз ўнгимда қилдай нозик, ипакдай эшилган, чошгоҳда зўрға уйғонадиган, шаҳарнинг қоқ ўртасида ўниб-ўсган, ёстиқдошимиз гавдаланади. Сўнг негадир ўша момомиз биз учун ўзича асраб юрган, қошлари қалам, сочи тақимини ўпган дуркун қизни ўйлаб қоламан. Шунда яна кўз олдимда аёлимнинг чарчоқ ва ҳамиша нимадандир норози нигоҳлари бўй кўрсатади. Мен ўйлаб қоламан ва ўйимга етолмайман. Ўзимни ҳам номаълум нарса қийнайверади. Еган-ичгани олдида, бугун истироҳат боғи, эрта концерт, индин... Бироқ кун-кунора ҳали боши, ҳали тиши... Қони кам эмиш... Бу қони тушкур қаёққа кетаркан?.. Инжиқлик, эркалик... Бу ҳам қоннинг камлигиданмикин?.. Момомиз шуларни билганмикин, шуларни ўйлаб айтганмикин? Аҳ, моможоним-а!..

Шаҳардан бешиб, саратонда бетон деворларнинг ҳовурига дош беролмай, салқин гўшаларни қўмсаб, бола-чақани олиб қишлоққа отланамиз. Неча кундир ҳали у ошнаникида, ҳали бу жўраникида бош ғовлаб, сарсари юрамизда охири зерикамиз. Момомиз билан бобомизни ҳам бир кўриб ўтайлик кетар олди. Маликаи дилоромнинг анави қўлтиқтаёқда судралиб юрадиган, хунук момони, момомизни сира кўргиси йўқ. “Келиб-келиб ўшатга борамизми, ўргилдим сиздақа романтикдан! Манга ким бўлалла, ман момо деб айтолмайман, опоқи дейман. Адаси, бормей қўя қолайлик...” Мен бу нағмаларни сезаманда, агайин уни бирга олиб бораман. Олдинига уни такаббурлиги тутиб, тумтайиб, бетоқат ўтиради. Бироқ момомизнинг қайноқ тафтидан қишда печканинг устига қўйилган челақдаги муздайин аста-аста эрий бошлайди. Момомиз ҳам, бобомиз ҳам келинини ўтиргизгани жой тополмайди. Айниқса, момомиз милён нарсага уриниб ётибди-да, кўзига боқсангиз ҳеч кўнгли тўлмаётгандай. Нимадир камдай. “Туршак, майизни кўтарганингча ол. Ахир, боримиз сизларники-да, орқалаб кетармидик?!” Момомиз хотинимга тез-тез қарайди. Бир менга, бир унга, бир унга, бир менга. “Ширинлик берманг, кўпроқ гўшт есин”, деб ичи тутайди. Ҳаммасини пичирлаб айтади. Тескари қарайди-да, афсусли бош чайқаб, эпсиз бўлади. Чиқаётганимизда хотинимнинг “Яхши-да, а адаси, опоқи билан додани этаман, бояқишлар ширин сўз, бирам меҳрибон!” деган гапларига аранг чидайман, виждоним зирқирайди. Момомиз тутқазган тўрвадаги зилдай оғир ёнғоғ-у, майизнинг куч-қудратига қойил қоламан...

— Жонқора, келинни олиб, яна келинг, — дейди момомиз.

Хотиним бақрайиб қолади:

— Ким? Жонқора? Оппоққинасиз-ку! Нега унақа деяптилар?..

Сабабини момомиздан сўрамайман. Мавриди эмас-да. Бошқа гаплар орага киради. Момомиз жон деб ҳазил-ҳузул қилади. Кулиша-кулиша хайрлашамиз. Қушдай енгил тортаман. Момомиз, бобомиз хайр-хушлашяпти-ю, мен бўлсам уларни соғиняпман, тавба, негадир хўрлигим кел-япти, истиҳола билан момомиз билан бобомиздан кўзларимни яширишга тиришаман.

Кунларнинг бирида ишхонамга онам қўнғироқ қилди.

— Момомиз ўтиб қолдилар... Кела оласанми?

— Нима? Нега, нега ахир?.. Яхши эдилар-ку! Қачон... қачон?! Она, момомиз, ўзимизнинг момомизни айтяпсизми?.. Кела оласанми, дейсизми? Бу нима деганингиз, она?..

Йўл олис. Момомизнинг тобутини кўтаришга етолмадим. Айни ёз эди. Беихтиёр момомизнинг аксарият ўтирар жойи-томга кўзим тушди. Ҳамма нарса саранжом-саришта. Майизлар саралаб олингани билиниб турибди. Момомиз шундай қолдирармиди? Қариндошлар эшик олдида саф тортишган. Бобомизни бағримга босаман. Бобомиз кичрайиб қолгандай худди. Ушоққинадай. Кўз ёшлари юзларини ювади, мен далда бўлиш йўлини излайман-да, тополмайман.

Бобомизнинг ёнида кечгача ўтирдим. Кейин хайрлашиб йўлга чиқдим. Кетяпман, ортимга қарайман. Орқамда биров йўқ. Биринчи марта мен учун ўлиб-тириладиган, гиргиттон бўладиган одам йўқ. Йўқ! Кўзларимга ёш қуйилиб-қуйилиб келяпти. Бошимда жавоби йўқ саволлар. “Моможон, менга Жонқоранинг кимлигини айтмадингиз-ку?! Сиз

айтгандай ўша катта ўқишларда ўқибману уни кимлигини билолмабман-да, қаранг! Бормиди ўзи ўша Жонқора деганингиз?! Ёки мени яхши кўрганингиз, мени эркалаб айтган ҳазилларингизмиди, а, моможон?..” Юрагим бир армон билан ўртанди. Шу кез кимнингдир ортимдан чақиргани хаёлимни бўлиб юборди. Қарасам, бобомиз. “Болам, қаричилик курсин, эсимдан чиқаёзибди, момонг сенга бериб қўйишимни тайинлаганди” дейди қандайдир қоғозни менга узатиб. Ёш тўла кўзларимни арта-арта нарироқ бориб қоғозни очдим. Хатда шундай ёзилган эди: “Жонқора бу – Қоражон. Алпларнинг кенжаси – Алпомишнинг дўсти. Момонгиз”.

МАЛОМАТ ЮКИ

Босим подачи кун кўтарилмасидан молларни тудалаб ўглини олдига солди-да, қишлоққа эниб, эшаги бошини тўғри Басбуви момонинг ҳовлиси томон бурди. У Басбуви момонинг дарвозасини тақиллатишни эп кўрмай, девордан бўйлаб овоз берди:

– Чеча-ҳов. Ҳо, чеча!

Босимнинг овозида худди қарзини сўраб келган одамнинг иддаосидай оҳанг сезилди. Басбуви момо овозни таниди. Бироқ урчуғини йигирганча миқ этмай ишини қилаверди. Босим бир зум сукутдан сўнг яна чақирди.

– Чеча, биламан уйда ўтирибсиз. Энди бояги шашт сезилмади. – Ана, бўсағада калишингиз турибди, уйдасиз. Ишим бор, қараб юборинг.

Ҳамон Басбуви момо турай демали. Басбуви момога Босимнинг муддао-мақсади аён. Ўғлидан келган совчиларни кеча учинчи марта қайтарди. Элда совчию элчилик қилиб юрган, камдан-кам

сазаси ўлган Хуррам оқсоқол билан Тилла хўжанинг уриниши-ю, ҳаракатлари зое кетди. Муштдай кампирга бас келиб бўлмади. Сўзу нуфуз синди. Бир томонда қишлоқнинг обрўси баланд кимсалари бўлса, бир томонда Босимнинг ялиниш-эмраниши уч пул бўлди.

— Ишинг битмади-ку, жўра, — деди Хуррам оқсоқол ҳафсаласи пир бўлиб. — Чечанг ўламан саттор у бадбахтга берар қизим йўқ, қишда ҳовлимдан қор сўраса бермасман бу бетовфиққа, дейди. Ўзинг бориб бир гаплашиб кўрмасанг бўлмайдими дейман-да, момонинг сен билан қуда бўлиш нияти йўғ-ов.

— Э-ей, ўзим борсам сенларни нима керакларинг бор эди? — деди қўл сермаб Босим. — Ким айтади сенларни қишлоқнинг обрўли одамлари деб, мени ёмонласа, ёмон ўзи, деб тургунча сал мен томонга ҳам оғиб гапирсанглар арпа-буғдойинг қоврайдими барингнинг?! Шу ҳам бўйинсам, ошнам дейишларингга ҳам шубҳам ошиб қолди. Бир эмас, уч марта бординглар. Бир балонинг тайини йўқ. Бу ёқда анави падар лаънати ҳам олсам шуни оламан, бўлмаса, тоқ ўтаман деб турган бўлса, сенлар бундай деб нақл тўқиб турсанг. Сенлардан кўра минг марта анави гўрков Ойдин капказ яхши эди. Ўлсанг гўрингни ковлашга бормайман деб қўрқитарди ҳеч бўлмаса, ўргилдим сендай оқсоқоллардан!

Босим совчиларга уйга киринглар ҳам демади, уларнинг ҳай-ҳайлашига қарамай, қўл силтаганча дарвозани шартта ёпди.

— Ажаб бўлди, — деди Тилла хўжа Хуррам оқсоқолга ўгирилиб, — ўтказиб қўйгандай ўдағайлайди-я. Басбуви кампир бу падар қусурга қишда қор бермайман деб тўғри айтди. Қандай ҳам берсин?! Бир томони яхши ҳам бўлди, яна боринглар деб безор қилмайди. Энди Ойдин капказни юборсин.

Босим ҳамон Басбуви момонинг девори олдида турарди. Эркаги йўқ уйга кириш нораво. Ўзига еткунча-да, қайсар. Ўрлиги эркакда йўқ. Босим ҳам ундан қолишмаслигини исботламоқчи бўлдим, ётиб қолгунча отиб қол, қабилида:

— Утиравераман, чеча, — деди туқимдан бир оз кўтарилиб. — Подани куёв бўлмишингизнинг олдида солиб Қўрғонтовга ҳайдатиб юбордим. Бўладиган йигит. Иши пухта. Ўзимга ўхшайди! От минса ҳу-кизни олдида ўнгариб кетгудай!

Босимнинг бу гапи шундоқ ҳам ғазаби қўзиб ўтирган Басбуви момонинг қулоғига хунук эшитилди. Илкис ўрnidан туриб дераза ёнига келди.

— Куёв бўлмишим ким? — Басбуви момонинг гапидан қаҳр уфурди. — Менинг жинимни қўзитманг, аввал ҳам айтганман, ҳозир ҳам айтаман, сенларга қизим-ку қизим, бойловлик итимни ҳам раво кўрмайман.

Босим ирғиб эшакдан тушди. Оёқ учида кўтарилиб деворга тирмашиб, Басбуви момога буй кўрсатди.

— Менга нима қипти? — деди жаҳли кўпчиб. — Менинг песим борми, моховим борми? Қонимга ташна қилма, — деб юборди дафъатан сансираб, — барибир қизингни ўғлимга олиб бераман, қўлингдан келарини қиларсан кейин!

Басбуви момога бу муомала, айниқса, Босимнинг сансираши шунчаки таҳдид эмас, ҳақорат бўлиб эшитилди.

— Ҳой кетасанми ёки... — Басбуви момо хезланди.

— Кетмайман, нима қилардинг?!

Босимнинг беписанд пўписаси Басбуви момонинг ҳамиятини ўртаб юборди, ортиқ тура олмади. Ҳалпиллаб дарвоза томон жўнади. Босим бир сесканди. Аёлга бас кела олмаслиги чин, аламзада бу аёлдан ҳамма нарсани кутса бўлади. Унинг кўз ўнги-

да хунук манзара из ўйди. Ўрлигига изн берса тамом, ўйлаб-нетиб ўтирмайди, қўлидаги урчуғи билан бошини қоқ иккига бўлади. “Энди бу ёғи бефойда. Шарманда бўлгани қолади. Қизини пишириб есин!” Босим шу хаёл билан эшагига хала босди.

Басбуви момо дарвозани очган пайт Босим эшагини ниқтаганча анча нарилаб кетиб борарди.

— Изгинанг куйсин сенинг! — деди Басбуви момо қақшаб. Эгилиб ердан тош олди-да, ирим қилиб Босимнинг орқасидан отди. — Қоранг ўчгир, ювиндихўр! Ўзинг ким эдинг, ўғлинг ким бўлсин, қочқинчи!

Басбуви момо қарғана-қарғана дарвозани ёпди. Беҳол деворга суянди. Яна ўша дилгир кечмиш вужудига симиллаб оғриқ берди.

Уруш тугаган йиллар. Инсонлар юрагида уруш касри, уруш солган жароҳатлар ҳали оғриқли. Басбуви билган ўнлаб аёлнинг қўнгли ярим, аза куйиги. Қишлоқда суюниб сўзловчи кам, хурсандчиликлар яширин. Кимнинг отаси, кимнинг боласи, кимнинг... Қишлоқ кўчалари ҳувиллаб-ҳувиллаб ётар маҳал.

Ярим тун эди. Ногоҳонда бировнинг “Басбуви!..” деган саси келди. Овоз қайта, эҳтиётгина, авайланибгина такрорланди яна. Сакраб уйғонди у. Юраги увишиб кетди. Тушида эди у сас гўё. Эсанкиради, кейин... шуурини йиғди-ю, юраги гурсиллаб кетди. Рўпарасида эрини кўрди. Кулгичлари ой ёруғида ёйилиб, жилмайиб турарди. Унинг ёниб турган қароқларидан гўё навжувоннинг қалбига ловуллаган аланга оқиб ўтгандай бўлди. Самодан тўкилаётган соҳир нурда кўксигаги медаллари аксланди...

Эрқул урушга кетган таниш-билишлари, ёру дўстлари ҳақида дам олмай сўраб-суриштирарди, руҳиятида дилхўшликдан кўра дилхунлик тарози

палласини босиб-босиб кетарди, Эрқулнинг зада қалбига мунг уруғини сочарди бу... Эрқул эшитган яна бир хабар унинг ҳайрат сезгиларини титратиб ўтди. Таассуф, ўкинч ва хиёнат қоришиб кетгандай ўзидаги дилгир сезгидан азият чекди. Буни хотинига сездирмасликка тиришса-да, қалби муз каби совиди. Ахир, Эрқул Босим билан бирга кетганди-ку. Вокзалда кўнглим айнияти дея отилиб пастга тушиб кетди. Кетдию вагонга қайтиб чиқмади. Эрқул қўрқиб кетди. Юзлари докадай оқариб кетган, жўнаётган поездга зўрға илашган кузатувчи зобитдан Босимни сўради. Зобитнинг қовоқлари уюлган, тинмай ҳансирарди. У Эрқулга еб қўйгудек қаради, “бор жойингга!” дея ўшқирди. Эрқул ҳеч нарсага тушунмади. Кутилмаганда перронда шошилиб кетаётган Босимнинг амакиси, районда савдо идорасининг бошлиғи бўлиб ишлайдиган Облоқуловга кўзи тушди. Кўзи тушдию Эрқулнинг таажжуби ошди. Кейин, жияни билан хайрлашгани келгандир, деган ўйга борди. Бироқ беҳаловат руҳият Эрқулни тинмай тақиб қиларди.

Энди хотинидан эшитганлари Эрқулнинг виждонини изтиробга солади. Фикр мавҳум, хаёлот қоронғи. Қарши вокзалида Босимни аллақандай безорилар аввал пулини тортиб олиб, кейин калтаклашиб, хилватга ташлаб кетганини ҳикоя қиларди хотини ўша тун: бошидаги хавфли жароҳат, одам шуурининг бузилиши — руҳий хасталик... беморхона... олти ой ўтиб қишлоққа қайтиб келган “телба ва хаста” бир одам. Сўзлари алмойи-алжойи киши — Босим девона. Кейин... бир савобталаб, саховатпеша Облоқуловнинг жигарчилик кўмаги. Ўзига келиб қолган Босим. Худо қайтиб берган бир “бечора банда”. Бу саргузашт эртакка ўхшаб кетарди. Бу чўпчак

Эрқулнинг вужудини туман каби қоплайверарди, юрагига ғашлик уруғини қадайверарди. Кўз олдига тўхтаб турган эшелон, кўнгли айниган Босим, ўқчий-ўқчий вагондан отилиб пастга тушиб кетаётган Босим... хилватда Облоқулов ва унинг икки югурдаги... Матонат ва чидам билан кўзларини чирт юмиб турган Босим ва халоскор амаки амри. Бошини ёрган тош зарби... шилқиллаб тушган гавда, кейин алланиманинг қони, юзларига сизиб келаётган Босимнинг қонига қўшилиб оқаётган бошқа қон. Ва бир “жабрдийда”ни усти очиқ машинага ортаётган уч киши. Облоқуловнинг бўзарган ва гўштдор юзи. Бу тасаввур эди. Мудҳиш тасаввур. Наҳотки шундай? Бошқа қандай, қандай, қандай?! Бу ҳиссиётдан қутила олмасди Эрқул. Тушида ҳам ўша қонни кўрарди у, бошқа эди ўша қон, одамники эмас эди қон...

* * *

Бир ойча вақт ўтгач, Эрқулни раис йўқлади.

— Эрқулжон, сени битта ишга мўлжал қилиб турибман, — деди, — дамнингни олиб бўлган бўлсанг, — кулиб давом этди у, — мана ғалла йиғим-теримини ҳам бошладик. Ғалла омборига Босимни мудир қилиб тайинлаганмиз. Сени шунга ёрдамчиликка қўяман. Ака-ука бўлиб ишлайсизлар. Билишимча, қариндошликларингиз ҳам бор шекилли-а?

Эрқул бир зум сўлиш олди. Бу кутилмаган таклиф Эрқулнинг дилига илиқлик эмас, билъакс, хира бир сезги ёйди.

— Биз ўқимаган бўлсак, райис бова, — деди бир ишончсиз оҳангда, — ишчилик қилсак ҳам бўлаверди. Раис бош чайқади. — Айтган гапни қилавергин, — деди қатъий. — Бир нимани уйлаб шу ерга тайинладим сени. Облоқулов катта одам, сўзини

қайтара олмаганимдан Босимни қўйдим. Бу ёғини тушунгандирсан, а?

Босим Эрқулни гўё яхши кайфиятда қаршилаган бўлди.

— Сиздай бир ишончли одам керак эди-да бизга, қариндош, — деди салмоқлаб Босим. — Раис вали киши, яхши-ёмонни ажратади. Уруш кўргансиз-да, уруш кўргансиз... Эрқул Босимнинг гапидан аллақандай нохолислик ва истехзо уфурганини фаҳмлаб турса-да, сир бой бермади. Аксинча, шу топ ўзида айнан шу ерда ишлаш даъватини сезди.

Ишлар бошланиб кетди. Ҳаммаси кўнгилдагидек кўринса-да, Босимдаги баъзи хатти-ҳаракатлар Эрқулнинг юрагига шубҳа уруғини сочар, раиснинг гапи қулоқлари остида жонланар, борлиғида қандайдир нотинч руҳият ҳукмрон эди.

Ўша кун Эрқулнинг юраги одатдагидай яна ғашланди. Тун қоронғи эди. Уйқуси қочиб, ташқарига чиқди. Эрқул Босимнинг ётоғига кўз ташлади. Хонада чироқ ўчган, каравот бўш. Эрқулнинг юрагига аллақандай нохушлик ўрлади, хирмонни айланиб келиш мақсадида юрди. Шу кез қоровулхона чироғининг хира шуъласида орқасига нимадир ортмоқлаган икки шарпа липиллаб ўтди.

— Тўхта! — дея ҳайқирди Эрқул. Ва жон ҳолатда югурди. Қоронғида алланарсага қоқилиб кетди. Мункиб, тезлиги сусайди. Деворгача анча йўл эди. Эрқул чаққонлик билан пастак девордан ҳатлади. Атроф зим-зиё. У яна чопди. Қоронғида аланглаб югуриб борар, шарпалар энди кўринмас, зимистон борлиқни қамраб олганди. Унга алам қилди. Ҳазабдан вужуди зирқиради. Ночор қайтди. Хирмон олдида Босим билан дуч бўлди.

— Ҳа, тинчликми? — деди Босим Эрқулга синчков

назар соларкан. — Чопиб кетдингиз, кўзингизга бирор нарса кўриндими, немисни туш кўрдингизми, дейман?! — Босим масхараомуз ҳиринглади.

— Ҳа, немисни кўрдим, — деди Эрқул Босимга нафрат чақнаган нигоҳларини қадаб. — Бироқ ўнгимда кўрдим. Ўша ғаламислар шу ерда ҳам бор экан.

— Бу нима деганингиз?

— Ҳозир қўлга тушира олмадим, лекин албатта тушади! — деди Эрқул ҳамон ундан кўзларини олмай. — Бу биринчиси эмас, билиб қўй!

— Босинқирадингизми, нима бало? — Босим ғалати илжайди. — Бориб ётинг, эртага ғалла ортишга ёрдам берасиз.

Эрқул гапирмади. Хаёлига ёшликдаги бир воқеа чақиндек урилди. Босим иккиси Қўрғонтоғ адирларидан хас йиғишга боришганди. Олдиларидан чўпон сурув ҳайдаб ўтди. Орадан вақт ўтиб, сурув узоқлашиб кетгач, Босим Эрқулнинг олдига келиб, хуржунидан кичкина ва жонсизгина улоқчани чиқарди.

— Менинг ўлжам бу, — деди мағрурланиб, — шартта пойчасидан ушладим-у, хуржунга урдим, — ҳиринглади Босим, — чўпон-ку чўпон, ёнма-ён кетаётган онаси ҳам сезмай қолди.

— Олиб бориб бер! — дея ғазабланди Эрқул. — Эсинг жойидами, онасиз ўлиб қолади-ку! Босим хотиржам жавоб қилди:

— Ўлмайди, менинг ҳаётимдаги биринчиси эмас бу. Сут бериб кагта қилиб оламан.

Эрқул бу воқеани узоқ вақт эсидан чиқаролмай юрганди. Ҳозир ҳам ўша воқеа худди шу топда юз бергандек ижирғанди, руҳиятида суслик сезди.

Эрқулнинг ҳар тун уйқуси учар, хирмонни айланаб чиқар, хотиржамлик кўнглини тинчлантирса-да,

барибир ҳам аллақандай нохушликдан безовталиги ошарди.

Эрқул ишчиларга ёрдам қилиб жуда толиққанди. Кимдир ярим тунда уни қаттиқ турткилади. Эрқул аланг-жалаңг кўзларини очди. Қараса, тепасида икки миршаб турибди.

— Оёқ кийиминг қани? — Эрқул миршабнинг дағдағаси ва ўхшовсиз саволидан ҳангу манг эди. — Оёқ кийимингни сўрадим, гарангмисан?

— Анави калиш меники, — деди Эрқул пойгоҳдаги калишни кўрсатаркан.

— Ҳар куни шунча ғалла ўғирлайсанми?

— Қанақа ғалла?! — ҳайратланди Эрқул.

— Мана бунақа ғалла! — Миршаб калишни чироққа яқин олиб келиб, бўш пақирга калиш ичидаги буғдойни шовуллайтиб тўкди.

— Халтанг қани?! — деди иккинчи миршаб.

— Қандай халта? — Эрқулнинг ҳайрати ошди.

— Ҳар куни буғдой олиб кетадиган халтангни айтаяпман, нон солиб келасан-ку.

— Нон халтамни сўраётган бўлсангиз, мана у.

Эрқул ёстиғи остига қўл солди. Кеча оқшомги бўшаган нон халтаси ёстиғининг остида эмас, ёнбошида турар, халтадан анчагина буғдой солинганди. Эрқул бўшашиб кетди. Томоғига нимадир тошдек тиқилди. Қулоғи шанғиллади, миршабнинг гапини элас эшитди:

— Босим ака, бу муттаҳамнинг ишга келган кунидан бошланг, — деди миршаб ташқаридан кирган Босимга, — калиш ичидаги ғаллани тарозида тортинг, ҳар куни ўғирланган буғдойни мисқолигача ҳисобланг.

Босим негадир Эрқулдан шошиб кўзларини олиб қочди ва тил учида ғудранди:

— Мўмин одам деб ўйлардим буни, раис юборган одам ҳам шундай бўлса-я, ўртоқ начайлик?..

Эрқул ҳеч нарсани исботлай олмади. Исботлаб бўлмади. Нон халтадаги бугдой, раиснинг ишонибишонмай турган нигоҳи, Босимнинг маккор кўзлари...

* * *

Икки йил деганда узоқ юртдан мудҳиш хабар келди. Аёлнинг жисми гўё мусибат тошлари остига янчилди. Лаънати иқлим, сил оқибати! Басбуви учун ул юрт борса келмас эди. Эрқулнинг жасади қолди ўша борса келмасда. Унинг арвоҳи Басбуви аза очган ва телбавор соч ёйган совуқ ва файзсиз уй шифтларига чирқирай-чирқирай кезинди. “Бу қасофатлар билан олишиб, ўзингни хароб қилма, Худойимга сол!” деган сўз эди ўша охирги сўз. Бу сўнги сўз илтижо бўлди, шу сўнги сўз видо бўлди. Басбувининг йўлига гов содди ову айтмиш илтижо. Босимнинг қонини тўкишга монё бўлди. Аҳ, аттангга, дея надомаи ўтида қовурилди навжувон. Интиқом ўти тутаб-тутаб қолди, интиқом қиёматга қадар узун бўлди. Бу ўтмишга саловат айтиб бўлмас бўлди.

Эл-улусга Босимнинг кирдикорлари равшан эди, кундай аён эди. Урушдан қочди у. Ота уруғи Эрқулга туҳмат тошини ортган, авахта қилган ҳам шу, қаттол йиллар ҳукуматга хуфя бўлиб, нечгани мол-мулки, декчасидаги бир кафт майизигача уруш учун дея форат қилган кафорати йўқ, истиффор ёт бандаи куфр ҳам ўзи. Алалоқибат уйда жаҳолат: қиз қариган, ўғил бўйдоқ, ҳақ басиру ботил омон.

* * *

Босим эшагини қичаб борар, юрагида бир ожизага қасос ўти ловуллаб ёнарди. Сўзи бир пул,

одамлиги бир пул. Эркаклик ер, ору номус туфроқ. Асрий қўрқоқ руҳиятнинг галдаги панди. Бир заифа қаршисидаги жонсиз забон. Фарзанд муддаоси, афв ижроси, ўтмишга саловат, бари бирдай қайсар дил тубига чўкди, юракни тилкаловчи ҳақли маломат бир ожиза ва жабрдийда забонида гўё момоқалди роқ бўлиб гумбурлади. Ва у шу жабрдийда заифанинг қаҳридан ортига чекинди. Мен ҳам ҳақман, мен ҳам инсонман деган сўзларни ботинига кўмди-ю, қайсар юракнинг измида қолди. Маломат эса ўша. Майли бу маломатдан кўра аёлнинг қўлидаги урчуқтоши бошини уриб ёрса, ёрса-ю, мақсад учун унинг қора қони юз йиллардан бери айқириб ётган Қайнардарёга қўшилиб кетса...

* * *

Басбуви момо рўй берган ҳодисани ақлига сиғдира олмасди. Ҳадиги, ҳайронлиги ошгандан ошди. Тириклиги, тирикчилиги томдай сигир оғилидан ечиб кетилган. Кўрдим деган йўқ, билдим деган йўқ. Бир чақиримли йўл — пода чиқарга ҳаллослай-ҳаллослай кетди. Ҳансираб, нафаси бўғзига тиқилди. Пешонасидан реза-реза тер оқди. Ўлимлиги эди шу сигири, ош-ардоби эди. Ҳар йили боласини сотиб рўзгорга яратарди. Ҳўкиз бўлсаки, ўзини кўчага урса. Жуда бўшалиб кетса, ҳовлидаги ўт-ўланга оғиз уриб турмасмиди? Басбуви момо бўшашиб кетди. Томоғи қуруқшади. Қизи Сарагул иккиси кўчага чиқди. Беш чақиримли пода ўтлар Дўшалисойга йўл солди. Чиқмаган жондан умид. Томдай сигиринг сувга тушган тошдай дараксиз кетади-ю, қараб туриб бўладими. Она-бола ана келиб қолар, мана келиб қолар деб, уч кечаю уч кундуз йўл қарашди. “Қўллик бўлди, қўллик бўлмаса чиқарди-я, вой эсиз-а!”

Басбуви момонинг хаёлига урилди бу умидсиз ўй, унинг ичи куйиб-куйиб кетди.

Тонг ёришди. Осмонга оқ кумуш ранг инди. Момонинг кўнгли ҳам осмоннинг ҳадсиз бўшлиғи каби ҳувиллади. Охурдаги чала ейилган хасга шуурсиз бир зум тикилиб қолди. Момо қўшни қишлоқлик Исоқ даллолни кига ҳам бориб келди. У ҳам беҳабарлигини, бозорга момо тасвишлаб берганидек сигир кирмаганини айтди. Исоқ даллолнинг маслаҳати билан Басбуви момо қизини олиб макридлик Жонузоқ даллолни қидириб борди.

— Э, моможон-ей, — деди Жонузоқ бош чайқаб. — Сигир қўлли бўлган. Сигир қўлли бўлмаса йўқ бўлиб кетмайди. Энди гап бундай, — давом этди у, — мени айтди демайсиз, сигирни Мойли қассобдан сўрайсиз. Кеча бозор қишлоқдошингиз Босим дегич билан Мойли қассобнинг чеккада қўл олиб турганини кўрганман. Мен ҳаловатлик фалончининг аёлиман дейсиз. Урушда отангиз билан хўжайиним бирга хизмат қилган деб айтинг, хўпми, момо, аммо Мойли мард одам.

* * *

— Нега бу ишга қўл урдингиз? — деди терговчи Босимга қадалиб. — Бисотида биттаю битта сигири бор экан, момога раҳмингиз келмадими?

Босим нигоҳини Басбуви момога ўқтин қадади.

— Бунинг менга раҳми келибдими? — деди истехзо билан. — Гапидан илон пўст ташлайди бунинг. Менда ҳам юрак бор, эркаклик ғурурим бор, начайлик. Бойловли итимни ҳам раво кўрмайман сенга, деди, қочқинчисан, ҳукуматнинг ювиндихўрисан, деб туҳмат қилди, ҳақорат қилди!

Басбуви момо ҳамон сукут сақлаб утирарди. Бироқ

Босимнинг ўзининг жабрдийдалигини ошириб гапирган гапи унинг сабр косасига сўнги томчини қуйди, чидамини кесди.

— Сенда гурур борми, беномус?! — деди титроқ овозда. — Ўлсам ҳам сенга айтган гапларимдан тонмайман. Қирғин келгур, ўғри!

Терговчи шошилиб ручкасини тиқиллатганча деди:

— Ҳақорат қилинмасин.

* * *

Бир йил ҳам кўз очиб-юмгунча ўтди. Босим қайтиб келгач, кўчага чиқмади. Унинг қамоқдан қайтганига бўйинсалари Тиллахўжа билан Хуррам оқсоқол демаса, биров йўқламади. Кўргани келган Ойдин капказга гўрков деб ирим қилдими, кажлиги тутдими эшик очмади. Қамоқда орттирган касали унинг тинка-мадорини қуритиб борарди. Кўп нарса алам дафтарини ковларди. Кундан-кун дардига дард қўшилар, бу дунёда бирор-бир савоб иш билан бақамти бўлмагани, бировни дўст деб қўл бермагани бошига армоннинг қора кўланкасини ёпар, фарзандлари бўла туриб ёлғизлик заққумларини ичгани ва ҳатто ёлғизгина ўғлини уйлантира олмагани, қиз чиқармагани озурда юрагига найза санчар, заққум томчиларини сепарди.

* * *

Орадан бир йил ўтди. Орттирган касали Босимни кундан-кун уқубат ва изтироб гирдоби томон етакларди. Унинг юрагида тенгсиз гулгула бор эди, айтиб бўлмас бир сир яширин эди. Бу сир воқифлиги барчасидан ҳам мушкул, аянчли эди: у ҳатто бу ҳақда ўйлашдан сесканар, хаёлига келадиган

қўрқинчли хаёллар уни ҳаловатдан, тинчидан ва дунё лаззатларидан айирарди. Бироқ у ноилож эди. Бошқа йўл йўқ эди. Алалоқибат у ўғлига юрагига ҳадик оловини ёқиб ётган узоқ йиллик асрорни айтишга жазм қилди. Уша сир халтачадаги тилло тангалар эди. Оҳ, қанчалар азоб-уқубатлар билан тўпланди булар, қанча кўз ёшларнинг эвази эди бу. У теваракка аланглади. Биргина сасга интиқлик билан қулоқ осди. Бу сирни неча бор ўғлига айтишга уриниб кўрарди у. Бироқ ҳар гал бунга кўзи қиймас, кун-кеча лабига сув томизиб турган ёлғиз ўғилга айтиш ҳисси ҳам юрагини чаёндек чақар, очкўз ва худбин феъл-атвор олдида бу эзгулик мағлублик кийимини кияр, хасис ва харис руҳ измига бўйин эгарди.

Босимнинг ўғлини чақираётган заиф овози дераза оша сирғалиб чиқди. Ўғил эшитмади. Ўғли ҳовлида кезинарди. Босим қулоқ осди. Ҳовлида одам шовурини сезмади. Шу кез кўкдаги ола-чалпоқ, увада булутлар лашкари қуёш юзига кўланка ташлади, дераза оша беморнинг юзларига кузнинг салқин шабадаси келди. Ҳовлида бўй чўзиб турган, мағрур ва сервиқор теракларнинг сарғайган япроқлари кучсизгина эпкинга дош беролмай, чирпираб тўзғиди. Ичкарида этни жунжиктирувчи салқин ҳаво кезинди. Босим кўзларини катта очганча энди кимнидир илҳақ ва ютоқиб ахтарарди. Кўзларини юммаслик учун тиришди. Кўзларини юмишдан сесканди. У эсанкиради, лаблари пичирлади. Бироқ ҳадемай бемор ётган хонага қоронғилик кўлкалари бостириб кирди... шунда ҳам у кўзларини юммади, алланимадан умидвор тикилган кўзлари очиқ қолди...

Қабристонда одам сийрак эди. Ойдин бобо ўсал бўлса ҳам таёқ суяниб қабристонга келди, ёш-ялангга кўрсатиб, ўргатиб турди. Қабр аср номози маҳали

тайёр бўлди. Йиғилганлар қабр ковлаб бундай қаттиқ чиққан ерни кўрмаганди. Ойдин бобо буни ошкор айтмади. Қабр бошида бу гапни айтиб бўлмайди. Савоб ишга маломат, майитга писанда бўлади. “Ёз иссиқ келди-да бу йил, кузда ҳам деярли ёмғир ёғмади”, деди Ойдин бобо, гарчи уч кун олдин шаррос ёмғир ёққан бўлса ҳам. Икки томондан фонус тугиб майитни қабрга қўйишди. Аср намози билан шом намози орасида дуои фотиҳа жоиз бўлмагани боис Тиллахўжа қабр бошидагиларга эртага эрталабдан майитнинг уйига фотиҳага келишларини айтди.

* * *

Басбуви момонинг бундан икки йил олдин, сигири йўқолгани қанчалик ҳайратли ва ақлни шоширадиган иш бўлган бўлса, яна ўша ҳолат такрорланди. Бу сафаргиси бутунлай бошқа бўлди: бўй-басти, рангирўйи ўзининг сигирига ўхшайдиган бегона бир сигир икки йилдан бери оғзи ланг очилиб қолган оғили охурида чала қолган емишни куртиллатиб, чайнаганча боғлоғлик турарди. Ё тавба бу нимаси? Муштдай бир кампир билан ким ҳазиллашади, бу қандай ноинсофлик? Басбуви момо қақшаб кетди. Ҳовли супираётган қизи томон шошилди. Шу чоғ кимдир эшик қоқди. Басбуви момонинг кўнгли нотинчланди. “Каллаи саҳарлаб ким бўлди? Ким бўлса ҳам ёмонликка бўлмасин, илойи. Худо кўрсатмасин, ўғирлаб келиб, оғилингга боғлаб қўйгансан деса-я?.. Босимга ўхшаб, мени ҳам...” Басбуви момо ногоҳон келган хаёлдан сесканиб кетди. Боши айланди. Қўлларини зўр-базўр дарвоза зулфинига олиб борди.

— Очаверинг, опа, — деди кимдир ташқаридан. — Қўрқманг, мен Хуррам оқсоқолман. Басбуви момо ҳамон қалт-қалт учган кўйи турар, келганларнинг

мақсад-муддаосини англашга ақли етмас, бошида чексиз хаёлот чаппар урарди. Икки қария кула-кула уйга киришди. Басбуви момо ҳамон ҳайрон тикилар, сабрсизлик билан меҳмонларнинг оғзиларини пойларди.

Тиллахўжа билан Хуррам оқсоқолга яна қийин бўлди. Айтилмаган гапнинг ўзи қолмади.

— Юзни қон билан ювмайдилар, опа, — деди Тиллахўжа куюниб. — Битта йигит бўлса шунча бўлар. Отаси ўлгач, тинмади шу бечора. Ана, ўртоқлари билан қабристонни пахса қилиб ўраб чиқди, савоб йўлига қишлоқнинг подасини боқиб юрибди. Янги масжидга битта эшик олиб берди. Отамнинг кўзи очиқ кетмасин, бўйнида қарзи қолмасин деб, мисқоллаб йиғиб, сигирингизнинг ўрнига ўрин олиб келиб оғилингизга боғлаб қўйди. Яна нима қилсин, куёв бўлса шунчалик бўлар.

— Бу ёғига гажирликни қўйинг, опа, — дея гапни илиб кетди Хуррам оқсоқол. — Бу ишни ўзи қилса ҳам доим бизнинг маслаҳатимиз билан қилди, бола пақир. Йўқ деманг, опа. Яхши бола. Яхшилигига мана биз кафил. Қўрқманг, йигит онасига тортган, — кулди у, — билардингиз-ку, қандай оқила аёл эди Худо раҳмати, а?

Ҳалидан бери ранги бўзариб турган Басбуви момо қарияларга бир қараб олди-да:

— Ҳа, — деди мунгли бир товуш билан, — шўринг қурғурнинг ҳам бошига етган, сил қилиб ўлдириб юборган ҳам шу жўраларингиз эди. Эрнинг зўри — хотиннинг шўри экан-да...

— Энди ўтган ишга саловат, — деди Тиллахўжа, — қани, қўлни очинг. Очинг, очинг, опа, иккиланманг.

Шу кез кутилмаганда оғил томондан сигирнинг чўзиқ маърагани эшитилди. Уйдагилар беихтиёр ялт

этиб баб-баравар ўша томонга ўгирилишди. Икки қария ҳам бирдай хохолаб кулиб юборишди. Шу кез қариялардан бири ташқарига қараб чўзиқ овоз берди:

— Ҳо Сарагул қизим, сигирингга ўт-пўт ташлагин, қорнини тўйғизгин уни!

МУРОСА

Девори эскириб, тўкилиб турган бўлса ҳам ҳовли ичкарасидаги гилос дарахти экилган каттагина боғ ўзгача бир кўринишда эди. Дарахтлар чунонам ҳосилга кирган, меванинг мўллигидан шохлари синай дер, кўчадан ўтган ҳар қандай одамнинг эътиборини тортарди. Айниқса, ёш болалар ўзларини тиёлмас, игна кўзидек жой қолдирмай шохларни зич қоплаб ётган қирмизи мевалардан нигоҳлари айрилмас, бироқ ҳар қанча оғзиларининг суви кетган билан бунинг фойда-нафи бўлмас, хароб девор олдида чириган курсида доимо ҳушёр ўтирадиган дарғазаб қариядан истиҳола қилишар, яна ҳам аниқроғи, қўрқишар, айниқса, унинг қўлидаги йўғон сўйилнинг совуқ шамойили гилосдай тақчил меванинг ҳам ҳар қанча тотли таъмию мазасидан устун турарди. Мўл ҳосил ва бошқа бир шукуҳдан капча илонни кўрган одамдай сеҳрланиб қотиб қолган бола боёқишлар учун ҳатто томоша ҳам тақиқланган, оёқ илдими, дафъатан телбавор ҳайқириқдан ўтакаси ёрилгудай тисланишарди.

— Сенларга деб экиб қўйибман-да, а?!

Қария эснаганча яна хаёл сурарди. Кечаги келган новча, заъфарон юз харидор кўз олдига келди. Негадир унинг тулкиникига ўхшаш кўзлари ёқинқирамади қарияга. “Ўн миллион бераман, териш ҳам, олиб кетиш ҳам ўзимдан. Одам олиб келаман, фақат

қудуғингиздан сув ичиб турсак бўлди”, дея илжайди. Унинг банараси илжайганда янада совуқлашгандай сезилди. Қудуқдан сув ичиб турармиш. Негадир кейинги кунларда қудуқдан тарма кўчиб турибди. Тез-тез лойқаланади, савил қолгур. Ҳадемай қуриydi, шекилли. Бир талай ичиб тўймас мардикорлари сув ичавериб қудуқни чиппа қуриптиб кетса-чи? Албатта, шундай бўлади. Қудуқни ковлашиб қўйгандай гапиришини қара. Қудуқ-ку, бир гап бўлар-а, қўлига пул тушса кавлатиб ҳам олар, бироқ анави падар қусур ўглининг муддаоси қўрқинчли. Гилоснинг пишишини пойлаб ўтирганми, нима бало, қазо келгандай бемаҳалда кириб келди. Ҳамишагидай қуп-қуруқ. “Омад келмади, омад”, дейди яна уялмай-нетмай. Омад покиза неъмат. Сендай маломатгўй ва ношукрнинг бошига қўниб, ўзини хор қилмайди у.

“Бобомнинг тупроқларидан айланай, — дейди яна уялмай. — Бу гилосларни набирам есин, ортганини сотиб, етмаганига уласин деган-да”. Суллоҳлик ҳам эви билан да. Бу такаббурга қани тушунтириб бўлса, қани эди, одамларнинг боласидай нима десангиз, “сизники тўғри, ота”, деса. Вой, баттол-ей. Ҳали кампири ҳам бор ўртада. Неча пулга сотганини билса борми, “чўз менга ҳам” дейиши тайин. Она-болани бунча бир-бирига ўхшатиб яратмасанг-а, эй Худо! Қария ўглининг бемеҳрлигини ўйлади яна. Ўқишни қойиллатмади. Аввал сайёр дорбозчиларга қўшилиб, дайдиликни бошлади, ҳунар ўрганияпман, дея ҳаммани ишонтирди. Кейин сураткашга шогирд тушди. Дарбадар, кўча боласи, пул топиш илинжида яна санқиди. Ҳаммаси абас кетди. Ўроқда йўқ, машоқда йўқ — хирмонда ҳозир. Гилосга кўз тикиб ўтирибди, қасанғи. Бу замонда ўз молингга ҳам тинчгина хўжайинчилик қилолмайсан! Эртароқ

сотиб қутулгани яхши. Харидорни чақириш керак, шекилли. Қария шу кез бирдан ҳовлиқиб ўрнидан туриб кетди. Қўлидаги сўйилни сермаб ҳай-ҳайлаб юборди. Кейин сергакланди-ю, теваракка аланглади. Атроф сув қуйгандек жим-жит. Зоғ ҳам кўринмайди. Ёқасига туфлади. Ҳозиргина қайсидир дарахт шитирлади-ку. Сабил қолгур майна бўлса керак, гўштинг мушукларга ем бўлгур қузғун. Қариянинг хаёли бўлинганди. Ҳа, деди у хаёлини жамлашга тиришиб, товуш чиқарган кўйи, кейин кўрсаткич бармоғи билан бошига секин нуқиб қўйди. Ҳалиги, ҳа, харидорни, ўшани ўйлаётганди. Келишиб олади у билан. Унга сенга сотмайман, дейишдан осони борми?! Сотмайман, дейди тамом. Кейин олиб сотар харидор ялинадими унга, ялинади. Чунки у тулкининг ақли етиб турибди. қиммат савдо қилмаётгани унга кундай аён. Бўлмаса елимдай ёпишиб олармиди? Кейин унга бемалол шарт қўя олади. Ўғли билан кампирига гилосни кўтара саккиз миллионга келишдим, дейди. Олибсотар саккиз миллионни ҳамманинг олдида санайди. Қолган икки миллиони кейин... Қария бир зум ўйланиб турди ва бирдан сесканиб кетди, бармоқлари титради. Ва яна товуш чиқариб “йўқ, йўқ ундай эмас”, деб юборди. “Ўҳ, калла”, дея бошига секин муштлаб қўйди. Ундай эмас, олдин олади пулни. Олдин икки миллионни сўрайди. Қани бермасин-чи? Шундай ҳосилдорликдан воз кечиб бўларканми?! Унинг гилосларидан юз ўгирган ҳар қандай олибсотар итнинг ялоғидан овқат егани дуруст.

— Ким билан гаплашаяпсиз, ота? — қария овоздан шундай чўчиб тушдики, гўёки мутгаҳамчилик ва ёмон гуноҳ устида қўлга тушгандек ичидан бир

нима узилиб тушгандай бўлди. — Нима бало, ақлдан оздингизми? — ўғлининг овози узоқдан келгандай бўлди. Онги хира ва тарқоқ эди қариянинг ва кимдир ҳозирнинг ўзидаёқ гилосдан келадиган мўмай пулни чўнтагига уриб кетадигандай сесканди.

— Шарпага ўхшамай ҳар бало бўл, ярамас, — деди ўғлига жаҳл билан. — Салом йўқ, алиқ йўқ.

— Ўргатмагансиз салом беришни, — деди ўғил ўта совуққонлик билан, алланимани ковшаб тураркан, — ўргатганингизда берган бўлардим.

Қария ҳамон карахт эди, каловланди.

— Нимани... берган бўлардинг?

— Саломни берган бўлардим деяпман, бу дейман, ақл кетган десам, қулоқдан ҳам, а?

— Бас қил, итнинг боласи!

— Бу ҳаммасидан ҳам тўғри.

Қария бу нобакор билан низога боравериш фақат зиён-заҳмат етаклаб келишини фақатлаб турарди. Шунинг учун ҳам хиёл пастроқ келди.

— Болалар ҳам чуғурчуқдек гап, — деди бир оз ўнғайсизлашиб. — Қўриқлаб турмасанг ейди-кетади. Сен буни ўзидан ўзи пишиб етилган деб ўйлайсан, шекилли? Менинг, отангнинг меҳнати бу. Сен ва онангга ўхшаб тараллабедод қилиб юраверганимда бунақа ҳосилни тушларингда кўрардинглар. — Ўғил шода мевадан сидириб олиб оғзига солди. Ўша кўйи гудранди:

— Бобом эккан дарахтлар бу, бобом. Сиз буларни пуллаяпсиз, холос. Қани, кўрсатинг-чи, бобомдан кейин ерга бирорта хивич қададингизми? — Бу гап қариянинг иззат-нафсини поймол қилди, жаҳлдан ранги оқариб, сийрак тишлари гичирлаб кетса ҳам тилига эрк бермади. Ўғил ҳали бозорда олибсотарлар билан гапни бир жойга қўйиб қайтганди. Бироқ буни ҳозир айтиб бўлмайди. Отасининг авзойи

бузуқ. Доимо шундай. Отасининг олдида одоб сақлай олмади. Юмшоқроқ гапирса бўларди балки. Кажбахслиги тутди. “Бу чол билан келишиб иш қилиш — анҳорда чўкиб ўлиш билан тенг шекилли”, деб фикринди. У эрталаб боғни айланган ва ҳосилни чўтлаган эди. Қарангки, олибсотар ҳам бу девори шовшаган боғни кўрган чиқиб қолди. Олибсотар деганлари ҳам лўлидай бир гап-да. Пишиқчиликда ҳовлима-ҳовли изғишгани изғишган.

— Гилосингга ўн бир миллион бераман, — деди олибсотар. Ўғил бу пулнинг чўғи не чоғли баландлигини тасаввур қилаётган, унинг куч-қудрати осмонга олиб учаётган бўлса-да, бош чайқади.

— Ўн бешдан ками йўқ, — деди. Олибсотар унинг гапидан оғрингандай кўрсатди ўзини.

— Сендан тўртта новвос олаётганим йўқ-ку, ука, — деди ўксингансимон, — атиги озгина гилос оляпман, холос.

— Ке, қўй, сенга гилос эмас, кейинроқ кеч пишар олчам бор, шуни сота қолай, — деди атайин унинг жиғига тегиш учун. Одамлар гавжумлашаверди, унинг гилосини сўровчилар тобора орта бошлади. Рўпарасида яна ҳалиги олибсотарнинг турқи кўринди ва қўлини тутди.

— Ўн икки бераман, бундан бу ёғининг тоши оғир, барака де! — деди шошиб. — Ўн икки миллион деяпман, тушуняпсанми?

У ўйланиб турди. Олибсотарлар ҳамиша тулкининг дўсти бўлишади. Бироқ у ҳам анойилардан эмас. Бушанглик қилгани йўқ. Ўн икки ҳам ёмон пул эмас. Ота-онасига ўн миллиондан кейинги пулни айтмайди, тамом. Ўйлаган режаси: олибсотар уларнинг олдида ўнтани санайди, қолганини эса кўчада аста... Манави тулки шунга кўнса бўлди. Кўнмай нима қиларди.

— Эртага уйга ўтасиз, гаплашамиз, — деди у ўзини бозор кўрган савдогарлардай тутиб, — бошқа гап ҳам бор ҳали.

Ота бугун ўғлининг боғда пайдо бўлганидан жуда ташвишланарди. Ахир, бу ярамас шу ерда тураверса харидор билан қандай келиша олади? Ҳамма иш барбод бўлиши тайин. Ўғил ҳам худди шу таҳлика ва безовталиқ оловида қовуриларди: отаси олдида ҳеч қандай мақсад-муддао амалга ошмайди, ҳаётидаги навбатдаги бахтсизлик унга яна ханжар қадайдди ва уни қашшоқлик ботқоғига итқитади. Нақадар инсофсизлик бу! Улар ботинан бир-бирига қарши қилич қайрашар, безовта руҳиятнинг золим ва қаттол чангаллари узра эзилиб-янчилишарди. Бироқ ўртада яна бир воқеа бор эди. Бу қишнинг аёз томиб турган қаҳратонига ўхшар, аёвсиз ва раҳмсиз эди. Кеча ота-бола боғда гижиллашиб турганда уйга қўшни хотин кириб келди.

— Гилосга харидор бор, — деди уй бекасига, — укамдан ўн миллион олиб бераман. Эрингиз ва ўглингизга саккизга мижоз топдик, деймиз. Эсон-омон иш битса, укам саккиз миллионни ҳамма олдида санаб беради. Қолгани ўртада. Иккимиз ҳам кўйлак сотиб олардик. — Қўшни аёлнинг гапидан бекани яшин ургандай бўлди, юзи ловуллаб кетди, бармоқлари титради, лабларига шира суртгандай чилп-чилп ёпишди. Беихтиёр устидаги кийимига қаради. Ростдан ҳам кўйлаги шу қадар унниқиб кетган эдики, бу афтодаҳол ва ҳақир ҳолати унга ҳеч қачон ҳозиргидек хўрланиш туйғусини олиб келмаган эди. Бундай кўринишдан эри ҳам, ўғли ҳам ва ҳаттоки ўзи ҳам бирор марта оранмаган ва ташвишга тушмаганини таассуф билан ёд олди... Шундай қилса балки бирор янги кийим сотиб олар. Аёлнинг

энди қулоқлари шанғиллаб кетди. У қулоқларини кафтлари билан маҳкам босди, рўзғоридаги асрий парокандалик, эри ва ўғли ўртасидаги имонсизлик, кадр-қиммат тақчиллиги уни батамом титратиб ўтди.

Ўғил ва ота боғ ўртасида даҳанаки жанг қилишарди.

— Саккиз миллион ёмон пул эмас, — дер эди ота тутақиб. — Ҳатто сенинг бошингни иккита қилиш мумкин.

— Ўн миллион қаёқда-ю, саккиз миллион қаёқда, ота! — дер эди ўғил.

— Саккиз миллион, тамом, вассалом, мен лафз қилганман, ярамас бола, — дер эди ота сўзида маҳкам туриб, — сен лафз нималигини қаёқдан ҳам билардинг, дарвоқе.

— Тўққиз миллион тўққиз юз тўқсон тўққиз ҳам эмас, — дер эди ўғил оёқ тираб. Уларнинг бу можаросини бир-бирдан беҳабар олдин-кетин келган икки киши ҳам эшитиб турарди.

— Ота-бола олдида ишни битириш яна яхши, — деди улардан бири жилмайган кўйи, — келишмовчилик бўлмайди ҳар қалай, — ва қўшиб қўйди: — Мана, амаки сизга ўн миллион, келишган пулимиз, у шундай дея қарияга пул узатди, — санаб олинг, ишни бошлай қолайлик.

— Нималар деяпсиз, биродар, — деди бир оз орқада келган одам ёнидаги кишига ҳайрат билан қараркан, — боғдаги гилосни мана бу йигит билан ўн икки миллионга барака қилганмиз, тўғрими?

— Нега гапирмайсиз, амаки?

— Ҳов ука, сиз гапиринг!

— Нима, оғзиларингизда талқон борми? — Ота ва ўғил ердан нигоҳларини ололмас эдилар. Уй бекаси нарироқдан уларга қараб турар, юрагини қоплаган алам ва изтироб баттар хуруж отига қамчи босар,

ҳозиргина эшитган ҳамда англаган хиёнатнинг тим қора булутлари боши узра аёвсиз жала бўлиб қуйиларди.

Шу пайт ота тилга кирди. Ва кеча кўрган савдогарга нигоҳ ташлади:

— Мен кекса одамман, — деди астагина ердан кўзларини олиб. Кейин ўгли томон нигоҳларини қаратди-да: — Бу ишни мана, ўғлимиз бажарсин, — деди. Ўғил бу жавобни кутмаганди. У ялт этиб отасига қаради. Кўнгли бўшаб кетди. Кўзларида ногаҳонда ёш ҳалқаланди.

— Бу ишни қилиш менга йўл бўлсин, — деди отаси томон назар ташларкан, — бошимда отам, қолаверса, ана, онам бор.

Ҳамма бир лаҳза сукутда қолди. Кейин ўртада бир оз баҳс мунозара ҳам бўлди. Чунки бу табиий эди. Бироқ ҳаммаси ўғилнинг муросаси билан барҳам топди. Боғдаги гилос мўл эди. Бундан ҳар икки харидор ҳам дўппиларини осмонга отса бўларди.

ОҚШОМГИ ОППОҚ НУР

Устма-уст жиринглаётган телефондаги рақам аёлга нотаниш эди. У аввалига олгиси келмай турди. Бироқ бир оз ўтиб яна экранда ўша рақам кўринди ва аёл ноилож телефонни олди. Эрақак кишининг овозини танимади. Бироқ кутилмаганда у кимса унинг исмини айтди ва сўрашди. Аёл ҳайрон турарди. Телефондаги киши шошиб ўзини таништирди. Бундан аёл беихтиёр қалқиб кетди, эсанкиради. “Наҳотки у?” деди ички титроқ. “Ахир... Ўттиз йил...” Аёлнинг хаёллари тўзиб кетди. Бироқ аёл ҳамон жим турар, бирор-бир гап айтишга ботина олмас, ҳаяжони баттар зўрайиб борарди.

Аёлнинг беморлиги ва телефон рақамини бир

пайтлардаги курсдоши ва телефон қилаётган кишининг ҳамюрти берганидан огоҳ бўлди.

Овоз ўша-ўша, гоятда самимий ва меҳрибон эди. Унинг ўқиши битгач, катта шаҳарда ишга қолганини аёл эшитганди. У бир пайтлар ўзига интиқ бир қалбнинг ташриф буюришини эшитди-ю, хаста юраги зирқиради.

— Йўқ, йўқ, ҳожати йўқ, — дея ҳовлиқди. Дард хароб қилган кўринишини унга кўрсатишдан қўрқиб кетди. Вужудида қўзғалган таассуфлар тўфонидан сесканди. “Мумкин эмас, айнан у кўриши мумкин эмас”. Шу хаёл забонига кўчди. Аммо... Телефон қилаётган эркак боришини айтди ва келди.

У ҳамон салобатли ва келишган эди. Элликни қоралаб қолган бўлса ҳам қадди-қомати тик, уст-боши башанг, силлиқ қилиб таралган сочлари зулукдай қора эди.

У палата эшигини очиб кираркан, ҳаяжон билан порлаган кўзлари аёлга қадалди ва ихтиёрсиз юз кўриниши ўзгарди.

— Менга... менга? — дея каловланди эркак.

— Мен... ўша сиз сўраётган... — дея олди аёл зўрба-зўр ўрnidан қўзғаларкан. Эркак бир зум аёлдан кўзларини ололмай қолди, кейин бирдан ўзини зўрлаб жилмайди. Эркакка фақат аёлнинг кўзларигина таниш эди. Энди у имкон қадар аёлга қарашдан ўзини тиярди ва шундай ҳам аёлнинг қисиниб-қимтинаётгани сезиларди.

Ранги заъфарон, қоқсуяк ва кўримсиз эди аёл. У эркакнинг ташрифидан ноқулайлик сезар, имкон қадар уни палатани эртароқ тарк этишини истар, бироқ бунга қарама-қарши бир ҳис ҳам бор эдики, умр бўйи азобга солган ўша гуноҳи кечирими ва бир эзгин туйғунинг ботинидаги нотинчлигини жиловлаш учун унинг ёнида бир оз қолишини истаётганди.

Эркак аёлни уринтириб қўймаслик учун у билан имкон қадар тез-тез гаплашди, ҳол сўради, кейин ташриф қоғозини узатди. Сўнг олиб келган майда-чуйдаларни тумбочкага жойлаштирди. Эркак хайрлашаркан, аввалгидек самимий жилмайди ва эшикни авайлабгина ёпди.

Аёл кароватига суянганча турарди. Касаллиги чўзилиб кетганидан биров ундан хабар олай демас, фарзандсизлик дардининг узоқ йиллик азоби ва қаттол тақдирнинг ситамларидан кейин эри ўзга бир ҳаётни танлаган ва бунга анча йиллар бўлганди.

Аёл ҳалигина палатадан чиқиб кетган кишини яна бир бор кўрмоқ истагида дераза томон талпинди. Ва бирдан бундай қилишга ҳақли эмаслигини англади. Жойига ҳолсиз чўкди, ёстиқни юзига босганча изтиробдан елкалари титраб йиғлади. Аёл эркакнинг онасини ҳамон тушларида кўришини айтмоқчи эди... У кўзларини бир нуқтага тикканча ўтирарди. Палатага ҳамшира кирди, унга кулиб қаради.

— Бунга сизга бир амаки бериб қўйишимни айтдилар, — деди ҳамон жилмайиб. — Бу ноёб доридармонлар. У шифокорингиз билан гаплашди. Тумбочкангизга қўяман. — Ҳамшира шундай дея тумбочкани очди ва: — ўҳ-ҳу, тўла-ку, — деди. — Яқин одамнингиз шекилли, а? Ҳамшира ҳамон жим турган аёлга ўгирилди. Аёлнинг лоқайд ҳолати уни таажжублантирди.

Аёлнинг кўз олдида тушларига кирадиган сиймо яна гавдаланди.

Аёл бундан ўттиз йил олдин кўрган ўша кекса аёлни эслади. Кекса аёлнинг эти қочган ориқ, териси бурушиб қолган қўллари унинг сочларини оҳишта силади ўшанда. Унинг навниҳол қоматига меҳр билан боқди ва титроқ лабларини пешонасига журъатсизгина теккизди, кейин оҳишта қучоқлади.

Қиз аёлнинг шундай сўрашишини хаёлан кўз олдига келтирарди. Бироқ... У аёлни онасига ўхшаган деб тасаввур қиларди. Қизнинг қалбини алланима тирнади. Нохуш ва дилгир бир кайфиятда хона деворларига илинган эски палаклар, униққан гилам ва катта-кичик суратларга руҳсиз тикилди. Кўримсизгина хонадон қизнинг ширин хотираларини аллақайларга учириб кетди.

Дарҳақиқат, кекса аёл унинг онаси каби ёш ва хушбичим эмас эди. Қиз онаси билан бу аёлни солиштиришнинг ўзи кулгили деб ўйлади. Кекса аёлнинг жуда чўкиб қолганлиги ва касалвандлиги билинар, бир қараган одамга аёл ёшига нисбатан анча каттадек таассурот уйғотар, унинг қордек оқ сочлари рўмоли остидан кўриниб турарди.

Кекса аёл ўғлининг меҳмонларини ҳурматини жойига қўйиш учун елиб-югурарди, ўтиргизгани жой тополмас, уни чинакам толе ва бахтиёрлик қуршаганди.

Қизнинг юрагида уйғонган тушкун кайфият ҳамон кулфи дилини очмасди. Шу сабаб уч йил мобайнида уни ҳурмат қилган ва севган йигитнинг миннатдор тикилиб турган нигоҳларидан кўзларини олиб қочди.

Қизга туғилган кун бир баҳона эдими?.. Наҳотки, йигитнинг яшаш тарзини билиш учунгина шунча йўл босиб келган бўлса. Наҳотки, анави — изидан соядек эргашиб юрган маҳалласидаги уй ўтказган бойвачча йигит билан шунча йил уни ардоқлаган, асраб-аввайлаган, ташрифидан боши кўкка етган инсонни солиштириш учун келган бўлса... Инсонни бир марта дунёга келишини мудом эслатиб, ҳадеб ўша бойвачча йигитнинг таърифини келтираверадиган ёнидаги дугонаси, наҳотки, ҳақ?..

Қиз тоқатсиз ташқарига қаради. Атрофга қоронғилик чўмган ва қишнинг совуқ ёмғири дераза

ойналарига севалар, бу қизнинг зада юрагига янада тушкун бир руҳ тўшарди... Шу маҳал унинг кўнглидан ўтиб турган ҳисларни сезгандек дугонаси яқин келди ва: — “Мутлақо сенга мос эмас экан, — дея пичирлади. — Онаси билан яшолмаслигинг аниқ, қара уни... Туғилган кунига келдингми, келдинг. Катта йўлга чиқариб қўйсин, кетамиз”.

Қиз бу гапдан бир зум эсанкираб турди. Кейин... йигитни ёнига имлади. Йигитнинг масрур кўзлари порлаб кетди. Оҳ, нақадар бахтли у. Бу кун унинг шунчаки байрами эмасди. Толе ва саодат қуршаган оппоқ оқшоми эди. Негадир йигит ўзи кутганчалик қизнинг нигоҳларида олдинги жозибани кўрмади.

— Онам тез қайтиб боришимни тайинлаганлар, — деди қиз бетоқат. — Илтимос, савол бериб мени қийнаманг, кузатиб қўйинг.

Йигит қизнинг гап оҳанги ҳамда бу тариқа ўзини тутишидан ҳайрати ошди ва бундан уч ой олдин кўрган сеҳркор хилқатни эмас, қаршисида совуққон ва бегона бир қизни кўриб турарди. Ахир, юз чақирим масофани босиб, фақат унинг учунгина келган қиз нега бирдан кетаверсин? “Бу шунчаки ҳазил, ҳазил, холос...” Йигитнинг бошидан шундай уй ўтаркан, қизга синиққина жилмайди. Бироқ у қаршисидаги жиддий нигоҳлардан аввалги интиқ ва интизор боқишларни топа олмади. Йигит беихтиёр бўшашиб кетди. Ҳозиргина уни қуршаб турган саодатли онлар гўё шамолдек беқарор ва, ўткинчи эканлигини надомат билан сизди. Ва ички бир ҳайқириқ жисми жонини қийнаб ўтди. “Нима учун?! Нега?!” У қизга умидли ва ҳадик акс этиб турган нигоҳ билан тикилди. Кейин...Кўз ўнгида қиз билан танишган кун келди.

Қиз бошқа олийгоҳда, йигитнинг қишлоқдоши билан бир курсда ўқир, йигитни бундан бир ҳафта

бурун қишлоқдоши таваллуд кунига таклиф қилганди. Қизни у ана шу ерда учратган, илк бор энг лазиз ва сеҳрли бир ҳисни туйганди. Қизнинг нигоҳлари жуда чиройли. Шу кез ўша оромбахш нигоҳнинг бир зумгина ўзига қилган марҳамагидан юраги нотинч урганини унутолмайди у.

Улар бир ҳафта ўтиб ётоқхона ёнидаги ўтиргичда суҳбатлашишарди. Шунда у қизга онаси ҳақида тўлқинланиб гапириб берди. Қиз хайрихоҳ жилмайди. “У қишини кўришни истайман” деди ийманибгина. Ушанда унинг нигоҳларида муҳаббат ва ҳурмат балқиди.

Йигитга қизнинг ҳар қанча эркаликлари ва ҳатто гантиқликлари ҳам ботмас, уни баттарроқ севар ва ардоқларди. Қиз шинамгина хонадон, тукис ва эркин турмуш ҳақида кўпроқ гапирар, бу вақтда қизнинг кўзлари чиройли порлар, лабларида кулги ўйнар, йигитини тамом маҳлиё қилаётганидан шавққа кўмиларди.

* * *

Йигит онасига қизнинг қайтиб кетаётганини айтди. Бу кутилмаган гапдан аёл эсанкираб қолди. Аёл учун бу чинакам бахтсизлик эди. У шошилиб ичкарига кирди. Ичкарида кўпчилик эди. Меҳмонларга яқинлашди, қизга жовдираб қаради. Ёлғиз ўғлини аяшлигини, бу кунни ўғли узоқ ва интизорлик билан кутганини тушунтиришга уринди, уларга кетиб қолмасликлари учун ёлворди.

Бироқ она қизнинг кўнглидагини ўқиди. Ростдан ҳам шундай эди. Қизининг юзи чидамади. Нарироқ юрди. Дугонаси қизнинг муддаосини яширмади. Йигитга бу гапни эшитиш оғир эди. Унинг богинидан “Ёлғон! Ёлғон” деган фарёд отилди. Фарёд бўғзига тикилди...

Йигит анча пайт ўзига келолмай турди. Чироқларнинг ўткир нурларини ҳам писанд қилмаётган зулмат қуршаган кеча йигитнинг кўнглига инди. Куйлагининг ёқа тугмаларини бўшатаркан, рўпарасида мўнғайиб турган волидасининг ғуссалли кўзларини кўрди. Йигит алам ва таассуф тўлган нигоҳларини қизга сўнгги бор қадади. Қизнинг ерга тикиб турган нигоҳларида тоқатсизлик ва лоқайдликдан бошқа ҳеч нарса йўқ эди.

Йигит уларни кузатди. Машинанинг қизил чироқлари тун қўйнига сингди. Совуқ ёмғирдан кейин ҳозиргина бошланган қор учқунлари кўнглини қақшатувчи бир дард мисоли йигитнинг сочларига санчилди. Мўъжазгина хонадондаги энг яхши кун ва бир мунгли муштипар армон тўзонлари билан қоришиб кетди.

* * *

Орадан йиллар ўтди. Энди йигитнинг таваллуд кунлари ўзга бир шукуҳ, тотли руҳият билан етаклашиб кириб келади. Яхши кун ва лазиз айём шукуҳининг дилларга туҳфа этажак чинакам эзгулик, ҳақиқий муҳаббатга йўғрилган туйғулари барчага баробар улашинишини тилайди. Инсонлар юрагига бир пайтлар унинг қалбига из ўйган алдамчи ва ўткинчи муносабатлар юз кўрсатмаслигини истаганча оқшомги оппоқ қор қоплаган кўча бўйлаб сархуш хаёллар оғушида оҳиста одимлайди. Қишнинг ғуборлардан холи сокинлик чўмган мусаффо ҳавосида, қалбдаги хотиржамлик ҳамда кучоқ очиб турган хонадон остонаси чинакам саодат бўлиб жилваланади. Шунда у ҳақиқий бахт деган муқаддас туйғуни ахтариб топганидан ва ўша толе томон ўзи ҳам кучоқ очиб бораётганидан беихтиёр энтикиш туяди...

Йигит ҳар гал ўша қасалхонада кўрган илк муҳаббатининг шам янглиғ сўниб бораётган чеҳрасини кўз олдига келтираркан, инсон учун бахт аталмиш туйғунинг нақадар тақчил ва ноёблигини янада чуқурроқ идрок этади.

СОТҚИН

Болта омборчининг менга ёмонлиги йўқ. Хаёл билан юрадим, билмадим, қулоғи оғирми, биров салом берса алик олмайди. Бироқ мен уни ёмон кўраман, тўғриси айтсам, қўрқаман. Ўртоқларим билан келаётганда дуч бўлса Болта омборчи келаётган йўлнинг нариги четига ўтиб, юзига қарамасликка ҳаракат қиламан. У ўтиб кетгач ҳам орқасидан қараш менга ёқимсиз ҳис кўзгайди. Ёлғиз унга дуч келишимни айтмаса ҳам бўлади.

Бир гал Қодир ўртоғимникига ўйнагани борганимда чорпояда ўтирган аёллар гурунгида чалинган гап ҳамон юрагимга қўрқув изларини ўяди. “Болта омборчининг танасининг аллақайси жойида Гитлер босган тамға бормиш, у урушда немисларга сотилган экан”. Бу менинг кўз ўнгимда доим ғалати бир манзара чизади, буни тасаввур этарканман, юрагимда ваҳима ўрлайди.

Болта ён қўшниси, тенгқур дўсти Шароф муаллим билан урушга жўнаган ва бирга хизмат қилган. Улар хизмат қилаётган полк асирга тушиб қолади. Асирликда ҳам иккови бирга бўлишади. Бироқ Болта омборчи урушдан қайтиб келади, Шароф муаллим қайтмайди, бедарак кетганлиги тўғрисида хат келади. Эллик учинчи йили Болта оқланиб, озгина саводи бўлгани боис колхознинг тахта омборига ишга тайинланади.

Болта омборчининг одамлар билан тузук-қуруқ

гап қўшгани кулиб-қувнаб юрганини кўрмаганман. Уйида ҳам тунд башарасини очиб юрмаса керак. Ўғли Ҳамдамга ҳам қийин деб ўйлайман.

Киши бирор-бир воқеа таъсирида юрса, борди-ю шу ҳодисага оид сўз кетса, ўзида азбаройи қизиқиш ва эътибор зўрайишини сезади. Менда ҳам шундай бўлди. Отамнинг онамга айтган гапларини унутолмайман. Отам Болта омборчи ҳақида бировдан, тўғрироғи, улар билан асирликда бўлган бир киши айтиб берган воқеани онамга сўзлаб бераётганда тасодифан эшитиб қолганман.

Ўша кишининг ҳикояси моҳиятидан туркистонлик асирлар орасида Болта билан Шароф муаллим ҳам бўлган. Улар доим бирга юрган. Немиснинг тинимсиз зулми, таҳқирларидан асирларнинг тинка мадори қуриган, баъзилар азобга дош бера олмай ўз жонига қасд қилишган. Бир куни Шароф муаллим немис зобитига рус, туркий тилларни ва ҳатто озроқ форс тилини тушинишини, лозим бўлса, тилмочлик қила олишини айтади. Немис зобитлари буни обдан ўйлаб кўришиб, маслаҳатдан сўнг Шарофнинг таклифига рози бўлишади. Шароф муаллимнинг яшаши ўнгланади. Зобитларга ялиниб-ёлвориб, дўсти Болтани ошхонага ўт ёқувчи қилиб ишга олишларига кўндиради. Кунлар ўтавериб, Болта ўт ёқувчиликдан зерикканини, уни ошхонага ошпазга ёрдамчиликка ўтказишини Шарофга айтади. Шароф бу ишни қила олмаслигини, бу гапдан немис зобитининг жаҳли чиқишини айтиб бу ишга кўнмайди. Шундан сўнг Болта Шарофга ғайирлиги келади, унинг яхши яшаётганидан ичига ўт тушади. Атайин менга ёрдам бергиси келмади деган хаёл унга тинчлик бермайди. Юрагини алланималар кемирар, Шароф унга душмандек кўринар, кун сайин Шарофга бўлган норози кайфият нафратга эврилиб борар, Шароф-

дан кирои алам олиш пайида тинчлиги йўқола боради. Охир у ўйлаб, пишитиб юрган режасини амалга оширади. Рус тилини биладиган немиснинг катта зобити ҳузурига киришга муваффақ бўлди. Ва унга Шарофнинг уларга қарши иш қилаётганини, туркистонлик асирларни бир ерга уюштириш, немис зобитлари ва аскарларни аста-секинлик билан йўқ қилиш, алалоқибат лагердан қочиш йўллари тарғибот қилиб юрганини билдирди. Дарвоқе, воқеа асли шундай ҳам эди. Сўроқда бу ишлар тасдиғини топади ва Шароф кўпчилик ватандошлари қаторида шафқатсизларча отиб ташланади...

Мен отамдан эшитганларимни бировга, ҳатто яқин ўртоқларимга ҳам айтишга қўрқар, бу гап Болта омборчининг қулоғига етгудай бўлса мени омон қўймаслигига ишонардим. Шу боис доимо бу банданинг юрар йўли менга бегона эди.

Болта омборчининг ўғли Ҳамдам мендан уч ёш катта. Бирга футбол ўйнаб, сомон, беда йиғишга бирга борардик. Бироқ уларникига имкон қадар камроқ боришга ҳаракат қилардим. Ҳамдамда ҳам ўзгача феъл-атвор, мавҳум ва сирли хусусиятлар мавжудлиги мени ўйлантирарди. Аксарият биздан ёши катта бўлган Фани банги футбол ўйнаб турганимизда Ҳамдамни чақириб олар, кейин иккови жарлик томон бошлашиб кетарди. Ҳеч биримиз Фани бангига тенг бўлолмас, унинг андишасиз башараси доим қўрқинчли, лоқайд ва нурсиз боқиб турган кўзларида бировга нисбатан ғайирлик ва масхара излари кўланка ташлаб турарди. Биз ўзимизча Ҳамдамга раҳмимиз келар, ўйинбузуқи Фани бангини яширинча ёзғирар, шу билан бирга ундан балодан қўрққандек қўрқардик. Катта болаларнинг айтишича, банги нима иш қилаётганини ўзи ҳам билмасмиш. Неки қилса

зиён-заҳмат, ёмонликдан иборат бўлар, ҳатто одам ўлдириш ҳам уларга ҳамирдан қил суғиргандай гап эканлигини кўз олдимизга келтирганча сесканардик.

Бир гал футбол ўйнаб турганимизда қаёқдандир кутилмаганда совуқ шамолга ўхшаб Фани пайдо бўлди. У шунча бола ичидан келиб-келиб мени чақирди. Қўрқиб кетдим. Оёғим зилдай оғир. Ёнига бордим.

— Бор, Ҳамдамни чақириб кел, — деди чағир кўзлари алланечук ўйнаб. — Фақат тезлат. Бу сўтакларнинг орасида абжири сенсан шекилли. Уч. Қани, бегом!

Фани бангининг қаҳридан ўтакам ёрилиб Ҳамдамларнинг уйига томон шамолдай елдим. Етиб келсам дарвозага танба урилган. Ҳам жаҳлланар, ҳам йиғлагим келарди. Фани бангининг олдига Ҳамдамни тополмадим, деб бориб бўладими? Қўрқиб кетдим. Ичимда Ҳамдамни роса сўқдим. Уни топмасам бўлмасди. Чақирдим, дарвозани урдим. Садо йўқ. Девордан ошиб ўтмоқчи бўлиб ҳовли адоғига чопдим. Пастак, ғўзапоя пардали девордан пардани кўчириб бўлса ҳам ҳовлига ўтмоқчи бўлиб сакрадим ва деворга миниб қолдим. Беихтиёр ҳовли бурчагига кўзим тушди. Маккапоя орти — пастқам жойда Ҳамдам билан отаси алланима билан машғул эди. Зеҳн солдим. Кафтдеккина ер. Ҳамдамнинг қўлида теша, аллақандай ўсимликни остини юмшатар, Болта омборчи эгат бошидан ўсимлик остига жилдиратиб пақирдан сув қуяр, дам-бадам уй томонга ўқтин қараб қўярди. Мен тушуниб-тушунмай қараб турдим ва шу заҳоти қўлга тушган ўғридай шошиб кўча томонга ўзимни отдим.

Фани бангидан бизнинг жўрабоши ҳарбий хизматни ўтаб қайтган Тоши ғалтакгина қўрқмайди (унинг

олдида бу лақабни айтиб бўлмайти). Фақат Тоши унинг олдида бемалол сўзлай олади. Ғани банги ҳам

Тоши ғалтакдан сесканмайти. Тошининг лақаби ғалтаклигини Ғанидан эшитганмиз.

— Ғалтакдек юмалаб, копток кетидан чопганингдан кўра бирор ишни бошини тутсанг ўласанми, — дея ҳиринглади Ғани ғапидан қўлансалик уфуриб. Тоши ҳам унга бӯш келмай ачитиб олди:

— Нима қилай ёки сенга ўхшаб наша тортиб юрайми, а?

Ғаммамиз жўрабошимизнинг ғапига кирар, ундан ҳарбийда ўрганиб келган илми амалларни жон деб ўрганардик. У бизга райондаги қишлоқ терма командалари орасида чемпионликни олиб бермоқчи. Оёқчи қишлоғига бориб улар билан мусобақалашини дилимизга тукканмиз ва бу ишга астойдил бел боғлаганмиз. Оёқчи узоқ, қарийб эллик чақирим йўл. Тоғ бағридаги қишлоқ. У ерлар автобус бормайдиган жойлар саналар, бироқ футболни яхши ўзлаштирган болалар тўпланган деб эшитгандик. Оёқчи яқинда районнинг манаман деган мактабини ўхшатиб ютиб кетгани тилларга тушган. Мумин деган ҳужумчиси Абдурайимовдек бурчакдан ҳам қийинчиликсиз гол урармиш. Дарбозабон Жўрақул қорани Лев Яшинга менгзаса бўлар экан. Хуллас, ваҳималар ошиб-тошиб кетган. Ғамманинг юрагида ғулғула, қутқу. Фақат Тошигина парво қилмайти. Шугина тушкунликка тушмайти. Ғарбий хизматнинг иродага таъсири бўлса керак-да. Ғаммага далда, ғаммага қалқон, ғаммага суянч.

— Оёқчи биз учун нима, уч пулга қиммат, дейди ишонч билан. — Ўша Лев Яшинга биринчи бўлиб биз гол урамиз. Бир эмас, бешта урамиз. Қани болалар бир ҳайқириб, руҳланайлик! Майдон ҳайқириқдан

жаранглаб кетади. — Ҳа, маладес, қани кетдик! Ҳамма ўз ўрнига! Ҳамдам келдимми?! — шошиб сўрайди Тоши.

— Мен! — дейди Ҳамдам бир четдан.

— Яша, Ҳамдам! Ҳимоямиз сенинг қўлингда, укажон.

Дарвоқе, ҳимоямиз Болта омборчининг ўғли Ҳамдамнинг қўлида деса хато бўлмайди. У футболни зўр ўзлаштирган. Қобилияти зўр. Уни эркалаб Чевадзе деймиз. Тоши унга айтарли танбеҳ ҳам бериб ўтирмайди. Ҳамма каби уни ҳам руҳлантиради. Очиғи, Тошини (биздан ёши катталиги учун кўпчилигимиз Тоши ака деймиз) ҳаммамиз яхши кўрамиз. Бу ўйин гарчи унга ҳеч қандай шуҳрат олиб келмаса ҳам, уни ҳеч бир шоҳсупага кўтармаса ҳам жонини жабборга берар, ўзидаги бу юксак руҳиятни барчамизга юқтиришга ҳаракат қиларди. Уни бир ўйлов ва ҳадик қийнарди. Жамоамизда яхши ва ишончли ўйинчилар бор-йўғи ўн киши бўлиб, бу жуда оз, захира учун ортиқча ўйинчи йўқ эди. Рақиб олис, масофа узоқ. Бирор боланинг ўша куни эрта-лаб Оёқчига бориш учун келмай қолишини шахсан мен тасаввуримга сиғдира олмасдим. Тошининг-ку бундай воқеанинг содир бўлишига юрагида ҳам, хаёлида ҳам жой бўлмаслиги аниқ. Ҳамма ўз ўрнида ўйнаши тайин бўлди. Шу бўйича оз эмас, бир ой қаттиқ тайёргарлик кўрилди. Оёқчига жўнашдан бир кун олдин дам олдик. Ҳамма майдон бўйлаб оҳиста югурди, чигал ёзди машқлар, ўн бир метрлик зарбалардан дарбозабонимиз Тўхтанинг маҳорати яна бир бор синовдан ўтди. Ҳаммаси кўнгилдагидек. Бари жойида. Охирида Тошининг болаларга мурожаати янгради. У болаларни кайфиятини кўтариш учун армиядан ўрганиб келган латифаларидан айтиб, ҳаммани кулдирди. Барчага юракдан тер тўкишларини, қишлоқ шаъни учун курашишларини

ва албатта ҳар қандай шароитда ҳам эртага эрталаб ҳамма жам бўлишини ўзгача бир самимият билан илтимос қилди. Тошининг илтимоси менга ғалати туюлди. Биз унинг буйруқларига, бақаришларига, даккиларига ўрганиб қолгандик-да.

Эртаси кун қуёш чиқмасдан ҳаммамиз Оёқчи йўлига чиқдик. Хайрият, ҳамма келди. Умидимиз район марказидан Оёқчи томонга фермалардан сут олиб қайтадиган юк автомашинасидан эди. Кўп кутмадик. Ҳар қалай узоқдан машина кўринди. Унинг гувиллаган овози бизга янада қувонч, руҳият ва куч бахш этарди. Ҳаммамиз қичқириб қўл силкидик. Машина олдимизга келиб тўхтади. Биз чаққонлик билан борти баланд юк машинасига чиқиб олдик. Тоши баланд овозда ҳамманинг эътиборини тортди.

— Болалар! — деди нигоҳларидан ҳаяжон ва гурур чақнаб. — Қишлоғимиз бу бизнинг ватанимиз. Биз албатта ғалаба билан қайтамыз. Бу Ватанимизга, қишлоқдошларимизга совғамиз бўлсин. Фақат ғалаба, укаларим!

Машина болаларнинг ҳайқириғидан ларза олди.

— Фақат ғалаба учун!

Машина чайқалиб ўрнидан қўзғалди. Озроқ юришимиз билан аллаким ҳайқириб юборди:

— Қаранглар, ана Ҳамдам!

Ҳамма ўрнидан туриб кетди. Анча нарида чўккалаган кўйи, нигоҳларида такаббурлик ва масхара акс этган, тиржайганча бизни кузатиб қолган Ҳамдамга кўзимиз тушди. Ҳамма шу кез Тоши томонга ўгирилди. Унинг ранги бўзарган, лабларида титроқ, машина бортига ҳолсиз суяниб турарди.

Машина чайқалиб-чайқалиб кетиб борар, хаёлимда отамдан эшитган манзара тиккайиб келар, кўз ўнгимда Шароф муаллимнинг немис ўқидан кўкрагини чангаллаганча юзтубан йиқилаётгани гавдаланарди.

СЌҚИР ВА БОЛА

Йўл ёқасидаги ошхонада уч-тўрт бекорчи ҳар доимгидай пиво ҳўплаганча гап сотишарди. Аксарият бировлардан эшитган-билганларини бўрттириб сўзлашар. Ўзларича билағонлик қилишар, у ён-бу ён ўтиб иш билан машғул юрган стол тозаловчи жувонга ҳам маза-матрасиз гап ташлашдан тийилишмасди.

Жувон бу ерга ишга келганига кўп бўлмаган. Бироқ шу ишни ҳам у зўрға топганлиги боис жонини жабборга бериб елиб-югурар, ҳар хил оғзига эгалик қилолмайдиган бадмаст ва бадхулқ хўрандаларнинг эрмак ва эркаликларига чидарди.

У доимо ишга киришишдан олдин ташқи кўринишига эътибор қаратар, куюқ ва тим қора сочларини рўмоли остига олар ва оғзини ёпиб турар даражада, худди биров билан гаплашишнинг ўзига-ўзи тақиқлагандек боғлаб олар, оёғида арзонгаров шиппак бўларди. Бу одми ва ўта содда кўриниш ҳақиқий эмасди. Унинг чиройли кўзлари барибир буни ошкор қиларди.

Пивоҳўрлардан жувоннинг кўнгли жуда зада бўлганди. Ширакайф башараларни кўрарга кўзи йўқ эди. Бироқ баъзида уларнинг эрмакловчи гапларига жувоннинг эътибор қаратмаслигининг иложиси бўлмас, чунки жувон уларнинг столини тозалаб олишга мажбур бўларди. Бу ҳақда ошхона бошлиғига шикоят ҳам қилганди у. Бироқ ошхона бошлиғи:

— Даромадим ўшанга ўхшаган даққиюнуслардан, ойимча, — деганди бамайлихотир. — Шуларнинг сафини кенгайтирсанг қани эди.

Жувон барчасига бош эгарди. У иккиланарди. Туни билан мижжа қоқмай хаёли олиб қочган чигал фикрларига ечим тополмас, қуш уйқусидан кейин

тонг отар ва чала қолган ўйлари билан қоришиб яна ошхонага шошиларди. У арзонгаров ишга ҳам кўнганди. Жувоннинг бир кунлик хизматини тахминан икки порция энг арзон таомнинг пулига тенглаштиради.

* * *

Жувон йўлга кўз тикади. Велосипедликлар, машинадагилар, аёллар, эркаклар, болалар биринкетин йўлдан ўтишаётганларни кузатар, бировни излаётгандек тоқатсизланарди.

Дам олиш кунлари ошхонада хўрандалар кўп бўларди. Шунда янада ишлар кўпаяр, айниқса, тунги бедорлик аёлнинг силласини баттар қуритарди.

У узоқдан аравача етаклаб келаётган болага кўзи тушди. Жувон бир зум уларга тикилиб турди. Назарида арава тоқатни тоқ қилар даражада имиллаб келар, арава суриб келаётган бола аёлнинг тоқатсиз ҳолатини мутлақо сезмас, аравачадаги кимсага алланималар ҳақида берилиб ҳикоя қиларди. Аёл тунов кунги сўрида ўтирган пивоҳўрлардан бири бола ва сўқир киши ҳақидаги сўзлари шу иккиси ҳақида эканига шубҳа қилмади: “Шўринг қурғур сўқир, шу асранди ҳам бор экан, бахтига...”

Жувон шошилди, бурчакда ажратиб қўйилган таъмирталаб стол ва иккита курсини ошхона адоғидаги каштан дарахти остига олиб борди. “Ошхона бошлиғи нима дерди, пули тўланса бўлди-да”. Шу хаёл далда берди унга. Шундай бўлса-да, уларнинг кийимлари жулдур ва кўримсиз. Аксарият бундай энгил-бошда хўрандалар ошхонага кирмайдилар. Ҳатто анави пивоҳўрлар ҳам бир мунча униққан бўлса ҳамки, кир бўлмаган либосларда бўлишади...

Улар яқинлашарди. Бола аравачадаги кимсага нимадир деди ва аравача тутқичидан қўлларини

оларкан, яқингинасидаги жувоннинг ўзига тикилиб турган кўзларига жилмайди ва:

— Бизга эҳсон қилинг. Худо умрингизни зиёда қилсин, — деди. Жувон болага гапирмади, орқамдан юринглар, дегандек ишора қилди. Жувон бола ва сўқир кишига ўтирадиган жойни кўрсатаркан, уларни кузатиб турган ошпазга яқин келди ва:

— Уларга бир порция овқат беринг, — деди атрофга бетоқат аланглаб. — Менинг ҳисобимга ёзасиз.

Ошпаз жувонга ғалати қаради. Энсаси қотгандай лаб бурди.

— Бошлиқ кўрса шуларнинг орқасидан кетасан, билиб қўй, — деди истехзо билан. — Кийган кийимини қара буларнинг. Жувон гапирмади. Ошпаз сузган таомни олди-да, каштан дарахти тагидаги столга шошилди.

— Тезроқ енглар, — дея шивирлади жувон, — бошлиғимиз кўриб қолмасин.

* * *

Жувон катта шаҳарда нуфузли оиланинг фарзанди эди. Бир куни кўчадан уйга қайтганда ҳовлидаги янги қурилган шийпончани ранглаётган йигитга кўзи тушди. Қиз қўшни ҳовлида ижарада турадиган йигитни таниди. Уйга кирган қизига онаси шипшиди:

— Ижарада турадиган қўшни. Ранглаб берсин, пулини берамиз.

Қиз уйга кираркан, ўзига-ўзи жилмайиб қўйди. Йигитнинг Худонинг берган куни саҳармардондан қаёққадир чиқиб қайтиши-ю, кеч киргач дўкондан буханка нон олиб қайтаётганини кўрарди. Йигит ҳар доим унинг олдидан сассиз ўтар, бироқ дарчасидан кирар ҳадди қиз томон интиқ бир қайрилиш қилар ва қизнинг кўнглига ҳаяжон соларди. Йигит қизга гап қотишни хаёлига келтиролмасди. Бу ўзига хос

жимжитлик мувозанати эди. Ҳаммаси тескари бўлди. Бу мувозанатни қизнинг ўзи бузди ўшанда.

— Сизда жаҳон адибларининг китоби топиладими? — деди жиддий бир кўриниш билан. Йигитни ток ургандай бўлди. Ва шошилган кўйи:

— Мен...мен қурувчиман, — деди ва бу нурсиз жавобдан хижолати ошди, қизга синиққина жилмайди.

— Сизни талаба деб ўйларканман.

Қизнинг гапи йигитга ўзгача таъсир қилди. Беихтиёр ичида такрорлади: “Сизни... ўйларканман! Ўйларканман!..”

Кейин... Ўша дамлар нақадар хушҳол эди...

* * *

Жувон столдан имиллаб қўзғалаётган бола ва сўқир кимсага бир зум тикилди. Бола ҳам аланглаб жувонни изларди. Жувон болага яқин келди ва унинг кафтига чойчақа қистирди. Шу пайт ошпазнинг иддаоли овози эшитилди:

— Ҳой, қанақа аёлсан-а, бегоналарни қорнини тўйғазиб нимага эришардинг? Бир умр тўқлай олмайсан-ку, — деди ва пўнғиллаб қўшиб қўйди. — Буларнинг сони кўп бўлса, бўлақол, мижозлар пиво сўрашяпти.

Ошпазнинг гапи жувоннинг ўйларини чирпирак қилди.

* * *

Қизнинг ота-онаси қишлоқ номини ёмон кўрар, асрий қолоқ макон дея таърифлашар, қизларини аллақайси тупканинг тагига кетиб қолишини ақллариغا сиғдира олмасдилар.

Икки қалб учун дунё мунаввар эди. Чарақлаган юлдузли оқшомлар тажаллиси муқаддас эди.

Ана шундай кунларнинг бирида... Бу бебошликдан онанинг титроғи ва қишлоқ аталмиш маконни асрий қолоқликда кўрган бадфеъл отанинг даҳшатли ғазоби. Бошқа ҳеч ким воқиф бўлмаслик талаби. Шўрпешона ва асрий қолоқлик меваси — бир йигит қисматидаги қиёмат қўпган кун. Мусичадек беозор ва мунглиғ илтижо, бадбахтликка эврилган иқбол. Ва онт. Бу жойларни қайта кўрмаслик қасами...

Йўрғакдаги чақалоқни йигитнинг қўлига тутқазишди ва... Ва бахтли онларга мангуга видо айтилган кун...

* * *

— Оҳ бечора-ей, — деди бир куни улар йўлдан ўтаётганда пивоҳўрлардан бири. — Урушнинг касри. Мана аҳвол. Сўқир ва нотавон. Бошқаси бош чайқаб деди:

— Онаси асраб олган бола бир кун келиб асқотди шунга. Бола бўлмаганда бунинг куни жаҳаннам эди, — деди уларга термулиб турганча. — Қани эди биров бу нотавон ва асрандига раҳнамолик қилса. Савобга қоларди. Жувон илк бор уларга қулоқ тутганча қотиб турди. Савоб!.. Жувон эзгин ва дилгир бир ҳис қуршовидан чиқолмас, бошида фақат савоб деган сўз муборак ва лазиз бир туйғу бўлиб такрорланарди.

Тавба уларга раҳми келган анави кимса ким бўлди? Нега кўпроқ шу одам унга тикилади. Ёрини излаб юрганда балки шу одамдан ҳам сўраганмикин? Бироқ жувоннинг эсида йўқ. Чиройли кўзлари наҳот ўзига душманлик қиличини қайраса яна. О, нақадар разил кимсалар. Келиб қўлидан тутишдан ҳам тойишмайди. Жувоннинг ботинида ҳақиқий кўрқув ва ишончсизлик бош кўтарди.

У тез-тез ёрининг кўксига бош қўйганча жимгина тинглаган бир гўзал қишлоқ ва унинг сервиқор

тоғлари, зилол булоқлари, яшил кўкламларини маҳзун кўнглига кўмилиб эслайди. Эртақ каби сеҳрли сирлашувлар!.. Бир пайтлардаги юрагида илк чечак ёзган муқаддас туйғуни қайтара ололмаслиги каби, ўша бахтиқаро мусофирнинг қўлига тутқазилган норасидани ҳам, ҳақир ва дилгир юрагига кўмилиб кетиб бораётган мусофир йигитни ҳам қайтариб олмоқлик энди абас. Унинг ҳушида ҳам, тушида ҳам тинчлик ва осойиш бермаган безовта ҳиснинг ортидан эргашади фақат. Гуё номаълум ва мубҳам бир руҳият изидан боради. Бир сирли олам ва меҳр сизган синоат билан қачондир дуч бўлишини сезиб-сезмай ботиний бир сезги бетоқатлиги ортидан қадамлайди.

* * *

Сўқир кишига илк дафъа назар ташлаганини эслади жувон. У аравача тутқичларини маҳкам ушлаганча тушкун ва лоқайд ўтирарди. Унинг кўз атрофи ханжар билан тилингандек, кишида ачиниш ҳиссини кучайтирувчи ҳамда қайта қарамаслик руҳини берувчи ажабтовур чизиқлар асорати, бутунлай юмиқлигича қотган кўзлар, аравачага боғланган тўмтоқ оёқлар, сочларига оқлик инган, қаримсиқ юзи маъносиз ва тушкин... Ўшанда жувон ундан жуда тез нигоҳларини айирган.

Жувон бу ерларда қанча туришини билмасди. Олти ойдан буён бир пайтлардаги унга муаққат иқбол ато қилган йигит айтиб берган тоғлар қуршаб тургувчи юрт ва ўзининг саргардон кечмиши. Мавҳум тақдир. У ахтарган тун каби қоронғи иқбол. Йигит урушга кетган... Унинг эшитгани шу. Танигувчи йўқ. Унинг бу ерга келиб танигани эса мана шу сўқир кимса-ю, аравани суриб бораётган бола. Шуларгина беозор ва хокисор. Шулар уни таъқиб қилмайди. Ўшаларгина мурувватли.

Бошқалар улардан фарқли алланарсадан умидвор ва таъмагир! Ҳар бозор кун уларга бир коса овқат ва арзимас чойчақа тутқизади. Шундан кўнгли таскин топгандек. Алланечук хотиржам бир ҳисни туяди. Бундай кимсаларга мурувват ва оқибат дастини узатса, гўё биров унга ўша меҳрибон йигитни ва нури дийдасини топиб бераётгандек юраги ҳаприқади, шу ирим, шу хурофот ҳақиқатдек кўринади ва ботинига аллақандай бир ишонч, илинж сизиб киради, мутаассир қалбида умид учқунлайди.

Охирги илинжи ёрининг урушга кетганини эшитгани учунгина сўқир кишидан ҳам ёри ҳақида сўраш унга хирагина бир умид учқунларини ёлқинлатгандай бўлади. Ким билсин, балки бирга хизмат қилгандир? Эҳтимол, исмини эшитгандир?.. Оҳ, нақадар эзгин ва маҳзун соғинч!

Энди жувон анчагина ўрганиб қолганди. Ошхонага ташриф буюрувчининг муомаласи, пивоҳўрларнинг ғалати нигоҳлари одатий, энди у қадар жувонни ташвишга солавермасди. У дастлабки танишлари бола ва унинг аравасидаги кимсани эслаб қўяди. Борди-ю улар ташриф буюрганда ҳам овқат тутишни қанда қилмайди. Улар келганда урушга кетган ёрини сўрашга интилади фақат, бадфеъл бошлиқ ва ошпазнинг ғалати қарашлари улар билан бафуржа гаплашиб ўтиришнинг имконини бермайди.

Янада тинмай ишларди: стол артиш, йиғиштириш, супириб-сидиришдан ташқари қозон тагига ўтин қалаш, идиш-товоқ ювиш, сув келтириб бериш, ошпазга кўмаклашишга ҳам улгурарди. Ошхона бошлиғи ва ошпазнинг кўнглини олиши керак, деб ўйларди у ва бу сўқир киши билан бафуржа гаплашиб олишнинг имкони дея тушунарди. Жувон яна бировларга ёрдам қўлини чўзгиси келар, ҳеч

қурса ёрининг юрти ва элатдошларига ҳурмат бажо қилар, бу билан ташналик из солган юрагига сув сепаётгандек ва ҳатто бир пайтлар отаси айтган ўша асрий қолоқлик уфурган бир гўшани ватан тутмоқлик мумкинлигини исботламоқчи бўлар.

* * *

Бугун байрам. Янада одамлар оқими кўпайган. Одатдагидай машиналар, пиёдалар... Жувон ҳам энди ҳар кунгидай эмас — бола ва сўқир кимса учун бугун бир порциядан овқат бермоқчи. Жувоннинг кўзлари қувонди: улар келмоқдалар, уларнинг уст-боши худди бугунги байрамга хос. Сўқир кишининг кўкрагида медаллар ялтирайди. Байрам нақадар ёқимли ва шукуҳли. Жувон бугун гапирмоққа, сўрамоққа, албатта жазм қилади.

Улар жувон каштан остидаги столга қўйган таомни ва ширинликни тановул қилиб бўлишди. Ўзларича жувонга одатдагидай миннатдорлик дуосини айтишаркан, бола аравани жойидан қўзғатди. Жувон бир зум ҳаяжон қоришиғида қотиб турди-да, беихтиёр улар томон юрди. Сабри чидамади.

— Тўхтанглар, — деди жувон биринчи марта овозини баландлатиб. — Менинг сизларга муҳим гапим бор.

Бола аравачани тўхтатди. Сўқир киши товуш эшитилган томонга кескин юз бурди. Жувон етиб келди-да, оҳиста аравача тутқичини ушлади. Сўқир кишининг қовоқлари пирпираб учди, аравачани тутиб турган ориқ бармоқлари титраб кетди.

— Тамила... бу сен-а? — деди ҳансираб. Жувон овоздан сесканиб кетди... Лаблари титради:

— Мен, мен, — деди энтикиб.

— Тамила, биласанми бу ўша, ўша йўрғакдаги

бола! — деди у ҳаяжон-ла бош силкиб, бола томонга ишора қиларкан.

— Биладан, айтмасангиз ҳам биладан, — деди жувон тоқатсиз. — Буни мен бировдан эмас, кунглимдан эшитдим, азизим!

Жувон бола ва ёрини маҳкам қучоқлаганча йиглар, ўтаётганлар уларни ҳайрат билан кузатишарди.

ТИЛАК

Узоқ муолажадан кейин ҳам қизнинг аҳволи ўнганмади. Қиз бу ерга келганида ҳали қишнинг аёзли кунлари эди. Қиз баҳорни соғиниб яшарди. Баҳор ҳамиша унга онаси каби меҳрибон ва сирдошидек қадрли эди.

Дарахтлар яшил куртаклар очган кунни байрамдек қарши олди у. Қиз деразадан кўзларини олгиси келмасди. Шу эди интизорлиги. Чунки борлигига лазиз туйғуларни олиб келадиган онлар яқин эди. Улуғ кунларнинг бирида қизнинг истаги амалга ошди. Камалакни кўрди у. Кўзлари порлади, ҳаяжон қуршаганди, дафъатан. Яратганнинг тухфасига ҳамду сано айтди. Оппоқ ҳарир парданинг қия очиқ тирқиши узра бир синоат кулиб қарарди унга. Узоқлардан жилваланиб кўзга ташланарди камалак. Камалакнинг турфа ранглари кўм-кўк адирлар узра санчилиб турар, қизнинг ғамнок, бироқ умидвор нигоҳлари ютоқиб тикилар, турфа нурлар пойида унинг соҳир кечмиши ва тизгинсиз хаёллари чаппар урарди.

Унга бир йигит камалак ҳақида ривоятлар айтиб берарди. Ўша йигит камалакнинг ҳар бир қатим ранги учун алоҳида тилак айтишни унинг қулоқларига қуяр ва бу кўклам мўъжизасининг сеҳркор кучига, ижобат муқаррарлигига ишонтирар,

йигитнинг ёш бола сингари ўзига-ўзи пичирлаб тилак айтиши, самимийлиги ва соддалиги уни ром қилар, тилакларида ҳаёдек лазиз ва пинҳон руҳият устивор бўларди.

Кимнингдир эшикни эҳтиёткор чертаётганини элас-элас эшитса-да, қиз жилвакор руҳиятдан ажралгиси келмасди. У ночор ва истаксиз бир ҳолда чанқоқ кўзларини ўша гўзал ва сеҳрли манзарадан айиришга мажбур бўлди. Хонага бирин-кетин кириб келаётган дугоналарини кўрди. Қиз жилмаймоққа, дугоналарини кулиб қаршиламоқ учун ҳорғин кўзларига кулги индирди. “Улар ичида Сафсар ҳам бормикин?” Бу хаёл ногоҳ ва нохуш урилди қизнинг онгига. Наҳотки?! Қизнинг юраги алланечук безовта тепди. “Фақат Сафсар эмас”. Шунитиланди ички дарада. Бироқ, ботиний бир қалқиш туйди қиз. О, нобакор сезги! Қизларнинг адоғидаги унга кулиб қараб турган... Сафсар. У келди. Гўё уни таҳқирламоқчидай, жилмайиб қаради ва аста унга томон кела бошлади. Ана нафаси юзларига урилди. Муаттар ифдордан қизнинг боши айланди. У чиройли, жуда ҳам чиройли. Сафсарни юз бора, минг бора ўзи билан солиштирган, солиштира-солиштира чарачаганди қиз. Бироқ ҳамиша Сафсарнинг ғолиблиги унинг юрагига ўкинч ва армонлардан из ўйган. “Оҳ Сафсар, риёкор рақибам! Наҳотки, таслимлик тупроғига кўмсанг мени, наҳотки, ҳадемай мағлубликнинг тим қора гулларини қучоқларимга босиб жон берсам. Менинг илк муҳаббатим сенга шунча қудрат ҳадя қилдими, ой каби тўлишибсан, Сафсар?! О бевафо тақдир, ҳозиргина димоғимга урилган ифorni ўша мен муҳаббатим деб атаган “рақибим” фақат мендан таралишини истаб келган-у, энди мени мустағриқ ташлаб, ўзганинг

жисмидан таралаётган мауаттар бўйдан сархуш. Наҳотки, аламлар ва армонлар тиглари бунчалар кескир?” Қизнинг хаёллари унинг озурда ва хаста юрагига заққумлар тўкмоқдан тийилмасди. Ёнида унга меҳрибон тикилиб турарди дугонаси, дугонасининг кўзларида нимадир яширин эди. Ва ниманидир англатар даражада унинг кафтларини мулойимгина сиқди дугонаси. Қизнинг нозик сезгиси оҳиста юмилган дармонсиз кўзлари тубидан қалқди. Қиз дугонаси айтмоқчи бўлган муждани сезди: “Келган, у ҳам келган!” Бу ботиний шивирни фақат ўзигина эшитди: “Истиҳола, истиҳола... журъатсиз қалб, абадий бегоналик ва тушкунлик...”

“Сафсар! Сен мендан Ҳаётимни тортиб олдинг. Йўқ, тортибмас, юлиб олдинг. Ҳаёт муқаддас эди менга. Қара, ҳозир ҳам мендан Ҳаёт иккимиз баробар севган ва икки юрак учун эртатка эврилган муъжизани — камалакнинг ҳусни тароватини нигоҳларимдан тортиб олдинг. Ҳатто унга видо айтишим учун фурсат бермадинг. Ўшанда дугонам, дея сиримни сенга айтдим. Дардимнинг бедаво эканидан илк бор сени хабардор қилдим. Сен бу сирни ҳаётга ва бошқаларга ёйдинг. Менинг мусибатим сенга йўл очди, Сафсар! Рўпарамда боши эгик ҳаётга яна ўзим юпанч сўзларни айтдим. Мен унга бахт тиладим. Ундан яшириб, йиғлай-йиғлай, бошим эгиб-эгиб тиладим. Мен қайғу заққумларини симириб-симириб яшадим, армон тупроқларига кўмилиб-кўмилиб яшадим...”

Қиз ўйларини тугата олмади. Эшик шошила-шошила чертилди. Ҳамма дув қаради. Қизнинг юраги қафасдаги қуш сингари потирлаб кетди. Эшикдан шошиб кирди у. Ва энтикиш аралаш бир зумгина қиз билан ёлғиз қолдиришларини сўради. Бошқалар

ва ҳатто Сафсар ҳам унинг ўтинчига хайрихоҳ бош эгди.

У қизнинг қўлларидан эҳтиёткор тутди-да, дераза томон бошлади:

— Тез бўл, шошил, тилагингни айт, — деди у қизга.
— Қара уни, қандай гўзал. Мен кўчадаёқ кўрдим ва сенга хабарга шошилдим. Сен, дарвоқе, уни кўрдингми?

— Кўрдим, — деди қиз.

— Тиладингми?

— Тиладим!..

— Нимани тиладинг?

— Сизнинг бахтингизни! — дея энтикди қиз.

— Мен сенга ҳаёт сўрадим, ҳаёт!

Қиз унга миннатдор қаради. Гўё дераза оша камалакнинг турфа ранглари сизиб киргандек хона жилвакор тусланди. Қизнинг кўзлари севинчга йўғрилди. Унга жилмайиб турган Ҳаёт эди.

УКА

Жўлли бу тирмизакни яхши кўрадим, йўқми, ўзи ҳам билмайди. Кет, деса энаси ранжийди. Кел, деса яна бир бало. Майда гап, чақмачақар, муштдай ҳоли билан китобий гаплар айтиб, тоқатини тоқ қилади. “Тирмизак” кўча эшикдан кўринар-кўринмас Жўлнинг эти тиришади.

— Эна, яна, анави Тилов-қилов бизникига келяпти, — деганча тумтаяди. Йўқолсин шу муллача, келмасин!

— Ҳа, ҳай Жўлличон, энанг айлансин, болам, — дейди Жўлнинг энаси астойдил ундан ранжиб. — Асло ундай дема. Уканг-ку, укангга шундай дейсанми? Акам деб сенинг, энам деб менинг олдимга келмаса, қаерга борсин. Сен Тиловжоннинг акаси, мен энаси бўламан. Бор, чақир, уришмай ўйланглр..

– Ҳе-е, ҳеч ҳамда. Сиз қандай эна унга? Алдайверар экансиз-да. Пардавой иккимизнинг ўйинимизга халал бергани берган. Ҳадеб келиб тирғалаверади. Ака, менга ҳам ясама копток ясаб беринглар деб безор қилади. Ўзидан кичикни иззат қилиш керак, одоби йўқ бола ундай бўлади, бундай бўлади деб бошни қотиришини айтинг-да, мулла бачча, Тилов-қилов.

Шунда Жўллинг энаси Жонгул момо ўгли Жўллидан астойдил хафа бўлади, кўнглига алланима ботади. Бош чайқайди. “Ҳа кучуккинанг чиққира, шунинг нимасини ғараз оласан. Мусичаю безалал бир бола бўлса, китоб ўқиса ёмонми?”

Тилов ҳеч нарсадан беҳабар, кириб келаверади. Гўдаклигидан Жўллиларникида ўйнаб юриб Жўлли эна деганни эна, ота деганни ота деб ўрганиб кетган, болапақир. Ҳеч тортинмай сўри устидаги дастурхондан сўроқ-истоқсиз нон синдириб еяверади, майиздан лўнжини тўлдириб кавшайверади. Шунда Жўлли унга ғайирлиги кўзийди. Ўйнагиси келмай, унга еб қўйгудай қарайди.

– Кимдан сўраб еябсан? – дея жағ уради.

– Жонгул энамдан сўраганман, – дейди Тилов йиғламсираб. – Эна, қаранг Жўлли акамга, нонни олмайсан деб ётибди!

– Жўлли! Тегма дедим, укангга! Яна ўша гап... Яна шу азиз-авлиёники тўғри. Шунинг гапи ўрол.

Ҳар куни Жонгул момо Тиловнинг бемор ётган энасига овқат чиқарди. Бирга энглар, энанг вақтида дорисини ичсин деб тайин қилади. Тилов Жонгул момонинг айтганларини бекаму кўст бажаради. Кейин лойдан аллақандай ўйинчоқлар ясайди. Бир ўзига бу қизиқ туюлмайди. Қушларга кесак отишни машқ қилиб кўради. Симёғочнинг қоқ тепасидаги ку-кулаб турган мусичанинг овозига тақлид қилиб ку-кулайди. Ўхшата олмайди. Зерикади. Яна

беихтиёр қадамлари Жонгул энасиникига тортади. У ерда Жўлли бор. Унинг ёмон-ёмон қарашлари билан бирга, кўп ўйинчоқлари ҳам бор. Сениқ-бузуқларини ҳам бермайди. Қизғанади. Бироқ у ўша ўйинчоқларни ўйнагиси келаверади. Жонгул энасига Жўллини чақиб бериб бўлса ҳам ниятига етмай қўймайди. Жўлли пана-панада уни турткилаб, уришади. “Менинг энамни эна дема. Эна қилиб қўйганинг йўқ. Ўзингнинг туққан энанг бор, ўшани эна дегин” деб силтаб ташлайди. Тилов яна йиғлайди. Товушини хийла баландлатади:

— Эна, Жўлли акамни қаранг!

Уйдан Жонгул момонинг жағ ургани келади:

— Укангни уришма, Жўлли дедим!

Тилов ўйинчоқлари бўлишини орзу қилади. Китоб ўқиб зерикканида, қани эди Жўлли акаси ясама учқучини бериб турса, у ҳам бир яйраб учирса. Уни ўйинчоқлари йўқ. Ҳеч қачон бўлмаган.

Кеч киргунча Жонгул момонинг атрофида ўралашади. Уришса ҳам Жўллига эмраниб ака-акалаб юради. Кеч кириб уйига қайтади. Кейин энаси ётган ўрин ёнидан ўзининг кичкина кўрпачасини тўшайди. Энаси билан гаплашиб ётишни жуда-жуда хоҳлайди. Ёнбош бўлиб энасига қараб олади. Энаси кўп гапирмайди. Кўпроқ гапирса ёки бирор иш қилса ҳам тез чарчаб қолади. Тиловдан бор-йўғи иккита нарсга ҳақида сўрайди: кун бўйи нима ишлар қилгани-ю қайси китобни ўқигани. Энаси ухлагунча табибдан олиб келган дорисини ичади. Тилов пиёлада сув туттади. Энаси секин бош силкиб, Тиловдан миннатдор жилмайиб қўяди. Энасининг жилмайиб туриши унинг ҳорғин ва киртайган кўзларидан аранг сезилади. Кейин энаси ухламоқчидай бошини кўрпага ўрайди. Кўрпа остидан унинг елкалари титраб-титраб кўринади. Тилов кўрпа устидан энасининг

елкаларига авайлабгина бош қўяди-да, астагина пичирлайди: “Кўп иш қилдингизми, энажон?”

Тилов отасини элас-элас эслайди. Отаси яхши бўлиб кетса уни Самарқандга олиб боришини айтган. “Китобда ўқиганларингни кўзинг билан кўрасан” деб қувонтирган.

Ҳовлида ўшанда одамлар жуда кўп эди. Кейин ўша кўп одамлар отасини аллақерларга олиб кетишди. Тилов кўп бора отаси айтмиш ўша катта шаҳарни, унинг осмонга тегиб турган минораларини тушларида кўрди.

Ҳовли этагидан Тиловнинг зорланган товуши келди. Жўлли акасидан шикоят яна.

Жонгул момо бу беқадр боланинг қилиғидан қулиб қўйди. “Қадр-қимматни недан билсин булар!” демиш ўй ўтди бошидан.

Кўп бўлди у кунларга. Қўрғонтоғ энишидаги қатор қишлоқларга гап тарқаб кетди. Бир полвон чиқибди. Оти Бердимурод экан. Босим полвоннинг ҳам охир елкаси ер кўрибди. Бердимурод экан-да, елкасини ерга теккизган. Шу қишлоқда бир қиз ҳам бор экан. Қиз бирам дуркун экан. Шу ўранинг зўри Қулнийез бойнинг яккаю яғонаси экан. Бердимурод шу қизгинани Қулнийез бойнинг катта ерларида ғалла ўроққа ёлланиб борганида ўроқчиларга чанқаса ичар деб кўзасида сув олиб келганда бир кўрган экан. Шунда йигит ҳам бу сулувга бир ўқтин қарабди. Кўзларини ҳеч олар кўнгли йўқ эмиш. Қиз ҳам, нима бало одам кўрмаганми бу, дея ғамза қилиб, илкис бош буриб кетибди. Синоатни кўрингки, қиз тушмагур кета-кета бояги безбет йигитга яна бир қарагиси келар эмиш...

Бердимурод полвон шу элнинг боласи. Қиз-да, шу улуснинг қизи. Иккиси ҳам қарчиғай нигоҳли, қизни парилардай сулув десак, йигит алплардай

келбатли. Ками йўқ, кўсти йўқ. Аттангки, бир андишаси, бир фарқи бор. Андишаки Куҳи Қофдан-да баланд, андишаки Баҳри Наҳрдан-да ҳадсиз. Қиз катта бойнинг қизи, арзанда-ю эркаси, йигит бир подачининг боласи. Қизнинг отаси беш ўғли, уч қизи туриб шу қизга меҳри бўлак, қизни қиз эмас, ўғилга менгзаб, улимлаб эси кетар, Ойпарча деган отни бирор марта айтмас экан. Хотини “ҳой ўғилларингиз бўла туриб, қизни уйтиб айтманг, бехосиятлик бўлар” деганда Қулниёз бой кампирини сермаб, жеркиб ташлар экан. Ана шу осмондаги ой бир полвон йигитни тушларида кўриб юраркан. Тақдирни қарангки, Бердимурод полвон ҳам анчадан бери, яна ҳам тўғрироғи, кўзадаги сув ичгани қўл чўзгандан бери кўнглига бир гулгула ўрлаган экан. Ишқ сўраб келарми? Ахтариб борарми муҳаббат? Қай бир тўйда даврани айланиб турганда юзлар қизу хотин-халаж орасидан туйқус ўша қизни яна бир кўрсинми Бердимурод? Нигоҳлар бир тўқнашиб кетсинми? Бир чақин ярқ этиб оламини тутибди денг, йигит билан қизнинг борлиқ-бисотиға бир оқ нур оқи-иб кирибди. Қизнинг пинҳонгина табассуми ақлдан жудо қилгулик бўлсинми, Бердимурод полвоннинг эс-ҳушини бошидан учирсинми?.. Бироқ бу атиргул кўп йироқларда, қўл етмас осмонларда экан.

Бир йўлини қилиб йигит қизни қайси бир тўйда синглиси орқали холи учратибди. Розини сўйлабди. Бардоши етмай, йигит шаштини жиловлай олмай, меҳр бетийиқлик қилиб қиздан биргина бўса олибди. Шундан-да улуғ саодат бўлмабди йигит учун.

Йигит юрак ютиб бойникига одам йўллабди. Совчилар бойникидан таёқ егудай бўлиб қайтишибди. Ҳар жойда ҳам тенг тенги-тезак қопи билан. Уйлай-уйлай йигит қизга бир хат чиқарибди. Мужда келибди йигитга. Йигит қалби қизнинг

кўнгли билан ҳамоҳанг экан. Бундан йигитнинг боши кўкларда экан.

* * *

Иккиси ҳам йўл юриб, йўл юрса ҳам мул юриб, охир ҳориб-чарчабдилар. Замон қаттол, борар манзил мавҳум экан.

Йўлда бир йигит пичан ўриб турган экан. Таваккал деб шу одамни қора тортишибди. Келиб шу ўроқчидан сув сўрабди. Уроқчи икки ташнага сув берибди. Борини ўртага қўйиб, уларнинг қорнини тўйғазибди. Йигит ва қиз ўроқчини ўзларига дўст тутибдилар. Воқеадан огоҳ бўлибди мезбон бўлмиш. Улар атрофга қоронғи тушгач қайтишибди. Уроқчи уйдан жой берибди.

Қизнинг отаси Қулниёз бой чор томонга одам қўйибди. Бозорларда айюҳаннос, қирчиллама йигитлар қишлоқ кўчаларида изғиган, тўзгиган. Эшикмаэшик важоҳат солган. Оқибат ҳаммаси совибди, лойқа сувлар боз тинибди. Йигит-қиз ўроқчининг ертўласидан ташқари чиқибди... Қиз ўроқчининг энасига ёрдамчи, йигит ўроқчига ҳамдард, дўсти қиёмат бўлибди. Уроқчи деб атаганимиз Равшанбек уйда икки севишган қалб никоҳ риштаси билан боғланибди. Равшанбек уйи ёнидан янги иморат солдирибди. Равшанбек ва Бердимурод полвон ҳамсоя бўлиб умрларининг охиригача шу маконда яшаб қолибдилар.

Алқисса, Бердимурод полвон ва Ойпарча кун ўтиб беш фарзанднинг ота-онаси бўлди. Шулардан бири ҳикоямиздаги Жонгул момо бўлди. Уларнинг жонини асраган, бойнинг ғазабидан қўрқмаган ўроқчи йигит Равшанбекнинг Самандар деган ўғли бор эди. Самандар вояга етиб уйланди. Бироқ у узоқ йиллар фарзанд тирноғига зор бўлиб яшади. Дўстлар.

даврасидан қочди. Писанда гаплар юрагига из ўйди. Оллоҳнинг карами кенг, бераридан қисмасин экан, эр-хотиннинг оҳи Оллоҳга етди. Ёши бир ерга бориб ўғиллик бўлдилар. Тилаб олинган фарзанднинг исми Тилов бўлди. Аммо отанинг юраги хаста эди. Самандар кундан кун шу дард ҳукмига бош эгди. Тилов ҳали жуда ёш эди.

* * *

Жонгул момо ота-она васиятини бошига тож қилди. Уларга кўрсатилган шунча меҳр-оқибат, қадр-қимматни ҳамма нарсадан кўра улуг ва мукаррам деди. Уларнинг даври даврон суриб яшашларига, ўзга элни эл қилишга Тиловнинг бобоси Равшандек бобони сабабчи деб тушунди ва бу уруғдан ўзларини бир қадар қарздор билди.

Эллигида кўрган Жўлли эркароқ бўлди. Дам тур-тек турни билмас, қашшанг. Укам деб Тиловга эмранмайди. Жонгул момо Тилов деса-ку, жон бергудай. Ҳаммадан ҳам Тиловнинг эна деб чақириши қулоғига мойдай ёқади. Бундай олиб қараганда ҳам Жонгул момо Тиловжоннинг энаси-да, бошқа кими?

* * *

— Эна, Жўлли акамга қаранг ёнғоғимни тортиб олди. — Боғ адоғидан қичқиради Тилов.

— Жўлли укангга тегинма, Жўлли! Ҳа, уйгинангга буғдой тўлсин-а, бер ёнғоғини!

Энасини ҳайқирганидан Жўлли бўзрайиб туради. Уй ичига қараб-қараб Тиловга муштини дўлайтиради.

— Жуда жонга тегдинг-да, сен дардисар, — дейди алами келиб. — Тилов-қилов.

— Қилов эмасман, қилов эмасман!

Жонгул момо ҳаммасини эшитиб ўтиради. Кулиб

қўяди. Тилов ўз оти билан тилаб-тусаб олинган. Тилаб олинган бола ота-онанинг топганини еб-ичиб, дўппосдай бўлиб кетавермайдими, денг. Авайлаган кўзга чўп тушар. Чиллак чўпдай озғин. Ейишида ҳам бир суроб йўқ.

— Опа, Тиловингизнинг ҳеч иштаҳаси йўқ-да, — деди бир кун Тиловнинг энаси Жонгул опасига илтижоли қараб. — Еб-ичиб кетавермайди, қилов бўлганми нима бало шунингиз, — дея синиқ илжаяди.

Шуни эшитиб ўтирган Жўлли тушмагур сергак тортиб қарайди. Чиппа-чин ишонади. Кўз олдига емиш емай қолган молнинг тилини оғзидан зўрлаб чиқариб, қум қайроқ ишқаб, тил қиловини едириб ётган отаси келади-да, пиқиллаб кулади.

* * *

— Эна, суюнчини чўзинг, қаранг Тилов болангиздан зўри йўқ чиқди бу қатор қишлоқларда, — дейди Жўлли эшикдан кирар-кирмас. — Ўқишнинг ҳам зўрига кирибди. Энди мударрис бўлади шунингиз, мударрис!

— Ҳа, боламдан айланай, бўлар бола бошидан. — Жонгул момо амаллаб ўрнидан туради. — Суюнчи сендан айлансин, Жўлличон, укангнинг ўзи қани, қаерда у. Бир бағримга босай улимди.

— Ўтираверинг, эна, энди келади. Ҳадемай келиб қолади, эна.

— Кўрдингми, бир маҳаллар уни муллача деб майна қилардинг Пардавой икковинг. Мана самараси, болам!

— Ҳе, энажон-а, гапирасиз-да, биз унинг жонига тегардик. Аслида жонимизга жойлардик. Укани ака тергаган-да.

— Тўғри, болам, тўғри. Ака укани ёмон кўрармиди.

* * *

— Жўллийон болам, акаларинг уйли-жойли бўлди, — деди бир кун Жонгул момо кенжасига. — Энди навбат сеники-да, болам. Кўнглинг Пардавой жўрангнинг синглисига бўлса, эртан туриб борай, Майрам холангди кўндирай. Ҳар айтганимда дамнинг чиқмайди, бу гал бир нима дегин?

Пардавойнинг синглиси хумор кўзларини Жўллидай келбатли бир йигитга қаратса қаратгудайда ўзи. Жўлли ҳам кейинги вақтлар шуни кўрса бир галати бўладиган, гапирар гапи адашадиган бўлиб қолган. Бўлмасам шу тирмизак билан ҳам тупроқ ўйнаб катта бўлган. Жонгул момо Майрам ҳамсоясига бир қулоқ қоқиб эди чамаси бир гал. Қиз боланинг ҳам онгига етмай қолмасми бундай сирли гаплар, қиз боланинг кўнглида шунда бир титроқ турмасми? Тўймаъракаларда “бир қизни кенжатойимизга мўлжаллаб юрибмиз” деганда Жонгул момо Пардавойнинг синглиси Ақиқни назарда тутаётганини улус кошки билмаса.

* * *

— Эна, тараддингизни кўринг, совчиликка борадиган бўлдингиз, — деб қолди бир куни Жўлли дабдурустан.

— Майрам холангникигами, Жўллийон?

— Майрам холамникига-да, энажон, — дея кулади Жўлли.

— Ҳозир, болам, ҳозир, янги рўмолимди ўраб олайин, ҳозир...

— Мен ҳам борсам бўладими, сиз билан, эна?

— Кет нари, ҳазилинг қурсин. Ҳеч замон одам ўз киндигини ўзи кесадими?

Жўлли кула-кула келиб энасини беозор қучоқлайди.

— Совчи менданмас, — дея яна кулади Жўлли. Ичи ситила-ситила кулади йигит.

— Ҳай бетамиз, сендан бўлмай кимдан? — дейди Жонгул момонинг аччиғи келиб.

— Тиловингиздан, энажон, Тиловингиздан! — Жонгул момо бақраяди-қолади. Ичидан бир нималар узилиб-узилиб кетади. Миқ этмайди. Нега деб сўрашга мадори етмайди. Сўраса бир фалокат юз берадигандай, жони узилиб кетадигандай. Астагина қоқ гилам устига чўкади. Жўллинг энасига тикиб турган нигоҳлари кула туриб ёшланади, ёшлана туриб кулади. Товуши титраб кетмаслиги учун гапирмайди, гап қўшмай тураверади. Эна-бола узоқ жим қолишади. Гап борми гапиргидай? Сўз борми сўзлагидай? Энаси эпсиз-эпсиз қарайди Жўллига. Энасининг термулган садоси йўқ, сўзи йўқ саволига жавоб беради Жўлли ниҳоят:

— Ақиқни Тилов яхши кўришини қаердан билай, эна?! — дейди.

Жонгул момо индамай уйга кириб рўмолини ўраб чиқади. Майрам ҳамсоясиникига қараб юради. Шу куни Жонгул момо қизнинг бошини боғлаб қайтади. Бунга қиз ҳайрон, эна-ота ҳайрон, эл ҳайрон, улус ҳайрон. Фақат жафокаш Жўлли, хабарсиз Тилов. Фақат шаҳарда ўқиб юрган, сирларини акасига ёзган бир йигит бахтли.

* * *

Ёз келиб Тиловнинг уйи ёнидан янги уй солаётган Жўллига ҳормангга келган ҳамқишлоқлар сўрашади.

— Бу нима ташвиш, Жўлливой? Бу уй кимга?

— Кенжамиз Тиловжонга!

— Ие, ўзингиз кенжа эмасми?

— Йўғ-е, биздан ҳам кичиги бор, — дейди Жўлли ним кулги қилиб. — Ишонмасангиз ана, энамиздан сўранг!

Уй ичида кўрпа қавиб ўтирган Жонгул момо бу гапдан бир қалқиб тушади. Ич-ичидан алланима тошиб келади. Кейин ёшли кўзларини кенг енгилан артади-да, жилмайиб қўяди.

ЎСПИРИН

Чинни сотувчи ўспирин кўчада молини мақтаб жар соларди. Қишлоқ аҳли бу каби майда-чуйда савдогарларга ўрганиб қолган, ҳали зиравор, ҳали кийим-кечак, ҳали портретчиларнинг уймауй санғиб юришини кўравериб кўзлари пишиб кетганидан ўспириннинг қуйиб-пишишларига ҳам парволари палак эди. Ўспирин пешингача турли эшикларни қоқди. Ариқ ёқасидаги тол навдаларини кетмон соп кесиб олаётган қария ўспиринни кузатиб турар, ўспириннинг қадам олиши суст ҳамда вазминлигидан иши юришмагани сезиларди. Ўспирин ариқ ёқасидаги катта тол дарахти соясида дам олмоқчи бўлиб чўкди. Қария унга яқинлашаркан:

— Кунни кеча сенга ўхшаган чиннифуруш келиб кетганди, — деди ва ўспириннинг яқинидан жой олди, — савдонгнинг юришмагани ана шундан.

Шашти синиқ ўспирин қарияга салом бераркан, бошини хиёл силкиб қўйди.

— Шундан, ота, шундан, — деди ҳорғин бир кўринишда.

Қария ўспириннинг қаерданлигини, ота-бобосини сўраб-суриштирди. Ўспирин бу ерлик эмас эди.

— Чинниларингни сота олмасанг нима қилмоқчисан? — деди қария синчков назар билан.

— Билмадим, бирор бошқа ишнинг бошини тутсам керак, — деди ўспирин ўйчан.

Қария бир зум ўйланиб турди. Алланималарни хаёлан тарозига солиб турди-да:

— Менга ёрдамчилик қилмайсанми? — деди у. — Бозорда кетмон соп сотаман. Тирикчилик. Мана шу толзор меники, — дея ариқ ёқалаб экилган талай тол дарахтларига имо қиларкан. — Ўзим экканман. Мана ҳосилини йиғиб ётибмиз, — кулди у, — энди бу ишларга кучим етмай қолди. Уйда неvara-қизим бор. У бу ишни қила олмайди... — Қария бир зум сукутдан сўнг яна ўспиринга юзланди.

— Нима дейсан, болам?

Ўспирин қариянинг таклифига ўйланиб қолди. Дарвоқе, бирор иш билан машғул бўлмоғини ўйлаб кўриши керак эди у. Энди узоқ ўйланиб туриши учун ўспириннинг бирор тайинли мақсад-маслаги йўқ эди. Қаерга бормасин, омадсизликнинг қора кўланкаси унга эш бўлиши-ю, изма-из кўнгилсизлик таъқиблари қуршови бор эди, холос.

* * *

У на отасини, на онасини эслай оларди. Аллақай-си қариндоши уни қишлоқдаги ёлғиз яшайдиган кампирга берганди. Қўлидан иш келиб қолган пайтларида кампир уни темирчининг қошига олиб келди ва унга шогирдликка берди. Бола бу ишга жон-дилдан берилганди. У темирчининг ҳол жонига қўймай, устахона қурилиши учун куйиб-пишди ва темирчилик устахонаси битишида жонбозлик кўрсатди. Темирчи шогирдидан кўнгли тўлганди ва ҳатто энди унга маош ҳам бермоқчи эди. Бу илтифот қувонтирганди уни. Янги устахонада ҳали бир ой ҳам ишлаб ўлгурмаганди у. Фира-ширада кўзларида асрий таҳлика ва аламзадаликнинг излари қотган, қоқсуяк кимса уларнинг эшигини

қоқди. Эшикни шошиб очган кампирнинг кўзлари бир лаҳза ҳайрат ва хавотир қоришиғида қолди. Кампирнинг доимо ҳорғинлик ва умидсизлик сизиб турадиган кўзларидан ёш оқар, унинг кўксига бошини босган кўйи ушоққина елкалари титрарди. Узоқ ватангадолик, айрилиқ ва меҳрсизликдан кейин онаизорга раҳнамолик илинжида гўё тун қўйнидан сизиб чиққан шарпа мисоли намоён бўлганди у. Ўспирин кампирнинг жоҳил ўғли ҳақида эшитганди. Жаннатий ором, шоҳона ҳаёт излаб кетган ўғил кампирнинг қалбига задалик ва ҳадик заққумлари экканлигини билар, бироқ бу ҳақда кампирдан сўраб-суриштиришни ҳаёлига ҳам келтирмасди. Кампирнинг ўғли ўспирин томонга ўгириларкан, унинг ғайирлик ва такаббурлик исён қилган нигоҳлари совуқ йилтиради.

— Сенга эрталабгача муҳлат бера оламан, — деди ўспиринга гўё мурувват эҳсон қилгандек, — катта бола экансан, кунингни кўрарсан. — Кейин кампирга истеҳзо сизган нигоҳларини қадади: — Ука керак бўлса, топиб оларман, а, она? — деди.

Кампирнинг кўзлари илинж ва илтижо билан жавдиради. Бу ечим ва мақсаддан батамом норози эди у ва ўғлига тушунтирмоқ учун талпинди.

— Ўғлим, — дея кампирнинг сўзлари титраб кетди, — сен йўғингда кунимга яраган шу етимчани қувма, қўй яшаб юрсин.

Кампирнинг ўғли гўё сапчиб тушгандай бўлди.

— Улиб кетган деганмидингиз? — деди сарғайган, хунук тишлари орасидан заққум сочаркан. — Қайтиб келмайди деганмидингиз, меросхўр асрабсиз-да?

Ўспирин қадрдон қишлоқни, ўз онаси деб билган мўътабар инсонни, отаси ўрнидаги устозини, ёру ёронларини ва унинг навқирон қалбида илиқ бир

ҳиссиёт муҳрини босган яна бир хилқатни — отасига озиқ олиб келиб турадиган, унга пинҳоний ва сирли табассумлар ҳадя қиладиган устозининг гўзал қизини ҳам ташлаб кетишга мажбур эди.

* * *

Ўспирин энди бозорда ҳар хил ишлар қиларди. Кўп ўтмай бозор новвойи қўл-оёғи чаққон бу ўспиринни ёнига олди. Аввалига ўспирин ҳамир қориб, тандирга ўт ёқди. Уқувли бола тандирнинг куйдирувчи алангасига ҳам бардоши мустаҳкам эди. Қуёшдай қизарган нон унга ҳузур бағишлар, одатдагидай қилаётган ишидан мамнуну масрур эди. Шундай шодмон кунларнинг бирида, таассуфки, ундан омад яна четлади. Новвойхона ҳисоб-китобида камомад чиқди ва бу ишда насли насаби бетайин бўлган ўспирин гумон қилинди...

* * *

— Мен сени аввал кўргандай бўляпман, — деди қария ўспиринга синчиклаб назар соларкан. — Қаерда эди-я?

Ўспирин синиққина кулди.

— Бозор майдонидаги устахонада бирор нарса чархлатармидингиз? Қариянинг чеҳрасида табассум ёйилди ва: — Танидим сени, — деди шошиб, — танидим! Ахир сен чархчи боласан-ку. Бир гал даскалламни чархлаб берганинг учун пул олиб, пичоқ учун олмагандинг, эсладим, оббо сен-ей!

Ўспирин бош ирғаганча жилмайди:

— Пичоқ учун пул олмаганмидим? — деди. Ўспирин бир зум сукут сақлади ва ўйчан нигоҳларини қарияга тикди. — Ёнимиздаги дўкондор устахонамизни бузиб, дўконини кенгайтирди, — деди надомат билан.

— Устам арзимас пулга ҳам кўна қолди, бояқиш. Бойнинг иши ўрол экан-да, а, ота.

* * *

Ўспирин янги иш топганди. Уқувли ўспирин яна яхши шогирд эди. У кетмон соп кесиш, арчиш, қуритиш, бозорга олиб бориб пуллашдан ташқари, қуриган ва новда беришдан тўхтаган кекса дархтларни кесар, эринмасдан кундаков қилар ва ўрнига янги ниҳоллар экарди.

Қариянинг кўнгли тўқ эди. Набираси ўспиринни акаси ўрнида кўрар ва ҳурматини жойига қўярди. Қариянинг кўнгли бир нарсани истардики, бу пинҳоний дард ва хоҳиш кун сайин ҳаловатини ўғирларди. Қани эди бу меҳнатсевар ва келишган йигитча уйида қолса ва гўзал набирасига муносиб қаллиқ бўлса, бу билан унинг озурда кўнглига эркинлик шабадаларини олиб кирса ва қолган умри хотиржамликда кечса. Қариянинг наздида набирасининг ўспиринга майлу хоҳиши, қулиб-қимтинган қарашларида меҳру интиқлик сезилар ва унинг истаги ижобат бўсағасига яқинлашаётгандай туюлар эди. Қария ана шуларни умид қилар ва бу истакнинг шукуҳи тунларини тонгларга уларди. Таассуф, бу орзу-умидлар сароб эди. Қиз қалбида ўзга бировнинг ишқ чечаги куртак ёзганди. Бедор тунларда қиз томонидан битилмиш номалар, ўқилмиш муждалар, сеҳр ва ҳаяжон қоришиқ нафас саслари тунларда қиз каби бедор ўспиринга ҳам сезилмай қолмаганди. Ва ўспирин бу нозик сирни қариянинг кўнглига озор етказишдан сақламоқ пайида гул баргига ўрагандек пинҳон сақлар, надоматки, у қариянинг муддаоси ва мақсадини билгани боис кун сайин иложсизликнинг чирмовуқ занжирларига ўралганча азоб чекарди.

* * *

Сайёр кино келгани қишлоқдаги ёшу қарининг кўнглига хурсандчилик уругини сочди. Ўспирин ишларини элбурутдан адо этди-ю, қишлоқ маркази томон ҳаллослади. У келганида киночи йигит тайёргарлик ишлари билан машғул эди. Ўспирин одатича қараб турмади, енг шимариб ёрдамлашишга киришиб кетди. Киночининг ҳар бир ҳаракатини диққат билан кузатарди у, савол берар, киночи ҳам унга хайрихоҳлик ва бажонидил жавоб қайтарарди. Кино сўнгида қизни уйга олиб келиш ўспириннинг зиммасида эди. Томоша яқун топгач, ўспирин одамлар орасидан қизни топа олмади. “Уйга кетиб қолгандир” деган ўй ўтди бошидан. Алағда эди у. Ташвишли бораётган ўспирин ногоҳ пастқамда, ойнинг соҳир ёғдусида қизни таниди. Қиз ҳам уни кўрди ва ёнидаги кимсадан узоқлашаркан, унга яқинлашди. Иккисининг ҳам айтар сўзи йўқ эди. Остонада уларни қарши олган қариянинг юз-кўзидан мамнунлик ва хотиржамлик сезилди ва ўспиринга:

— Синглингни олиб келдингми? — деди оҳиста. Шу топ ўспириннинг ботинида алланима чирсиллаб узилгандай бўлди. “Сингил! Нақадар қадрли, ардоқли ва қалбга яқин сўз. Бироқ... бир қарич наридаги яқинлигу, чексизлик қадар олис, йўқлик қадар узун... Бахт аталмиш неъматга қай йўсин етса бўлади ўзи?! Ҳеч замонда ва ҳеч қачон тасодифан эшигингни қоқадими у? Инсон учун осонми унинг ташрифи? Қани эди унга бағрингни очганингда, у ҳам хайрихоҳ дўст мисоли сенга талпинса ва бир лаҳзада қўнглинг ардоғига айланса. У ахир машаққат, меҳнат ва муҳаббат, қадр ва эзгуликнинг ёвузлик, маккорлик, хиёнатнинг устидан қозонган буюк галабаси эмасми? Шунинг учун ҳам у ноёб, камёб

ва нодирдир! У доимо ҳақиқатга, асликка тобе ва мақсад учун курашган, интилган ва музаффарлик яловини кўтара олгангагина тегишли” Ўспириннинг хаёллари узун ва бедор эди.

* * *

Қария ўрнига хотиржам оёқ узатди. “Дарҳақиқат, икки қалбни эшитмоқ ва изн олмоқ фурсати эди. Яхши лаҳзаларнинг яқинлашмоғи нақадар лазиз”. Қария хаёл сурар ва бу ўйлар унга янада енгиллик ҳада қиларди.

Қария барвақт уйғонди. Ўспирин хонасининг дераза пардалари эрталабки шабада измида нафис ҳилпирарди. У ўспиринни уйғотмоқ ва юрагида қалқиб турган ниятни айтиш илинжида пардани оҳиста кўтарди. Уй ичи ҳар доимгидан ҳам саришта ва қариянинг қалбини кемирар даражада кимсасиз ва сокин эди. Ҳовли супираётган қиз таассуф тўлган нигоҳларини ердан ололмади. Кун жуда секин ўтарди. Ва қария бир лаҳзаки кўча эшигидан кўз узмас, атрофни кўнгли каби қоронғилик кўланкаси ўраган бўлса ҳам уйга кириш хаёлига келмас эди.

Қария мустар ва тушкин ўй сурарди, бу вақтда дунёнинг барча ҳаловатсизликлари ва хиёнатларидан кўнгили узган ўспирин анча йироқда, саодат камалагини қучмоқ ва унга сингиб кетмоқ илинжида дадил ва шиддат билан одим ташлаб борарди.

ФАРИШТА ҚАЙТГАН МАКОН

Дарвоза ҳовлини кўчадан тўсиб турарди. Темирдан ясалган бу матоҳ аввало уқувсизларча ясалган бўлиб, бунинг устига шамолнинг забтидан бир томонга қийшайиб кетган ва бутунлайича занг қоплаб ётарди.

Ҳовли тошкўча яқинида. Дарвозанинг ёнида энсиз ва эскирган омонат ўтирғич бўлиб, якшанбадан бошқа Худонинг берган куни хонадон эгаси Нусратни шу ерда паришон ва ғамгин ҳолда учратиш мумкин. У йўлдан ўтган аксарият одамларга тавозе қилар, бош ирғаш билан саломлашиб қўяди. Баъзан у қоқсуяк қўлини ҳавода ҳаракатлантирганча гудраниб, алланималарни тушунтироққа тутунар, айниқса, унга иши тушиб келган одамга шу қадар берилиб сўзлардики, фақат бундан ўзигина ҳузур-ҳаловат топар, гудраниб ҳаяжон билан тўлиб-тошган гапларини эшитиб турган одам унинг тушуниксиз сўзларига бош қимирлатиб маъқуллашдан бошқа йўл топа олмас, бундай соме ва хушхулқ банда, албатта, Нусратнинг ҳурматига сазовор бўларди.

Нусрат гапира олмасди. Шундай пайтда унинг ягона эрмаги чархлаш матоҳи бўлар, тайинли иш бўлса-бўлмаса, темир-терсакни ёнига уюб олиб, кулоқни қоматга келтирганча чархлаш асбобини ишлатар, лабини чўччайтириб, қайсидир бир оҳангни ҳуштак билан хиргойи қиларди. Бироқ уни чархлаш касбини яхши ўзлаштирган ва темир-терсакка уқуви бор, деган кимсанинг ҳақи кетмасди. Унга иш олиб келган одамни яхши кутиб олар, илжайганча ҳурмат бажо этар ва албатта чарх ёнидаги эски курси устидаги чегаланган чойнакдан чой қўйиб узатарди.

Нусрат ёлғиз яшарди. Ҳовлига қараш учун унда хоҳиш-ҳафсала бўлмаганидан атрофни ажриқ ва турли ўт-ўлан қоплаб ётар, ҳар хил тақир-туқурларнинг тартибсиз сочилиб ётганидан бирор нарчасини ўткирлатиш учун келган одам ишини битириб бўлиши ҳамон бу фаришта қочган уйдан тезроқ даф бўлиш пайида бўларди.

Нусратнинг пешонасининг шўрлиги — хотини унга хиёнат қилар, одам ўрнида кўрмасди. Қа-

чондир, кимларнинг гапига кириб, бу нотовонга эрга текканига ва Худонинг қарғишига учраган ўша бадбахт кунга лаънат ўқирди. Кун келиб онасини таниб олар, дея уч яшар ўғлини ва ўзи лаънатга кўмган хонадонни эрига қолдирди-да, бутунлайича қораси ўчди...

Ёлғиз ўғли онасиз катта бўлди. Нусрат болани вояга етказди. Бола унинг айтган гапларига қўнмас, соқов отани қадрламас эди. Сўнг аллакимларни этагини тутди, бошқа мамлакатга жаннат қидирганча жўнади... Ёмон кунларнинг бирида ўғли мутлақо бегона юртда фоний дунёдан ризқи насибаси узилди.

Ушанда Нусрат темир тобутни қучоқлаб узоқ йиғлади.

* * *

Отасидан қолган чархлаш ускунаси ҳали эскирмаган эди. У ҳар хил рўзғорбоп нарсалар ясар, тузатар, оқибатда касби-кори гуллаб яшнарди.

Ўша маҳаллар газета-журналлар, хатлар ва ҳатто нафақа пуллар ҳам уйма-уй тарқатиларди. Бўйи етиб қолган қиз туман марказидан келиб почтачилик қилар, қиз ростдан дилбар ва ақлли эди.

Хат ташувчи қиз Нусратнинг қалбини оташдек куйдирарди, бироқ қизнинг салобати ва малоҳати сўз очишига ҳалал берар, бу ночорлик йигитнинг интизор қалбини қийнарди. Баъзан у кун узоқ қизнинг йўлини пойлаб ўтирарди. Тасодифан қизнинг олдидан чиқиб қолгандек бўлар ва унга нималарнидир гапирар, аммо ҳар гал муддаога кўча олмас эди. Қизнинг ўзига бўлган эътибори ва муносабатини кузатганида ҳар гал қиздаги бепарволикдан хафа бўлар, куюнар ва тушкунлик исканжасидан чиқолмас эди. Қизга шунчаки гапиришдан нарига ўтолмас, қалтис гапириб қўйишдан ва унинг чиройли юзига

ботиниб қараш умидидан мосуво бўлмаслик учун ниҳоятда эҳтиёт бўларди. Йигит қачондир келиб қиз унинг бемор кўнглига малҳам сувини қуйишига ишонар, висол аталмиш саодат инъомига эътимод қилар бу иқболдан умидланар эди.

Нусрат ҳарбий хизматга отлана туриб қизни кўриш умидида кўчаларни сарсари кезди. У қизга дил изҳорини айтишга чоғланганди. Нусратнинг ҳарбий хизматга кетаётганини эшитган қиз яхшилик тилади, мулойим табассум қилди. Нусратга шунинг ўзи етарли эди. Бу манзара унинг кўз олдида абадийликка муҳрланиб қолди.

Нусрат энди аскар эди. Афғонистоннинг тоғларида аёвсиз жанглар борарди. У издиҳом ва бўҳронлар ичида кезиниб чопар, тоғ ва саҳролар алмашиниб борар, кимни қутқариш ва кимнинг, ниманинг уруғини қуритиш лозимлигини аниқ тушуниб етмасдан қандайдир ноаниқ мақсад ва қаҳрамонлик сари олға босарди. Нусрат ва унинг сафдошлари қамалда эдилар... Бешинчи, олтинчи ва шу зайил кунлар секинлик билан ўтар, ҳар сафар кейинги тонгнинг отиши мавҳумлик тўфонлари ичида сингиган, гўёки Қуёш ўзининг сўнгги нурларини сочарди. Гумбурлашлар еру кўкни ларзага солганча, борлиқни уфунатга кўмарди... уюм-уюм култўдалар, аланга тиллари узра қоврилиб ётган тоғу тош ва жонсиз жасадлар, жаҳаннамнинг машъум қаҳқаҳаси Нусратнинг ёнгинасида аждарҳодек айқириб ётарди... Нусратнинг қулоқлари фақат кучли гумбурлашларни эшитиб турди ва кейинги қудратли чақнашдан сўнг кўз олди... сўнг шуури тинди...

Нусрат аллақерда уйғонди. У таҳлика ва қўрқув исканжасида шошилиб ва сабрсизлик билан оёқ панжаларини қимирлатиб кўрмоқчи бўлди. Минг шукрки, оёқ ва қўллари бўйсунмоқда, қийналиб

бўлса ҳам нафас олмоқда ва атрофни кўрмоқда. Нусрат теварагига аланглади. Яқин юртдошини излади. Ва уни чақирмоқчи бўлди. Таассуфки, тили ўзига итоат этмади. Қаттиқ қичқирғи фақат жонсиз ва тушуниксиз ғудраниш бўлиб эшитилди. У жуда қўрқди... Хўрлик ва надомат титроғидан йиғларди у.

* * *

Нусрат фақат якшанба куни эрта тонгда ўзининг шогирди — ўспирин Билол билан чархлаш матоҳини шалоқ аравага ортганча бозорнинг олдиғача олиб борар ва жойлаштирарди. У якшанбада тинмай ишлар ва ўз меҳнатидан қувониб қўяр ҳамда қаноат ҳосил қиларди. Ўспирин ундан бир қадам узоқлашмас, баъзан ўзи ҳам ўткирлаш учун мустақил ул-булга уриниб кўрар, иши ўхшагудек бўлса устозига илжайиб қараб қўярди. Ўспириннинг ҳаракатлари Нусратни бирмунча қаноатлантирар, аҳён-аҳёнда ўспириннинг ҳадеб қилган ишини мақтовини келтираверганига, бор-йўғи бош бармоғини кўрсатиб, “яхши” дегандек ишора қилиб қўярди ва яна ишига шўнғирди.

Ўспирин онаси ва ўғай отасининг ишларидан ортиб устозининг қошига ҳадеб кела олмасди. Бир гал ўғай отаси “устозликка шу соқов, темир жиннисидан бошқа биров қуриб қолганми, сени бутунлайича ўшанга бериб юборсамми?” деганида, отасидан астойдил ранжиган, ундан бундай гапларни айтмасликни ёлвориб сўраган бўлса-да, хаёлида устози билан бирга яшамоқнинг гаштлироқ эканини туйган.

Ўспирин устозига янгиликларни етказиб турарди. Айниқса, ой охирида почтачи қизни шахсан эргаштириб келар, устози нафақа пулини навбатсиз олиши учун ёрдам берганидан боши осмонга етарди.

Устозининг почтачи қизни кўриши ҳамон негадир ўзгариб қолиши Билолга сезилмай қолмасди. Нусрат почтачи қизни бундан йигирма йил олдинги худди шундай газета ва журнал тарқатиб юрувчи бир қизга жуда ўхшатар ва бундан ҳайрон қоларди. “Балки бу қиз ўшанинг қизи бўлса-чи?” деган ўй уни жуда қийнар, ҳаловатини ўғирларди. Нусрат ҳар сафар нафақа олиш учун имзо чекаётганда идрокини йўқотар, шуури тарқаб кетарди. Қиз кетгач, дунёдан умидини узган лоқайд ва тушкун одамга айланар. кўзларини бир нуқтага қадаган кўйи музтар, маъносиз тикилиб ўтирарди. Устозининг бу ғайришуурий одати Билолнинг ҳайратини оширарди.

Ўспирин ҳар гал бу ҳолни кузатар ва ҳар сафар ҳам бунинг асл моҳиятидан беҳабар қолаётганидан ўкинарди. Бироқ бир сафар суриштириб ҳадеб жонига тегаверганидан кийин бу воқеа ҳақида чалачулпа бўлса ҳам алланималарни имо-ишора ёрдамида қисқа ҳикоя қилди. Шогирд устозининг изтиробидан хабар топди. Қани эди устозига ёрдам бера олса? Шу ҳаёл Билолга тинчлик бермасди.

Ўшанда якшанба эди. Улар ҳар галгидек чархлаш асбобини ва бошқа ашқол-дашқолларни жойига ўрнатаётган эдилар. Шу маҳал эътиборлари улар томонга ҳассасида пайпасланиб келаётган аёлга тушди. Аёл улар турган ердан нарироққа бориб тўхтади ва тўрвасидан тахтадан ясалган пастак курсича олиб ерга қўйди-да, омонатгина чўкди. Гўё оғриқдан азоб чеккандек уф тортди ва кўзларини юмди. Кейин у ёқ-бу ёққа аланглади, рўмолини аввал пешонасига, кейин кўзларигача бостирди.

Нусрат аёлга тикилиб тураркан, раҳми келди. Аёлнинг юзи қаримсиқ ва сепкил билан қопланган, шалвираган узун енглари учидан қўлларидаги оқ доғлари кўриниб турарди. Аёл олдига кир ва эски

бир рўмолчани ёзиб қўйди-да, кўзлари атрофни кўрар даражада бошини кўтарди. Сўнг бир оз атрофни кузатиб турди, ўтаётган одамларга қалтироқ қўлларини хиёлгина чўзганча тиланди. Нусрат аёл томонга қарамади ва чархини ишга туширди.

Уларнинг ишлари ҳар якшанбадагидек унумли бўлди. Кун қайтганда матоҳларини йиғиштириб бўлишди. Тиланчи аёл ҳамон жойида қимирламай ўтирар, титраб турган бармоқлари олдинга чўзилган, сепкилли лаблари ғалати пичирларди. Ашқол-дашқоллар аравага юклаб бўлингач, Нусрат чўнтақларини ковлади-да, қиймати энг йирик пулни титкилаб топди. У тиланчи аёлга қараб юрди. Нусрат пулни эгилиб, аёлнинг олдига қўйди. У қаддини кўтара туриб кўзи ногоҳ тиланчи аёлга туши. Аёлнинг кўриниши уни сескантирди. Нусрат тиланчи аёлга ортиқ қарай олмади ва зудлик билан узоқлашди. У ортига қарамади, жадал одимлаганча аравага етиб олди.

Ўспирин устозиникига тез-тез келар ва унга меҳрибонлиги ортарди. Бир гал ўспирин устозиникида тунаб ҳам қолди ва уйдагилар унга рухсат берганидан қувонаётганини тушунтирди. Устози Билолга меҳр тўла кўзларини тикди.

Нусрат ўспириндан почтачи қиз ҳақидаги гапларини жимгина тинглаб ўтирди ва бир пайтлар қизнинг онаси ҳам шу касб билан шуғулланганини билиб олди. Унинг ҳаяжони ошди. Тахминлари тўғри чиққанидан ўзини қўярга жой тополмай қолди...

Якшанбаларнинг бири эди. У чархини юргизар, қўли қўлига тегмай тер тўкарди. Ногоҳ унинг нигоҳи яқингинасида жилмайиб турган почтачи қизга тушди. Нусрат қиз билан одатича тавозе билан сўрашди. Почтачи қизнинг ёнида бир аёл турарди. У аёлни кўрди ва бир муддат ҳаяжон ичида қолди.

Нусрат секингина бош эгиб саломлашди. У аёлни таниди. Рўпарасида бир пайтлар унга бутун умрига татийдиган ширин табассум ҳадя қилган йигирма йил олдинги почтачи қиз жилмайиб турарди.

Шу пайт қаёқдандир ўспирин пайдо бўлди. Унинг қув кўзлари хиёл кулимсиради. Устоз шогирдини қўлларини авайлаб ушлади ва секингина сиқиб қўйди.

Нусрат иш охирида ҳар доимгидай тиланчи аёлнинг рўмолчасига пул ташлади.

У ҳар якшанба қўли ишдан бўшамаса-да, кўзлари ўша газета тарқатган аёлни излар ва тоқатсизланарди. Аёл гоҳ кеч, гоҳи эрта албатта кўриниш берар ва Нусратга бахт ато қиларди. Нусрат ҳаммадан ҳам ўспирин орқали аёлнинг тул эканлигини билгач, ҳаловатидан батамом жудо бўлди.

У шогирди Билолга ҳам чарх сотиб олиб берган эди. Икковлашиб пул топишар, энди ўспирин ўгай отаси олдида ҳеч қандай тили қисиқлик жойи йўқ эди. У ўспиринни ўз ўглидай қадрига етарди.

Бир гал Нусрат шогирди иккиси ўша газета тарқатган аёлнинг уйини ахтариб боришди, аёл билан узоқ гаплашиб ўтиришди... Аёл Нусратни жон қулоғи билан тинглади.

Кунлардан бир кун Нусрат аёлнинг розилигини сўради ва уни хасми ҳалолликка олди. Нусрат ҳақиқий хожалик ҳиссини туйди. Энди кечалари дарди дунёсини тўкиб соладиган, уни имо-ишорасини тушунадиган ва соқовлигидан номус қилмайдиган ҳамдарди борлигидан ҳадсиз севинарди.

Шундан кейин беўхшов темир дарвоза ўрнида шинам бир эшик қад ростлади. Бир пайтлар шу хонадонга ҳам газета тарқатган аёл энди Нусратнинг ҳовлисини супуриб-сидирарди. Ҳовлига фаришталар макон тутганди гўё. Нусрат энди кўчадаги чўзинчоқ курсига ҳам эътибор қилмай қўйганди. Якшанба

кунлари бозор олдида чархини ишлатишни канда қилмасди. Тиланчи аёл одатдагидек унга яқин ердан жой эгаллар ва кун бӯйи ўтган-қайтганга титроқ кафтларини узатганча тиланиб утирарди. Нусрат кун узоқ тинимсиз ишларди ва ҳар сафар ҳам ишлаб топган пулининг энг йиригини тиланчининг олдига ташлашни канда қилмас эди.

Тиланчи аёл уни ва ўглини ташлаб кетган аёл эди...

ШОГИРД

Зиёнинг хотини ўлганига беш ой бўлганди. У мана шу давр ичида қандай кунларни бошидан кечиргани ўзига-ю, ёлғиз Яратгангагина аён. Айниқса, қоронғи тунлардаги задаликларини айтиб ўтирмаса ҳам бўлади. Ёлғизликнинг уқубатлари унинг мадорини синовдан ўтказар, дунёни кўзига бир тутам қиларди.

Худо раҳмат қилгур Зийнат ақлли аёл эди. Тузукроқ саводга ҳам эга бўлмаган ҳожасига рўзғор икир-чикирларидан тортиб, хўжалик юритиш юмушлари-ю, кўчадан ризқ топиб келиш йўлларигача муаллимлик қиларди. Бир кўрган одам бу хотин “шўрлик эркакни роса миниб олган шекилли” деган хулосага бориши ҳеч гап эмасди. Бироқ Зийнат ўша одамларнинг айтганича эмас, бор-йўғи уйим-жойим дейдиган, тадбирли, ром ясовчи оддий бир ҳаваскор эрни усталик даражасига етишишида меҳнати сингган, кўча-кўйдаги косаси оқармаган, дангаса улфатларига қўшилишига тиш-тирноғи билан қарши бўлган бир виждони қайнаган аёл эди. Зиё хотинининг ақли фаросатига доимо таҳсин ўқир, жин ургур баъзи бир ақли етмаган масалаларни ҳам у билан осон ечар, бундай пайтлар хотинини ошкор мақтаб талтайтирмаса ҳам, ичидан қувониб, шундай хотинга дучор қилган Парвардигорга ҳамду сано айтарди.

Рўзғорида барака бор эди Зиёнинг. Тўғри, икки киши нимани ҳам маҳлатиб еб-ичарди дейиш мумкин, бироқ ейиш-ичишни айтмаганда ҳам уларнинг ҳамма ҳам орттира олмаган мўмайгина жамғармаси ва кўпчилик орзу қилган ҳашамдор уйлари ҳам бор эди. Фарзандсизликларига келганда, гарчи бу бахтсизлик юракларига заҳар сачратиб, ич-этини куйдириб юрса ҳам бир-бирига таъна қилишни ўйламас, айбламас, башарти шундай мавзу қўзғалгудай бўлса ҳам дарҳол суҳбат нишабини бошқа ёққа бурар ва ўша заҳоти бу дилгирлик барҳам топарди.

Орадан беш ой ўтди. Зиё хотини иккиси эккан ва ҳозирда кўкка бўй чўзиб қолган теракларни бутаб, ром ясашга мос ходаларни ажратаётганди, кўча эшик томондан кимдир уни чақирди. Зиё кўча эшиги олдига чиқди. У ерда нотаниш чол ва бола турарди. Улар шу ерлик тиланчи лўлиларга ўхшамасди. Чол Зиёдан нимадир истар, бироқ буни айтиш учун иккиланарди. Бироқ у Зиёнинг самимий чеҳрасини кўриб тезда иккиланишларини енгди ва:

— Бу бола менинг набирам, — деди чол оҳиста гап бошларкан. — Ота-онаси бир бедаво дарддан бу дунёни тарк этишган. Сизни қора тортиб келяпман. Буни қарангки, орамиз кўп узоқ эмас экан. Акс ҳолда кела олмасдим. Юришга менда мадор қайда дейсиз. Қарилик ҳам бир дард, иним. Эрта нима бўламиз, ёлғиз Ўзига аён. Бир бадбахтнинг қўлида қолиб, хорлик чоҳида умри ўтмасин дедим. Агар йўқ демасангиз шу болани тарбиянгизга олсангиз, ҳунарингизни ўргатсангиз.

Зиё алланималарни тарозига солиб кўрарди. Ёлғизлик азоблари ва мазмунан мавҳум кечмиши кўз олдида дилгир чизгиларини чизарди. Бироқ бу билан бир қаторда чол айтган ўтинчни адо қилиш

ҳам гўёки қақраб ётган ҳаётига савоб сувларини олиб келиш билан баробардек эди.

Зиё шогирди Мусо билан хотинига қабр тоши қўйиб уйларига қайтиб келишганди. Шу кез кўча эшик очилиб, эски улфатлар бош суқишди. Бир пайтлар хотини сабаб бўлиб улфатчиликдан кечган Зиёнинг уйида яна улфатлар дийдори кезинди. Аввали насиҳат китобларини варақлашди улар.

— Оллоҳнинг раҳми бўлсин сенга, — деди улардан бири Зиёнинг елкасига оҳистагина қўлини қўяркан. — Кейин, мен сенга айтсам, дунёда бир сен эмассан хотини ўлган одам. Бунга ҳадеб уйга кўмилиб олиб, аза тутишнинг ҳеч бир ҳожати йўқ. Олдинги бўйдоқлик давринг, шу холос. Энг асосийси, аввалги, ҳуда-беҳуда болага ўхшатиб сени сўраб-сўроқловчинг йўқ. Бизнинг кунимиздан кўра, агар таққосланса, сенинг кунингни ўлса ўлиги ортиқ, — дея яна бири гап бошлади. — Бу дунёда эркинликдан ҳам азизроқ нарса бор эканми? Сенинг кунингга тушсам йўқ демасдим...

Гурунг шу тариқа давом этарди. Улфатлардан бири кутилмаганда стол устига тўқ эткизиб шиша қўйди. Чўнтагидан қурут чиқарди. Буни кўрган Зиё бир қалқиб тушди. Ҳозирдан бу иш?.. У кимдандир ҳадиксирагандек, атрофга бетоқатлик билан, худди ёш болаларга ўхшаб мўлтираб қаради. Кўз олдидан Зийнат ўтди. Улфатлар буни пайқаб турар, Зиёнинг ҳолини тушунишарди. Ўша кунни Зиё ичди. Мусонинг кўзича ичди ва маст бўлди. Улфатлари тарқагач, қорни оч гўдакка ўхшаб ўпкаси шишгунча овунмади.

Мусо дастрўмолчасига тугулган онасидан қолган қутни яна бир бор ушлаб кўрди. Чиройли ва бежирим тилла балдоқ эди у. Онанинг ўғилга қолдирган ягона мероси! Мусо бу буюмнинг қанча қадри,

қанча қиймати борлигини билмаса-да, азизлигини, мўътабарлигини яхши тушунарди.

Мусо сархушлиги ариган устозининг қошига келди.

— Кеча айтган давлатингизга мана буни ҳам қўшиб қўйсангиз, — деди илтижо билан. — Мен бу қимматбаҳо нарсани йўқотиб қўйишим мумкин. Бу онамдан ёдгорлик.

— Мен сенга давлатим бор дедимми ҳали, — дея ҳовлиқди Зиё. Мусо жавобдан кулиб қўйди ва деди:

— Ҳатто кўрсатдингиз!

Зиёнинг ҳайрати зўрайди, ичидан бир нарса чирсиллаб узилгандай ички ингроқ ва оғриқ сезди ўзида.

— Йўғ-е, — деди ишонмай. — Наҳотки, сен буларни кўриб индамай турдинг. Мени чув туширишинг, уларни олиб қўйишинг ҳам мумкин эди-ку?

Мусо ҳайратли кўзларини устозига тикди, лаблари бир оз қимтилди.

— Бу ишни мен қила олмайман, — деди Мусонинг кўзлари жавдираб. — Бундай иш қилган шогирдни қасам урмай қолмайди.

Мусо қўлидаги балдоқни ҳамон ушлаб турарди. Зиё балдоққа қўл узатди:

— Энди йиққан-терганимиз бирга бўлади, — деди ва Мусонинг пешонасига авайлабгина лаб босди.

Орадан кунлар ўтарди. Тол ходалар қуриб ётар, бироқ Зиё дастгоҳ олдига келай демас, қўллари ишга бормас, энди у худди улфатлари измида қолгандек ҳар кеч сармаст қайтар, шу пайтлар хотинини эслаб ўпкаси тўлар, ўз-ўзича хотини билан гаплашар, телбанамо қилиқлар қилар ва ҳар кимникида мардикорчилик қилиб ҳориган Мусонинг тинчгина ором олишига ҳалал берарди.

Бир гал Мусо ишдан қайтганида устози ерга

бағрини берганча ётар, кўринишидан хийла аҳволи танг, кўзлари йиғидан қизариб кетганди. Бугун у ичмаган, билъакс, ҳар кунгидан ҳам ҳушёр эди. Унинг йиғламсираб айтаётган гапи уйдан ўмариб кетилган бор-буди ва Мусонинг онасидан қолган омонати эди. Мусо устозини бир зумгина кузатиб турди. У ҳамон қовурилган балиқдек гужанак бўлганча ётар ва тинмай елкалари силкинарди. Мусо устозига жуда раҳми келди. Унинг қошига чўкка тушди ва авайлабгина савол берди:

— Пулингиз кўп эдими?

Зиё “ҳа”, дея бош ирғади.

— Ярмини ичиб тугатгандим, — деди юзини ёстиққа босиб. — Қолгани ҳам олам жаҳон эди.

— Бу ишни улфатларингиздан бўлак биров қилмаган, — деди Мусо ишонч билан.

Зиё бирдан Мусога ўгирилди.

— Улар қачон олган бўлишлари мумкин?

— Албатта, сархуш пайтингиз, — деди Мусо, — ахир сиз кейинги пайтлар ичсангиз ўзингизни билмай қолаётгандингиз.

— Мен уларнинг олганини исботлай олмайман, — деди Зиё истиҳолали оҳангда. — Сизлар ўғирлагансизлар, деган гапни қандай айта олай?!

Мусо устозининг қўлларидан меҳрибонлик билан тутди ва деди:

— Бас, энди уларга аввалгидек эшигингиз ёпиқ. Мен буюртма олиб келдим. Ёғоч ва ходалар тайёр. Пулларни жойига қўймасак, ҳадемай қашшоқлик эшик қоқади.

Зиё шогирдига бақрайганча қараб қолди. Хотинининг ўғитлари қулоқлари остида қайта жабраб кетгандай бўлди.

Орадан йиллар ўтди. Зиё ва Мусонинг ишлари

авж олгандан олганди. Бироқ Зиё ҳамон узоқ йиллар хотини иккисининг тўплаган жамғармаси ва Мусонинг омонатини эздан чиқара олмасди. Кексалик эшик қоққан, оёқларидан мадор кетаётганди Зиёнинг.

Зиё кунлардан бир кун шогирдини ёнига чақирди ва:

— Жамғармамиз қанча бўлди? — дея сўради. — Сен мен айтган балдоқни сотиб олгандирсан, ахир марҳума онангдан иккимизнинг ҳам қарзимиз бор? — Мусо жамғармани ҳисобини устозига айтди. Зиё ҳайрат билан шогирдига қаради. Унга шу кўйи: — Сен янглишаяпсан, — деди қатъий, — бунча бўлиши мумкинми, менинг тахминимча, сен айтган пул икки ҳисса кўп-ку? Шунинг ярмини айтганингда тўғри бўларди.

Мусо бир зум жиддий турди, сўнг кулимсиради. Устозига яқин келди. Гарчи уйда иккисидан бўлак ҳеч ким бўлмаса ҳам Мусо устозининг қулоқларига пичирлади. Зиё аввалига шогирди айтган сўзни англамай турди. Кейин бирдан сергак тортди. Кўзлари ҳайратдан йириклашиб кетди. Шогирдини урушиб беришини ҳам, мақташини ҳам билмай ҳайрон эди Зиё. Зиёнинг тиллари калимага келмасди. Бир оз ўтиб зўр-базўр ҳаяжонини босди. Ва:

— Оббо сен-ей, — деди ҳамон қув кўзларини ўзига тикиб турган шогирдига. — Шунчалар билимдон экансан, қойил! Худо раҳмат қилгур Зийнатимдан ҳам ўтдинг-ку сен. Ҳали ўғри ўзим эдим, дегин?!

Бу гапдан иккиси ҳам барабар шарақлаб кулиб юборишди. Ва энди устоз ва шогирд бир-бирини кучоқлашар, қийқиришар, уйни бошларига кўтариб бақиришарди. Айни дам уларнинг қилиқларини четдан кузатиб турган одам, албатта, бу бояқишар ақлдан озишибди-да, деб ўйлаши турган гап эди.

ОНА БҮРИ ҚАСОСИ

Тахти Қорача довонидан тортиб пастликда ястанган адирларни тўлдириб тушган қор ҳаддан зиёд бўлди. Ялангликни қор қоплаб, сурувни ёйиб, оёғини ёзиб келиш имконсизлиги сабабли, бир неча кундирки, Қайнарбулоқ ҳудудидаги учта катта сурув емиш ғарамидан кун кўриб турибди. Жондор зотининг силласи қуриган. Нажот ҳам, имкон ҳам кўринмайди. Тунда отар томонларга ўлжа излаб чиққанлари ҳам чўпоннинг атала ичиб, куч йиғиб ётган бўрибосаридан панд еб, томоғи тушиб қайтиб келади. Ҳозирги паллаларда бўрини оёғи боқади, деган гаплар ҳам бир чўпчак.

Гардлаб ёғаётган қорнинг изғирини паррандаю даррандани тинка-мадорини қуришиб бўлган, айниқса, каклик деган жониворнинг шўри қуриб, қуйи қишлоқларга гала-галалашиб, емиш излаб учиб келган. Одамлардан нажот истаб, хонаки паррандалардай хонадонлар атрофида ночор учиб, қўнади. Отнинг ўлими — итнинг байрами, бўлганидай эти суягига ёпишган, маза-матрасиз каклик гўшти кўпайганидан баъзи бандаи боумидларнинг оғзи ошга тегиб, қозони ўчоқдан тушмай қолган.

Қишлоқдаги овчи касбини тутган шоввоз йигитлар каклик, каптарларни назарлари илмай, каттароқ ўлжаларга умидланиб, белни маҳкам боғлаганлар. Китоб бозорининг ошхоначиларидан тортиб, пулдор бойваччалардан каклигу каптар учун буюртмалар олиб, овчи тугул, қўлига кечагина милтиқ тутган ҳавасмандларигача чўнтаклари пул кўриб, бурнилари танқайган. Хуллас, мўлжални баланд олган, ном чиқарган овчилар Оёқчи тоғларидан тортиб, бу ёғи Ҳазрати Башир, Самарқанднинг Ургутига ёндош,

осмонни ўпиб турган Кўлтоққача. Ана кўринг, архару тўнғизнинг макони ўша жой. Худо бериб, ҳадемай бир нималик бўлишса не ажаб. Файрат отлари ўзғир, йигитлик шаштлари баланд. Ҳай-ҳай демаса, ҳамманинг оғзига тушган, кузакда адашиб Ҳисор томонлардан Қўрғонтоққа келиб қолган қўнғир айиқни ҳам ухлаб ётган ўнгиридан суғуриб олгудай шижоатлари бор.

Кеча Тилов овчиникига Китобдан меҳмон тушди. Меҳмон ҳам оддий меҳмон эмас, Раззоқ бойнинг ўзи, бир-иккита ошналари билан атайлаб какликхўрликка келишган.

Раззоқ бой яқинда бозорнинг ёнидан катта рас-та очган. Шунинг қўтловигами, хушомадигами, ишқилиб бирор мақсадни чўтлаб бу кеч Тилов овчи киройи базм қуриб шу бойни чорлаган. Тилов овчининг муддаоси — ўзининг таъбири билан айтганда шу зоти мунавварнинг кўнглини овлаш, дидлаганини бажариш. Раззоқ бойнинг бўлса, унга атагани тайин. Унинг валломатлиги, марду тантилигига Тилов таҳсин айтади, ўзининг валинеъматини ўрнида кўради, суяниб, акам дейди. Шу валинеъмат бой казо-казо меҳмонлару ошна-рушналари учун ҳали каклик, ҳали бедана, тустовуқ дегандай сўраттириб, уни зўр овчилигига таъриф таҳсин айтади, бу билан ўз мақсадига биринчилар қаторида эришишдан ташқари, Тиловни обрў-эътибори, доврўғини ошириб, хизматини ҳам яхши баҳолайди.

Хуллас, бу кеч печкаси зардоли тарашасининг алангаси билан қизиган Тилов овчининг кенггина меҳмонхонасида қўр тортган қўноқлар учун келтирилган нави асл, бир неча йиллардан бери кўзанинг тубида дам ростлаб ётган Ровотмешнинг мусалласи барчани сархушу сармаст қилган. Алалхусус,

Тилов овчини булбулдай сайратган, тил-тилчигини қайратган ҳам шу зорманда. Шундан боши қизиб, келган меҳмонларга ҳам гал бермай, овдаги ғаройиб, сеҳри синоатга бой саргузаштларидан саннаб, оғзи кўпириб ётибди. Тилов овчининг шотирлари Ҳалим савдогарнинг атайлаб Ровотмешлик савдогар ошна-рушналаридан Тиловга ўхшаган бир-иккита қишлоқда ўзини қўрлилар сафида кўриб, керрайиб юрганлар учун олиб келиб қўйган мусалласдан ташийвериб ўзлари ҳам ухламайди, Ҳалим савдогарга ҳам уйқу бермайди.

Тиловниқига тушган меҳмонлардан хабари бўлган Юсуф мерган ўзида хийла нотинчланиш сезарди. Тиловнинг феъли Юсуфга аён бўлгани учун ҳам юрагини аллақандай кўнгилсизлик қоплаб келар, дили-димоғи туман ичида қолган каби хира тортганди. Устига-устак кўчада яқинда Тиловнинг этагини тутган Жўлли даллолнинг унга йўлиқиб, айтган гапидан Юсуф ўйлаб юрган ўйларининг тасдиғини топгандай бўлди.

— Ҳа, ака, ошнангизникида кўринмадингиз? — деди Жўлли илжайиб. — Китобдан меҳмон бор. Раззоқ бой билан бир-иккита ошналари келишган. Насиб бўлса азондан овга жўнаймиз. Зўр ов бўлади, ака, зўр. Ўтинг, манави қўйнимдаги Ҳалим савдогарнинг қулинг ўргилсин оловидан бир татиб кўрасиз, ҳи-ҳи-ҳи...

Юсуф мерганнинг юрагига ҳақиқатан ҳам бир ҳадик из солди. Руҳи сусайди. “Раззоқ деганлари Тиловнинг тўртта қоқсуяк каклигига ор солиб, зор қолиб қолмагандир?!” Юсуф мерганнинг хаёлидан шу гап ўтди.

Кун чошгоҳга келганда ҳам Юсуф мерган ҳовлидан ичкари кирмади. Унинг кўнгли ҳали-ҳануз алланечук беҳузур. Тиловнинг муддаосини у аниқ билиб

турибди. Тарки одат-амри маҳол экан-да. Ҳозирги об-ҳаво ҳам унинг истагини амалга ошиши учун айни муддао.

* * *

Юсуф қишлоқдош тенг-тушларининг орасида бир қадар қорувли бўлди. Подачиқарда катта болалар Юсуфга ўхшаган майда бачаларни кураш тушириб, текин томошадан маза қилишларида ҳам Юсуф тенгиман дегандан тортиб, ўзидан бир-икки ёш катталарини ҳам бир қафасда таппа босарди.

Юсуф ўн саккиз ёшида Шаҳрисабздаги мактабни битирди. У баодоб ва зеҳни ўткир эди. Айниқса, ҳисоб илмидаги салоҳияти ҳар бир масаланинг чигалини ечишда қўл келар, шу боис қишлоқ амини уни қатор қишлоқлардаги деҳқонлар етиштирган дон ҳисоб-китобига масъул этиб тайинлаганди. Эл отамиз, деб билган, қароматгўй, кайвони, беш қишлоқнинг амин-оқсоқоли Йўлдош аминга жиян эди Юсуф. Тоғасидаги юртни сўраш, эл-улус, раият қадрига етиш, ҳурмат ва эҳтиром кўрсатиш, улуглаш каби тарбияни, мурувватлиликни кўриб ҳаваси ортар, тоғасининг йўлидан боришни шараф деб билар, шунинг учун баъзи бир нораво ишларнинг олдини олишда ўзида мунтазам мажбурият ҳиссини сезиб келарди.

* * *

Шу кеча-кундуздаги совуқ об-ҳавонинг забти жамики жондор зотига, паррандаю учар қушга ҳам азобли эди. Кўзи оч овчи халқи бирор нарсани аяса-чи? Оллоҳнинг буюрганини қилса қани эди? Юсуфнинг алағда юраги шундан нотинчланар, шу кезларда Тилов овчига айтадиган гаплари ҳам йиғилиб борарди. Каклик отсин, каптар отсин,

майли, суғур овлаб баъзи беморларга даво учун берсин. Тирикчилиги шулардан бўлгач, қилмасин эмас, қилаверсин. Бу унинг ризқи. Раззоқ эмас ундан зўрини чақириб меҳмон қилсин. Бироқ пул учун диёнатни эсдан чиқармасин, ов деб муслмончиликни унутмасин.

* * *

Тилов барвақт уйғонди. Кечаги базми жамшид бир зум кўз олдида гавдаланди. Энг асосийси, бош меҳмоннинг кайфияти чоғ бўлди, зиёфатдан кўнгли тўлди, шундай одам икки-уч бор уни мақтаб сўз олди. Яна аллақандай дилни яйратувчи гаплар. Айниқса, валинеъмат ҳадя қилган қимматбаҳо қундуз телпак унга ўзгача бир фахр бахшида этди ва бундан ўзгача бир мағрурлик нашидасини тўйди. “Мана, дўсти душманнинг кўзи олдида яна бир зўр фахр. Кимсан Раззоқ бойдай бир валломат унга худди ўзиникидақа қундуз телпак совға қилди. Шундай телпак кийганлардан бу ўрада беш бордир, ўн бордир. Ана шулардан бири энди Тилов. Эртаиндин қишлоқда кўпкарили тўй. Қундуз телпакни кийиб чиқади. Ана унда бошқача бўлади! Эркак-ку, эркак, аёл зоти ҳам бир ҳавасланиб қараб қўйиши тайин. Обрў кимга ёқмас, мавқе кимни мафтун қилмас. Тилов шуни орзу қилган. Овчидан бой бўлмас, деганлар тилини тишласин. Ҳар биришнинг ҳам жон зирқиратувчи машаққати, жон ато этувчи яхши томонлари бор. Бунга сабот керак. Матонат даркор. Астойдил, қилинган ишнинг ҳар доим хайри ҳам бўлади, баракаси ҳам. Тилов хаёллари таъсиридан хушнуд жилмайди. Бу аллаловчи ва роҳат ато этувчи руҳият бир лаҳза хаёлида қотиб қолди-ю, яна шу хаёлнинг ўзи ботинида бегона бир сезгини етаклаб кирди, у оғриниш ҳиссини

туйди, бир лаҳза олдинги масрур ҳолати аллақерга чекинди. Ўйлари бошқа бир руҳият билан қоришиб бораётганини ички бир мутаассирлик ва таассуф исканжасида англади. Тиловнинг ҳозиргина борлигини аллалаб турган ўйлари шамолда қолган хазон янглиғ тўзғиётганди. Шуурида меҳмоннинг буюртмаси кечаги оҳангда эмас, бошқа бир оҳанг билан қулоқлари остида жаранглади. Тиловнинг ботинида лоҳас бир туйғу кезинди, руҳиятида ғалати ўзгариш из ўйди. Бу ўзгариш таъбирини англай олмади у. Ўсмирлик паллаларидан ардоқлаб келган ва севган касби — овчиликнинг гашти, қувончи ва унинг қадр-қиммати кўз ўнгида аввалги каби сурурли, таассурот бермади. Буни аниқ сезса-да, ишонмади. Ишонгиси келмади. Файри бир куч эди. Бегона қутқу эди у: кечаги маишат таъсири, деб ҳам бўлмасди, эринчоқлик ҳам эмас, қаҳратоннинг забти ҳам эмас, бутунлай бошқа бир сезги — масъулият азоби толиқтирарди уни.

Овнинг ўзига яраша ташвишлари бисёр. Уззукун кўзинг тешилгудай ўлжангни пойлайсан, фурсат қидирасан, қор кечиб изғиш, кўксинг яхдан музлаб, ўмганинг тешилгудай ер бағирлайсан, азоб, азоб бўлса ҳам ит азоби. Буни фақат овчигина билади, ўша мардумгина идрок қила олади. Фақат у мана шу курашга шай туради. Ўлжа — ёв кабидир. Ё голиб бўласан, ёки мағлублик сиртмоғига бўйин соласан. Шунга иқрор бўлмаганда, бу ишга астойдил бел боғламаганда, ошиқнинг тикка тушишига ҳам, пикка тушишига ҳам чидамаганда Тилов овчи бўлармиди, улус оғзига фалончи деган номни олармиди? Ўзини валломат менгзаган кимсан Раззоқбойдай одамлар катта бошини кичкина қилиб, унинг дархонасини босармиди? Базмда боши қизиби, ўйлаб-нетиб ўтирмай, ўзининг илҳоми жўшдими,

девлари кутардими, ёхуд Раззоқбой ёнидагиларга: “бу яқинларда Тиловбойдай юраги иккита, шери мард овчи йўқ, бўлмайди ҳам” деган мақтовига ҳаволандими, билмайди, кўзлари оловдай ёнди-да, чин эркаклик ваъдасини берди-юборди.

— Азиз бошингиздан садақа, — деди Тилов ва тўлқинланиб кетди. — эртага оёқларингиз остига ташламаганни йигит деманг.

Ҳай-ҳай оғир эди бу гап. Бироқ айтилган гап — отилган ўқ.

Кечаги маслаҳат-машваратдан Юсуф мерганнинг хабардорлиги, бунинг устига овнинг ташкил этилаётганлигидан бохабарлиги Тиловни ачиқлантирди. Оғзида гап ётмас бетутуриқ Жўллини сўкди: “суюнчи олмай ўл, даққи ит!!” Шунга ўхшаган обрўси бир пулларни ўзига тенг кўриб, дастурхони атрофидан жой бериб юрганидан малоли кучайди. Бу галги ов сафари ҳам, мақсад-муддао ҳам қалтисроқ. Жўллимиди, ундан бошқасими, бари бир гўр. Биров бир шиша ҳалиги савилдан ма, ол, деса, Тиловбой не ишлар билан машғул деса сайраб турибди, сўраганга айтар, сўрамаганга ҳам мақтаниб, ўзидан қўшиб, валақлаб сирни ёяди булар. Шунинг учун ўзидан ўзгага ишонч йўқ. Ёлғиз жўнаса нима бўларкин. Икки киши билган сир сир бўлмас. Кечга қолса, Омонқўтонда ошналари ҳам бор. Қолаверса, Каптарғорнинг биқинидаги овчиларнинг ертўласида қолса ҳам бўлади. Бу иш ҳарҳолда ими-жимиди бажарилгани ҳар ёқлама дуруст. Ҳам иш ошкор бўлмайди, ҳам ўлжадан умидгор йўқ. Бироқ бу овга ўзининг ҳам кўнгли чопмай, юраги дов бермай тургани ўй-хаёлини тушкунлик, ҳадик гирдобига отади, пароканда шуури турғун эмас. Кўнгли барибир ҳам қаватида бирор ҳамроҳ бўлишини тилайди. Тўзғиган ўйла-

ри азоб беради Тиловга. Қани эди, омадини бериб, ёлғиз ўзи эпласа?!

Тилов ўтган йилдаги овни эслади. Ёлғиз эди ҳар галгидай. Бир-иккитаси эш бўлиб кўрганда, Тилов уларни қайтарди. Доим шундай бўлади-да, савил. У биров билан овга чиқдими, овнинг барори бўлмайди. Бора-бора буни ирим биладиган бўлди.

Тилов бу сафар кичик ўлжаларни овлаб вақт ўтказмасликни дилига тугди, кагтароқ ўлжага кўз тикиб йўл тортди. У Душали атрофи, ҳатто каптар макони — етти қиз ғорини ҳам четлаб, тўғри Самарқанд тоғларига ошди. У ердаги тоғлар арчазорлардан иборат бўлиб, саратонда ҳам яшиллик билан қопланиб ётади, сувли, сўлим маскан, архарлар ўйнаб югувчи сўлим гўша. Ўтган йилнинг кузагида Юсуфнинг ўша томонларда қилган овини эшитганди у. Ўзиям зўрини урган экан, баччағар. Меҳмонга келган қайноғаси шарафига битта архарни ўлжа қилиб, беш-ўнта бева-бечорага гўшт улашгани Тиловнинг қулоғига чалинганди. Тиловнинг бўлса овлагани каптар билан каклик. Нар и борса бўрсиқ, ё бўлмасам, суғур. Жин ургурлар оёқ остидан лоп этиб чиқиб қолади-ю, вақтни олади. Тайёр ош. Ташлаб кетса увол. Кўзи қиймай шуларнинг ортидан кетиб, кунни кеч қилади. Архар орзулигича қолади. Шу сафар дуч бўлган каптарга ҳам, какликка ҳам қайрилиб қарамайди. Оёқчи тоғлардан ошса, у ёғи Самарқанд ҳудуди. Элда гап бор: ўтхўр жониворнинг тўртта оёғидан учови доимо сувда бўлиши керак. Сувли жойлар уларнинг макони. Юсуф қилган ишни нега у қилмасин, Юсуфдан қаери кам унинг. Зиёди бордир-ками йўқ!

У кун оғиб қолган пайтлари Оёқчи тоғларига етиб борди. Тилов анча саргардон кезди. Ўлжани излай-излай кўзлари толди. “Олдиндан оққан сувнинг

қадри йўқ. Йўлда учраган гала қушларни писанд қилмаган, ўзича буларни ўлжа санамаган, йўқ олқорни кўзлаган ношукр овчининг жазоси шу”. Хаёли чин эди унинг. Тиловнинг ҳафсаласи пир бўлиб ўтираверди. Аксига олиб яқинидан бирорта тайинли қуш ҳам учиб ўтмади. Алами баттар кучайди. Кимгадир зардалангандай, арази кучайди. Уйга жўнамоқчи бўлиб йўлга ҳам тушди. Шу пайт олазарак кўзлари ўзидан унча олис бўлмаган чўққида, ундан кўзларини олмай қотиб турган архарга тушди. Тиловнинг юраги шувиллаб кетди. Ҳатто унинг босаётган қадамининг саси ҳам архарни ҳуркитиб юборадигандай қадамларини омонат босди. Имкон борича архарга камроқ назар ташлади. Ўзини худди архарни кўрмагандек, харсангларни паналаб-паналаб, энкая-энкая жўнади. Тилов қўрқа-писа архар турган жойга назар солди. Архар ҳали ҳамон ҳайкалдек қотиб турар, овчининг бор-йўғидан хабари йўқ эди. Жонивор турган жой энди анча яқин эди. Тиловнинг юраги ҳаприқиб кетди. Ҳаяжондан бармоқлари хиёл титраб турди-ю, фурсатни бой бермай тепкини босди. Тиловнинг кўз ўнгида архар сапчиб тушди. Сакраб ўзини пастга олди. Наҳот, ўқ хато кетди. Унга нима бўлди? Ёнгинасида турган ўлжани бой берган бўлса-я? Тилов ўзини кечирриши қийин. Наҳот, ўқ зое кетди. Илк марта ишончсизлик туйғусини сезди у, армон азоби юрагига алам уруғини сочди. Бироқ Тилов буни тан олмади. Ўлжани маҳв қилди у, бошқача бўлиши мумкин эмас. Борди-ю, шу ишни уддалай олмаган бўлса, милтиғини тошга уриб синдиришга, ўзи эса бу касбнинг нонини емасликка тайёрдек жунунваш ва ёввойи ҳиссиёт юрагини ўртаб юборди. Ва жон ваҳмида архар сакраган томонга чопди. Тилов пастга эниб кетган ва албатта ўқи ер тишлатган архарни кўриш учун ҳеч нарсадан

қайтмас ва ҳеч нарсани ўйламасди. Унинг чаққон ҳаракатларига гоҳ чағир тошлар, гоҳи тик харсанглар халақит берарди. Тошдан-тошга сакраб борар экан, фавқулодда олдини бутунлай тўсиб турган ҳарсангга рўпара бўлди-ю, бирдан юраги увишиб кетди. Тилов архарга етишиш учун шошганидан ва ҳаяжондан нотўғри йўл танлаганди. Рўпарасидаги харсанг ортида ўтиб бўлмас тик қоя Тиловнинг батамом умидини яксон қилди. Фира-ширада ўлжасини топиш амри маҳол эди. Қашқирларнинг ҳид олиши ўлжани нимталаб кетишлари уни батамом ларзага солар, қаттиқ хавотир исқанжасидан қутула олмас эди. Тиловнинг олдидаги ягона илинж — таваккал иш кўриш эди. Қаршисидаги харсангдан мутлақо айланиб ўтишнинг имкони йўқ, бунга илож бўлган тақдирда ҳам тик қояни забт этиш иложсиз эди. У харсангга тирмашиб борар экан, пастлик томон сабрсизлик билан назар солди ва ҳаяжондан юраги гурсиллаб кетди. У мақсадига эришган эди. Пастда ўзи нишонга олган архар жонсиз ётарди. Бетоқатлик ва ўлжадан айрилиш хавфи юрагини кемирарди унинг. Харсанг баланд ва хавфли, силлиқ сиртдан чиқиш имконсиз эди. Ён томондаги қоя у ўйлаганчалик ваҳимали эмас, архарлар из солган сўқмоқлар хиёл оқариб кўриниб турар, харсангни забт эта олсагина мақсадга эришиш мумкин эди. Ҳозир ёнида бирорта ҳамроҳи бўлмаганидан қаттиқ армон қилди Тилов. Биров кифт бериб ёки қўл узатиб турганда амалласа бўларди. Тилов айланиб ўтадиган масофани чамалаб кўрди. Энди бу йўлдан юриш ҳам машаққат эди. Чунки атрофга қоронғилик ёйила бошлаган, олдидаги йўлдан аниқ чама ололмас, ҳар бир қадам хатар ва ҳалокат билан бақамти турарди. Ўлжа турган жойгача камида бир соат йўл босиш лозимлигини ўйларкан, Тиловнинг

бошидан ҳуши учди, алами зўрайди. У имкон қадар эҳтиёткорлик билан пастлай бошлади. Бироқ у ихтиёрсиз ва ҳаддан зиёд очкўзларча шошилар, ҳар дақиқа хаёлида узайиб борар, тоқатсизланар эди. Тилов қияда тўшалиб ётган, тойғоқ майда тошларда сирпаниб кетар, баданини чақир тошлар аёвсиз тилар ва сизган қон кийимларига ёпишганча, азоб берарди. Бироқ Тилов буларга эътибор бермас, фақат ёлғиз овга чиқишнинг аянчли оқибати-ю, бемисл надоматлар миясига урилар, борлиғига азият солар, аламданми, оғриқданми инграб қўярди.

Тилов пастга тушган пайт ойсиз оқшом атрофни зулматга кўмганди. У мўлжалидаги ерга яқинлашаркан, юраги орқага тортди. Хаёлини ва вужудини пармалаб келган ўша мудҳиш ҳодисанинг олдидан чиққанди у. Нарироқдаги қорайган шарпалар тинимсиз ириллашар, алланимани талашиб тортишарди. Унинг кўз олдидаги шарпалар даҳшатли эди. Тилов аламидан ҳайқириб юборди ва тепкини босди. Ўқ овози тоғу тошни ларзага солди. Акс-садо тошдан-тошга урилганча галдаги ҳайқириққа ва милтиқ овозига қўшилиб кетар, янада ваҳшатли янгради. Тилов кўз ўнгидаги ҳолатдан инграб юборди. Архарнинг гўшти бағамом шилинган, суяклари қоронғида хиёл оқариб кўриниб турарди...

* * *

Тиловнинг боши ғовлади. Токчада ичилмай қолган бир шокоса мусалласга кўзи тушиши билан ўқчигиси келди, кўнгли айниди. Кейин шошилиб ташқарига чиқди. Қор ҳамон ёғар, Қўрғонтоғ қалин тумандан кўринмас эди. Бундан Тилов бир оз хотиржам тортди, кайфияти кўтарилди. Ҳалиги

хаёлига келган тушкунлик — архар воқеаси эсидан кўтарилди.

У одамлар молларини сувлатадиган катта ариқ-қача борди ва дала томонга кетган йўлга кўз ташлади. Бирор-бир изни кўрмади. Ҳозирги об-ҳавода ит ҳам инидан чиқмайди. Тилов Юсуфнинг уйдалигига ишонч ҳосил қилиб, кўнгли хотиржам тортди. Йўлга чиқса ҳам бўлар. Рўпарасида юқорига қараб ўрлаб кетган қир-адирлардан тортиб, Қўргонтоғнинг устигача ястаниб ётган эрталабки тиниқ оппоқ рангдан Тиловнинг кўзлари қамашди. Сўнг овга ҳозирланиш учун уйга қараб юрди.

Тиловни билган одам яхши овчи сифатида танийди. Кўпчилик шу билан ишини битиради. Ҳозирда улусда қизиқ бир одат юрибди. Камбағалми, бойми шу ишни қилишга бел боғлайди. Ўғил уйлантирмоқчи бўлган ҳам, суннат тўй қилмоқчи бўлган ҳам шу одатга бўйсунди. Тўйдор тўй маслаҳатига оқсоқол, эл катталарини чорлаб зиёфат беради. Нонини зўрға топадиганида ҳам шу масъулият бор. Шундан Тиловнинг иши беш. Оддий халқ олдига қўйган бир чуқум ошини еб, бир пиёла чойини ичиб кетар, бироқ, тўй кунини белгиловчи маслаҳатгўй отахонларга бундай қилиб бўлмайди. Қишлоқнинг оқсоқоли тўйдорни олдига чақириб, Тилов овчига беш-ўнта каклик ёки каптар буюртириб қўйинглар, деб батайин қилади.

Озиб-ёзиб элнинг ковушини ўнгламоқчи бўлиб турган тўйдор бу гапни фарз билади. Умрида бедана гўштининг таъми-тотини билмаган тўйдор боёқиш, азиз меҳмонларнинг кўнглини олишни бурч билиб тараддуд қилади. Қилган ҳимматларини билишса билишар, билишмаса Худо билсин! Армонда қолмайин, дегани Тилов овчининг олдига бораверади. Бундан Тиловнинг боши осмонда, руҳи

дармонда-ю, бироқ юрагидаги нотинч бир ҳис ҳам борки, унинг хотиржамлиги илдизларини қирқади, қутқу ва таассуфларнинг рутубат из ўйган кўчасига йўл солади, гўёки унга бир умрлик тузалмас дард каби ёпишиб, ҳаловат эшикларига тамба уради. Ҳар қандай кўнгилхуш дамларидан кейин ана шу сезги уни доимо ўз исқанжасига олиб аёвсиз кийнайди.

Ҳар қандай замонда ҳам инсоният рақобат издиҳомлари аро кезинади. Қарама-қаршилик тиканлари заҳмини ейди. Баъни одам зоти борки, гарчи унинг аъмол жоми савобга тўла бўлмасин, ё аксинча, увол тупроғига қоришмасин, қаршисида доим ўзининг ўтмиши ва келажагига терс бир туйғунинг соя каби эш бўлиб юрганини пайқайди, бундан надомат ўтида куйса ҳам бу каби қисмат бўҳронлари аро ивирсиганча чиқиш йўлини излайди. Бироқ бу нажоткор чиқиш йўлаги ҳар доим ҳам очиқ бўлмайди. Буни Тилов шунчаки овчиликдаги зиддият ва рақобат деб тушунмайди. Бу Тиловнинг юрагидан бутунлай бошқа ҳолат, бошқа бир ҳиссиёт бўлиб бош кўтаради. Шоирнинг байти келади ёдига:

*Билгинки, бу абадий садо бўлади,
Гадонинг душмани гадо бўлади.
Иккиси бир-бирин тугатгунча то,
Уртада бу дунё адо бўлади.*

Тилов билан Юсуфни солиштирганда дунёни англаш, мулоҳаза, идрок каби тушунчаларда фарқтафовут кўрса бўларди, бироқ Тилов ҳеч қачон Юсуфни ўзидан устун қўймас, ўзини мард ва тадбирли бир кимса сифатида кўради. Юсуф мергандаги кўнгилчанлик ва соддадилликни у журъатсизлик ва бўшангликка йўяр, савобталаблик доимо эркак зотига тўғри келавермайдиган хусусият, баъзида уни

асл мақсадидан адаштириши ва ҳатто ўша савобли ишдан ҳам чалғитиши мумкин, деб ўйлайди.

* * *

Тилов милтиғини артиб тозалади. Сочмани эринмай жойлади. Кечаги режаларини ўйлаб, тадбир тузди. Бу юмушнинг уддаси оғир... Бироқ, асосийси, мақсад ва ишонч бор. Вужудини кемираётган ғалати ва душманлик қиличини қайрамоқчи бўлган ҳисни қува олса марра уники. Тилов бу юмушда иккиланмайди. Худо омадини беради. Ўтган сафар бу ишни қила олганди. Бир ўзи эмас, бироқ унинг режаси асосида амалга ошган. Ўшанда у бу ишни бировга билдирмай қилдим, деб ишонганди. Бироқ ўшанда Юсуф мерган мардлик қилди. Юсуф бу итликни элга ёйганида, бу ҳаракати ва номусулмонлиги учун Йўлдош амин Тиловни сазойи қилиши тайин эди. Йўлдош амин адолатпеша. Банданинг бурнини қонатмайди. Бироқ ёмонни аямайди. Жияни Юсуф ҳам тоғанинг йўлидан кетган. Эгриликка тоқати йўқ.

* * *

Юсуф қандай овчилик касбга боғланиб қолганини, бу эса бора-бора унинг тақдирига; қисматига айланганини эсдан чиқармайди.

Ўшанда кеч куз эди. Юсуф тоққа ўтинга чиққанди. Сербута ва тиканли қарғанакдан бошқа буталар ҳали баргини тўкиб улгурмаган, дўлананинг учларида кўринган ним оловранг мевалари кишининг эътиборини тартади. Кузак меваси. Дарахтда қолган меванинг таъми бошқача бўлади... Юсуф шохларни эгиб дўланадан тагиб кўрди. Нордонликдан ширинликка айланган меванинг таъми унинг оғзига ўзгача маза берди. Яна интилди, икки дона узди.

Изланди. Энди йўқ, тугаган. Бироқ шохларнинг энг учида биттагина кўринди. Мевани узиш учун шох учига қўл етмайди. Синдириб олса бўлади. Юсуф дарахтни синдиришга кўзи қиймади. Шох учидаги мева яна ўзини кўз-кўз қилди, ловуллаб қизаринди. Юсуф дарахтдан тушиб, ўтинларни дасталади. Оёғи остида майин хас юмшоққина, ёқимли. Кеча ёғиб ўтган ёмғир Қўрғонтоғни янада яшнатиб юборганди. Ғуборлар ювилиб тоғнинг тошлари чиннидай ярақлайди. Қўёшнинг заррин нурлари этни куйдириб турса-да, тоғдан эсаётган майин насим худди юзни силаб тургандай ёқимли. Йигит киши бундай пайтлар дам олмай ишлайверса ҳам толиқмайди. Юсуф анча тер тўкди. Мўлжалидаги ўтинни йиғиб бўлгач, уйига жўнашига шошилмай майин хас устига бир оз чўзилгиси келди. Чанқоқ сизди. Ёнидаги хуржун ичидан рўмолчани ечиб, бир шинча қора шувурғони узумдан оғзига солди. Рўпарасидаги дара Қўрғонтоғ этакларига ушлашиб кетган, икки ёнга худди биров тартиб билан экиб чиққандек арчалар баҳоргидай ям-яшил ва кўркам. Даранинг қоқ ўртасидан оқиб келаётган жилғаларнинг сувлари кўзга узоқдан оппоқ рангда тасвир беради. Жилғани опичиб турган катта-кичик харсанг тошлар, яшил-тоб ўт-ўлан қуршовида оч сариқ тусда товланиб ўзга бир ҳуснкорлик етаклайди, кўзга, дилга ором беради, сеҳрли бир куч руҳни самолар билан ҳамоҳангликка чорлайди. Юсуф ҳам сеҳрлангандай тикиларди. У дарадан кўз олмай қолди. Ва фикрини жамлади. Узоқдан келаётган кимсани кўрди. Овлоқ дарадан тушиб келаётган ким бўлди? Чўпонмикан? Улови бўлсаки, ўтинчи ёки бирорта йўловчи деса. Юсуф ундан кўзларини узмас, йўловчи бирор-бир танишига ҳам ўхшамас, у оқсоқланганча келаётганди. Юсуф йўловчи яқинлашгач, елкасига осилган милтиғидан

унинг овчи эканини пайқади. Кўзлари мулойимликка монанд бўлса ҳам бургутникидек ўткир нигоҳлари ундаги зоҳирий бир шижоатдан белги бериб турарди.

Юсуф унинг овчи эканлигига шубҳа қилмади. Нотаниш кимса қўлидагини ерга қўйди ва қўш қўллаб саломлашди.

— Аҳо, қандойсиз, эсон-омон юрубсизми? — Юсуф сўраша туриб бу кимса бу яқинлардан эмаслигига ишонди. Қўрғонтоғ ортидаги қишлоқлар, омонқўтонлик, ҳам, Терсак, Қоратепа элати ҳам бу лаҳжада гаплашмайди.

Юсуф келган кишини олдига рўмолча ёзди.

— Қани меҳмон, олинг, чарчаган кўринасиз, — деди-да, нон синдирди. Киши оёғини авайлабгина ён томонга узатаркан, оғриқ сезди шекилли, юзи буришди ва их, деб қўйди-да, зўрма-зўраки жилмайди.

— Узр, оёқ салгина, — деди-да, ўзини мажбурлаб жилмайди, оғриқдан юзи буришиб, қийналди.

— Оёғингизга нима қилди? — деди Юсуф шошиб. — Жароҳат оғир эмасми?

— Э, қўя беринг, — кулди у. — Овнинг оддий машаққати-да. Сирғалиб йиқилдим. Аксига олиб боғлай, десам бирор рўмол ҳам йўқ менда.

Юсуф ўйланиб ўтирмади. Тугилган рўмолча ичидаги нон ва узумни хуржунга бўшатди-да, йигитдан ижозат кутмай:

— Қани, жароҳатни очинг-чи, — деди. Юсуф рўмолчани йиртиб боғловга тайёрлади. Жароҳатни рўмолчанинг бир парчаси билан авайлаб аргди, сўнг кўзадаги сув билан ювиб, тозалади. Кейин эҳтиётлик билан боғлади.

— Қийнадим-а сизни, жўра, — деди-да, кулди Юсуф. Йигит Юсуфнинг ҳаракатларини жимгина кузатиб ўтирар, гоҳо оғриқдан кучсизгина, “сисс”,

“уф”, деб қўярди. Юсуф яна дастурхон ёзди. Энди дастурхон Юсуфнинг камзули бўлди.

— Олинг, нонга қаранг меҳмон, — деди Юсуф ўзини мезбон ҳисоблаб. — Ҳозир оғриқ ҳам босилади.

Меҳмон киришимли чиқиб қолди. Юсуфни олдиндан кўриб, билиб қўйгандек гаплашаверди.

— Ўзим Сумақдан. Овчилик касбимиз. Қизиқиб-қизиқиб кеп қоппан, — деди кулиб. — Ов дегани шуниси билан гаштли-да, сабил. Оёқ билан иш йўқ, оғриқ билан ташвиш йўқ, товушқон қувишга бало борми, денг-да, — ҳиринглаб кулади. — Бу ёнларни каптарлари жудо ширин ҳам семиз.

У ҳар бир гапида жилмайиб қўяр. самимий гаплашар, ҳар замонда нон билан узумга узалганча, шўхлик қилиб, сиз ҳам олинг-да, тортинманг, дея, ундаб қўяди.

Нотаниш йигит ўзини Мирзонор овчи деб таништирди. Уларнинг суҳбати чўзилди. Ўртадаги узум билан нон тугаб бир оз гурунждан сўнг Мирзонор ўрнидан қўзғалди.

— Сиз ўтира турасиз, ман ҳозир келаман, — деди-да, Юсуф йиғиб қўйган ўтин атрофдан қарганакнинг майда-чуйда резги чўпларини йиға бошлади. Юсуф бу хатти-ҳаракатни унчалик тушунмай қараб тураверди. Мирзонор ўтин тера-тера қуйидаги тошлоқ, кузакда қуриган сой томон халтасини кўтарганча кетаверди. Бир муддат ўтиб Мирзонор настликдан Юсуфни чақирди. У тошлоққа олов ёқаётган эди. Юсуф бунга ҳам тушунмаган кўйи унга томон яқинлашди. Димоғига гўштнинг ёқимли ҳиди урилди. Кўзлари тутундан қизариб, ёшовлаганча Мирзонор Юсуфга илжайди:

— Кабобхўрлик!

Уларнинг кабобхўрлиги ҳам кун қайтгунча чўзилди. Мирзонор халтасидаги қолган иккита какликни Юсуфнинг олдига чиқариб қўйди:

– Бола-чақа билан баҳам кўрасиз, – деди.

– Раҳмат ошна, буни ололмайман, – деди Юсуф.
– Ўзингизга қолмади.

– Менинг ризқим олдинда, ола беринг охи, беҳижолат. Келин болага олиб борасиз. Шўрбо оссинлар. Бир маза қилинглар!

– Ҳали келин боланинг ўзи йўқ, – деди Юсуф ҳам кулиб.

– Менда ҳам йўқ, – деди Мирзонор қувлик билан, – бўлмаса бўп қолар, ер юзида ким кўп, қиз кўп! Аммо тўйимга айтаман. Борасиз. Бир қизни бошини боғлаб қўйганман. Ажойиб-да, ўзиям. Чиройли. Кечаси кўчага чиқса бор-ку, ой чиқмайди, хижолат бўлади-да, бечора, ана шундай! – Мирзонор хандон отиб кулади. – Бешни, бешни ташанг!

Кулгидан чиройи яшнаб кетади. Юсуф унинг шунчалик эркин сўзлашлари ва бахтдан порлаган нигоҳларига маҳлиё бўлиб қараб турарди. Улар қучоқлашиб хайр-хўшлашаркан, Мирзонор Юсуфни маҳкамроқ қучди.

– Бир-биримиздан туз едик, – деди хийла жиддий тортиб Мирзонор. – Энди дўст бўлдик, қарангки, ёшимиз ҳам тенг чиқиб қолди. Ҳалиги гурунг гурунг. Келаси ҳафта бозор куни карвонсаройга келиб турунг. Ман сизга зўр милтиқ олиб келаман. Касбимни ўргатаман. Сумакка олиб кетаман. Ана у ёқларда овни кўрасиз. Маъқулми?

Юсуф бош ирғади:

– Маъқул, маъқул, – деди.

Юсуф бир ҳафта ўтишини интиқиб кутарди. Гап Мирзонор ваъда қилган милтиқда эмас, унинг беғубор, дилга яқин суҳбатида, нурли чеҳрасида эди. Унинг овчилар тўғрисидаги қизиқарли ва

гаройиб ҳам ҳаяжонли саргузаштларидан баҳраманд бўлишликдан қувонарди.

Юсуф бозор куни эрталаб карвонсаройга етиб борди. Карвонсарой сайисхонасида башанг афзалланган бедов боғланган турар, бўйнига осиб қўйилган ем халтадан куртиллашиб арпа чайнади. Юсуф ичкарига разм солди. Айвон эрталабдан супириб, тозаланган, супада офтоба, офтоба устида узинасига қатланган, нопормон гулли сочиқ, бўсаға олдида икки жуфт Самарқанднинг хироми этиги. Хона тўрида икки одамнинг паст овоздаги тиловати қулоққа чалинади, бомбод намози адо этилмоқда. Улар Юсуфга тескари тургани ва уй ичининг нимқоронғилиги боис аниқ таниб олишлик имкони бўлмаса-да, уларнинг бири Мирзонор эканлигини тахмин қилди.

Юсуф ҳовлига ўтди. Нарироқда карвонсарой эгаси бўлса керак, кўк беда кўтариб дарвозадан кирди, бедани бедов боғланган охур ёнига қўяркан, отнинг бўйнидан ем халтасини олди. От бирикки дум қоқиб олгач, энди олдига солинган кўк бедани ёйишга тутинди. Шу асно хонадан икки йигит чиқиб келди. Юсуф уларнинг истиқболига юраркан, салом берди. Дарҳақиқат, уларнинг бири Мирзонор эди. Улар самимий кўришиб-сўрашиб олгач:

— Бу йигит Шарифжон, — деди Мирзонор ҳамроҳини таништириб. — Ҳам дўст, ҳам қайноғамиз, насиб бўлса. Ҳув ман сизга айтган қизнинг акаси. Ўзбакчани кам тушунади. Шарифжонга сиз ҳақингизда айтиб берганман.

Улар суҳбатлашиб бозор жойга чиқиб келдилар. Мирзонор уларни карвонсарой яқинидаги чойхонага бошлади. Чойхона ҳали сийрак, узоқдан келган бир-иккита бозорчиларни демаса, ҳали субҳидамги

сокинлик. Мирзонорни кўрган чойхоначи унга қараб юрди. Улар қадрдон оға-инилардай кўришиб сурашишди. Алланималарни айтиб, бир зум чақ-чақлашиб ҳам олдилар

— Суҳбатларингизни соғиндик, иним, — деди чойхоначи. — Каклик олиб келмасангиз ҳам ўзингиз камнамо бўлманг. Каклик олиб бормасам Ҳасан чойхоначи қувиб солади дедингизми ё бизсиз тўйни ўтказиб олиб, келиннинг оҳанрабосидан чиқолмай ётибсизми, а биродар?! — Ҳасан чойхоначи ўзининг қочиримидан маза қилиб кулди. — Бўлмасам гап бундай, — дея давом этди чойхоначи, — сизлар аччиққина чой билан нишолдани кўриб турасизлар. Мен овқатга уннайман. Бугун биз мезбон. Ҳақни ҳар гал Мирзоноржон бериб ётмасин, бизга ҳам гал берсин!

Чойхоначи айтганини қилди. Орадан бир соатлар ўтиб, бедана димламани сузиб келди. Унгача бозор ҳам, чойхона ҳам гавжумлашди.

Учовлон чошгоҳдан ўтиб карвонсаройга қайтиб келишди.

— Биз сизни Сумакка олиб кетамиз, — деди Мирзонор унга самимий боқиб. — Бирор ҳафта бизникида меҳмон бўлиб қайтасиз. Ман сизга устозлик қиламан. Шарифжон учаламиз овга чиқамиз. Бунга сиз ўзбакчани ўргатасиз, бу сизга тожикчани. Битта ўқ билан икки қуённи урасиз. Ҳам тил ўрганасиз, ҳам ов. — Мирзонор шарақлаб кулди. — Маъқулми?

Юсуф маъқул ишорасини қилди-ю, ўйланиб қолди. Ҳали тузук-қуруқ танимаган одамлар билан умрида бориш нарёқда турсин, эшитмаган бир жойларга етаклашиб кетиш қандай бўларкин? Уйидагиларга ҳам бу ҳақда оғиз очмаган. Мирзонор берган иккита каклик тўғрисида отасига айтган, яхши бир дўст экан, деган холос. Энди нима қилди? Боролмайман деса, астойдил таклиф қилиб турибди.

Бораверсинми ёки? Мирзонор ўйланиб турган Юсуфни тушунгандай унга яқин келди. Тирсагидан оҳиста тутиб карвонсарой ичкарисига етаклади. Юсуфга матога ўралган нарсани узатди.

— Ўша кунги ваъда, жўражон, — деди, — милтиқ, зўри, лекин... Атайлаб Самарқанддан олдириб келдим. Мандан сизга совға. Аммо буни деворга осиб қўйиш учун эмас, ов қилишни ўрганишингиз, зўр овчи бўлишингиз учун келтирдим.

Юсуф милтиқни кўриб ҳаяжонланди. Милтиқ назарида бутунлай бошқача, кўзни қувонтирар даражада ярақларди. Юсуф милтиқни кўп кўрган. Ушлаган, томоша қилган ва ҳатто қўлини тепкига ҳам олиб бориб, алланимани бир кўзини қисиб кўзлаган ҳам. Отиб кўришга ҳаваслангани ҳам тўғри. Бироқ Юсуф кўрган эски ва битта нилли милтиқ олдида бу...

Болалик пайтлари эди Юсуфнинг. Жўралари билан Кўрғонтоғ этақларига сомон йиғишга борганди. Толмас чўпоннинг кулбаси очиқ бўлар, деворга милтиқ осилган турарди. Толмас чўпон мерган эмас, милтиқни бўриларни ҳайиқтириш учун елкасига осиб юради. Кечқурунлари итлари шарпани пайқаб ваҳшат солиб югурган томонга қаратганча варанглатиб бўшатади. Толмас чўпон Юсуфга узоқроқ қариндош бўлганлиги боис ҳадди сиғиб, кейин жўраларига ўзини кўрсатиб қўйиш учун чўпон тоғанинг кулбасига киришга журъат қилганди. Юсуф милтиқни девордан олиб, қўндоғини елкасига тираганча, бир кўзини қисиб узоқларни кўзлади. Худди ўлжасига ўқни бўшатишга чоғланиб турган овчидек ичидан бир фахр туйғуси тошиб келди. Бироқ лаҳза ўтмади, жўраларининг “Қоч, ўлдинг” деган товушидан сергакланди. Юсуф милтиқни ушлаганча тураверди. Кулбага кирган Толмас чўпон

хай-хайлаб, милтиқни тортиб олган ва: “Бу билан ҳазиллашиб бўлмайди, отилиб кетади”, деди жаҳл билан. Юсуф милтиқнинг ўқланмаганини билиб: “Қандай отилсин, милтиғингиз ўқланмаган-ку”, деди. Толмас чўпон аччиғи чиқиб ўқрайди: “Отилади. Бу бор гап. Милтиқни доимо шайтон ўқлаб қўяди, тушундингми, тирранча!” Юсуф дакки еган бўлса ҳам кулбадан ўзгача бир ғурур билан чиқди. Қачондир ўзининг ҳам милтиғи бўлишини орзу қилди.

Юсуф нишолда растасига ўтиб қишлоқдоши Ҳамдам ширагарни топди. Ўзининг бир сумақлик овчи ошнасиникига меҳмонга кетаётганини, уч-тўрт кунда қайтишини айтиб, уйдагиларга билдириб қўйишини тайин қилди.

Сумақ Китоб бозорида беш тошлик йўл. Улар бир кун йўл босиб кечга яқин Мирзонорникига кириб келишди. Мирзонор кийимларини алмаштириб чиқди-да, гожиқчалаб Шарифжонга нимадир деди. Улар бир пиёла чой ичгунарлича дарвоза томондан овоз бўлди. Ташқарида Шарифжон семизгина ширвозни ушлаб турарди. Мирзонор меҳмонга кулиб деди:

– Келганингиз шарафига-да, жўражон, бугун кеч бўлди, эрталаб сўямиз!

Ҳисор тоғларини учовлан роса уч кечаю уч кундуз кезишди. Ов ҳам ниятларига эш бўлди. Бир халта каклигу каптар билан қайтдилар. Мирзонорнинг тоғу тошда юрган танимаган чўпон-чўлиғи йўқ экан. Уларга беш-тўртта каклик улашиб, дуоларини олди.

Юсуф Сумақда тўрт кун меҳмон бўлди.

– Энди, Юсуфжон, биз чин дўст тутиндик, – деди Мирзонор хайрлашаётиб. – Ёмон эмас, уч кунда тўртта каклик отдингиз. Яхши овчи чиқарса бўлади сиздан. – Мирзонорнинг чиройли юзи бир қадар яшнаб, кулиб қўйди. – Энди, Худо хоҳласа,

тўйдан бир ҳафта бурун келасиз. Овга чиқамиз. Тўйга меҳмонларга каклик билан каптар гўшти тортамиз. Унгача ўзингизнинг Қўрғонтоғингизда овчиликни ўрганинг, яхшилаб ўрганинг, хўпми? Омонқўтонда каклик мўл! Ҳа, дарвоқе менга қаранг, борганингизда юртингизнинг қизларига айтинг, бошингизни айлантириб, сарсон бўлмасинлар, сизга шу ерлик тожик қизлардан зўрини олиб бераман.

Ҳамма кулди. Уларга Юсуф ҳам қўшилди.

Юсуф йўлга чиқди. Кела-кела ўйлаб келаверди. Бир бурда нону бир шинча узумнинг эвазига шунча илтифот, шунча мукофот. Мирзонорнинг кеча дастурхон бошида кўпчиликка айтган гапини Юсуф ҳозир эслади. “Кимсасиз бир тоғда ўзига етар-етмас таомини биров билан улашган, ўзининг зарур ишини қўйиб, бир мусофирдан ёрдамини дариф тутмаган инсондан бошқа ҳам Худонинг севган бандаси бўладими? Худони таниган бир мўмин билан дўст бўлдим, биродарлар”, дея беихтиёр кўзлари ёшланди, товуши титради. У шу орада бирор марта на Шарифжонга, на бошқага тожик тилида гапирди. Меҳмоннинг кўнглига тегмасин деб ўзбек тилида сўзлади. Бу гаплар, бу ҳурмат ва одамгарчилик Юсуфни тўлқинлантирди. “Шундай шеримард инсонга бир эмас юз жон фидо бўлса арзир экан-да”, деган ўй ўтди шууридан.

Юсуф ҳали ўн чақирим узоқлашмай Мирзонорни соғинганини сизди. Унинг бир гапириб ўн кулишларини эслаб туриб, жилмайди. “Балки дўст деганлари шудир?!” дея ўйлади. Дўстлик ҳаммага ҳам насиб этавермайдиган неъмат, эътиқод. Дўстга дўстдай муносабат ва эътимод даркор. Юсуф ҳам бунини уддалай олармикан?.. Юсуф кифтини босиб бораётган қўштира тасмасини секин силкиб олди ва

елкасига яхшироқ жойлаштирди. Сўнгсиз хаёллар оғушида йўл тортаверди.

* * *

Тилов милтиқни обдан тозалаб бўлди. Ўқларни ҳам бир-бир кўздан кечирди. У Жўллига ўхшаганларнинг келиб қолишини истамай, тоқатсизланди. Эртароқ йўлга чиқиш керак. Шўробсой томон Қўрғонтоғнинг йўлига чиқиш учун бир оз узоқ. Бироқ Юсуф мерганнинг чалғитишнинг ягона йўли шу. Бошқа илож йўқ. Бу қалин қорда нақ бир соат йўқотилади. Шу совуқда Тиловга йўлга чиқиш малол эди. Бунинг устига овлоқ тоғу тошда якка ўзи. Йўлга чиқиш ҳам, ов ҳам олдингисидек эмас, қалтис, хатар. Тилов ўзини беҳуда чиранганини англаб турса ҳам сир бой беришни, паст кетишни истамасди. Тенгтенги билан, деган гап бор. Раззоқ бойнинг ҳавойи гапларига учиб, ўзича унинг ҳурматини қозониб юрибди. Шундай мартабали одам билан гап-гурунг ўйнаб юрганига гурурланади. Бироқ бирор кун келиб, худо сақласин овчиликка ярамай қолса-чи? Бу ишдан насибаси узилса, унда нима бўлади? Валинеъматини ҳолинг не сени, деб айтармикин? Бошини ҳозирги каби силаб ўтирармикан? Бой мардумда дўст бўлмас. Бой мардумда субут бўлмас. Улар учун Тилов бир малай, опке, деганини муҳайё этувчи бир шотир. Тилов бир нарсани ўйлаганда эгни қисилади, эти жимирлайди. Дунёда тили қисиқликдан ёмон нарса йўқ. Тилов шундан озорланади. Бу иллат шундай бир ёвуз қудратга эгаки, йигитман деганнинг гурурини кесади, бўйнини эгади, метиндай иродасини қайишдай букади, кескир тилларини қирқади.

Тилов бир зум тин олди. Шўробсойга олиб борувчи

йўл бошида бир зум тўхтаб, ортга назар ташлади. Негадир руҳи суст кетди. Алланима қалбига ботди. Ўзида ғалати бир сезги, юрагига тушуниксиз бир қутқу из ўйди. Хаёлан ортидан Жўллимиди, бошқасими келиб қоладигандай умидланди.

Қадамлари залворли эди унинг. Тиззаларигача қорга ботди. Танасида аллақачон толиқиш сезар, ҳалитдан қор нурида қамашаётган қароқларида таассуф учқунлари сачрарди.

Тилов беш қиздан кейин Худодан тилаб-тусаб олган ўғли эрқароқ бўлди. Беш яшар болага от олиб бериб, миндириб қўйди. Бола дуркун ўсди. Ўн беш ёшида йигирма ёшлининг келбатини берди. Энди уйлантириб, орзу-ҳавасимни кўрай, деб ҳам ҳавасланди. Бироқ ўғли ўсмир ҳоли билан ичадиган одат чиқарди. Шу кундан Тилов юрагида бир ҳадик пайдо бўлганини сизди. Бир кун қишлоқ оқсоқоли Тиловни учратиб, Бердиқул полвоннинг тўйидаги жанжални ҳам унинг ўғли чиқарганини рўй-рост айтди. Тилов ўғлини олдига чақириб танбеҳ берганида, унинг муомаласидан эти увишди, таби хира бўлди. Кейин бўлган воқеани суриштириб билди. Кўчада кетаётган бир қиздан муччи олибди. Бу қандай одоб, қандай муомала. Гап ётармиди? Қизнинг акасига етибди бу гап. Ака акалигини қилмай қоларми? Аканинг ори отадан қаттиқ. Тиловнинг боласи бўлмай, авлиёники бўлмайдими?! Бу воқеадан кейин ҳеч қанча вақт ўтмади. Бу тийиқсиз ўғил Тиловнинг бошига яна бир балони бошлаб келди. Ўриш қишлоқлик бириккита бебошга қўшилиб Абдибоқи мулланинг тўйга атаб боқиб юрган ҳўкизини Макрид бозорига солди. Абдибоқи мулла чор томонга одам қўйдириб, охир бу ишнинг тагига етди. Ўғрилар авахтага тушди. Қамалиш эҳтимоли кучайди. Ана шунда

Тиловнинг эсига лоп этиб валинеъматини Раззоқ бой келди. Раззоқ бой ҳам бош қашиб қолди. Мушук текинга офтобга чиқармиди? Буни тушунган Тилов овчи чор томонга ўзини урди. Йиғиб қўйганларини белига тугиб борди.

Раззоқ бой Абдибоқи мулланикига катта бошини кичик қилиб келганини Ҳаловат халқи эшитди. Нима қилганини Худога аён. Тилов берган пулни Абдибоқи муаллимга бердим, ўзи олдим, бунинг аҳамияти йўқ. Раззоқ бой домангирдан давойим йўқ деган бир парча қоғозни ёздириб чиқди. Бир ҳафта ўтиб Тилов овчининг арзандаси яна қишлоқда пайдо бўлди. Биров ундай деди, биров бундай. “Абдибоқи мулла кўпни кўрган, кўзи очиқ одам. Бир болалик қилиб қўйган бебошнинг бошини силади-да”, деди сўраганларга Тилов.

* * *

Гардлаб турган қор энди тинган, кун ботишдан булутлар йиртилишган, бироқ совуқ ҳамон забтига оларди. Тилов энди қадамларини тезлатди. Ҳеч қурса бугун Каптарғор ёнидаги ўнгирга етиб олишини ўйлади. Тилов иродали инсон. Асосийси, ўзига-ўзи буйруқ бера олади, ўзига-ўзи шарт қўя олади, ўзига-ўзи куч бера олади. У шу сабаб ҳам айни дамдаги толиқиш ва руҳан иккиланишлар пойини қирқа олди. Бу унинг зафари эди. У эгилиб қор чангаллади ва ўзга бир кайфият билан қорни юзларига ишқадди. Ҳадемай юзи оловдай қизиди. Тилов қорни шашт билан кечиб бораркан, кўз ўнгида яна Юсуф бўй берди.

* * *

Юсуф Раззоқ бойнинг келганидан хабари бор. У зукко, ҳар бир ишни ўйлаб қилади, гапдан

гап айириб олади. Жўлли ҳам шунинг олдидан чиқиб қолгани қизиқ. Иккиси нима деб сўзлашса сўзлашгандир, буниси Тиловга қоронғи, эҳтимол, Жўлли Юсуфни ўзига дўст билар, бу галварс унинг уйидаги сирни Юсуфга етказиб турар, бу билан Тилов Юсуфдан қўрқиб қолмайди, аксинча, Юсуфга ўхшаганларга зарба беради, улар қила олмаган, улар ботина олмаган ишни уддалайди, бу билан юрагига далда беради, куч олади Тилов. Йигитнинг йигитлиги аслида ҳам шунда. Тилов хаёлан Юсуф билан жангга киришарди. “Сенинг юрагигда шафқат бор, мурувват бор, Юсуф. Йигитга саркардага хос феъл керак. Жўшқинлик, қатъият эр кишининг қибланамоси бўлмоғи керак. Эркакка қоядек мағрур ва мустақкамлик хос. Сен шундайсанми, Юсуф? Тўғри, ўшанда бир мардлик қилдинг. Аламингдан қақшадинг. Чидолмай мушт қўйдинг, армонингдан чиқдинг. Уволни мен қилдим, сен ранж чекдинг. Бироқ ўшанда ҳақ эдинг. Туриб-туриб ўйладим. Нега биз икки хил бўлиб яралдик? Дўст бўлсак, оға-ини бўлсак бўлмасмиди? Бу яқинларда сендай, мендай кучли ва марди борми? Овчиликда, ишбилармонликда, саховатда ҳам бу юртларда олдимизни кесадигани йўқ. Агар бирлашганимизда нималар бўларди, Юсуф! Тўғриси сендай йигит дўстим бўлишини орзу қилганман. Бироқ йўлларимиз бошқалигини билсам ҳам иноқлашиб яшаш таклифини айтганман. Кўнмадинг! Майли, дедим. Фақат менинг увол ёки савобларимга аралашма, дедим. Яна кўнмадинг. Ҳатто тулкини отиш ҳам сен учун увол. Дунёда мен кўрган, гувоҳи бўлган шундай нусхалар борки, улар учун мақсад ва маслак олдида увол деган, фақш деган тушунчанинг ўзи бўлмайди. Тили узун, дасти узун. Ҳамма ўшаларнинг гапини

тинглайди. Уларнинг ўтрик сўзлари ҳақиқат, субути йўқ каломлари залворли. Мен ҳам ўшандайлардан бири Раззоқбой билан ошначилигим бор. Унга нималарнидир айтгим келади. Бироқ ундай одамларга ақл бўлиб бўлмайди. Ахир, улар зукко, фаросати беназир. Ҳарҳолда ўзларини шундай ўйлашади. Энг ёмони ва хавфлиси, улар ўзлари англаб турган уволга бировларни ундайди. Уларда ҳеч қачон истиффор туйғуси бўлмайди, Юсуф!” Тиловнинг хаёллари бўлинди. Боши узра бир гала каптар гуриллаб тоғ томонга учиб ўтди. Тилов бир зум тин сақлади. Каптарлар галасини ортидан қузатди. “Қани эди Раззоқ бой бир қоп каптар отиб кел, деганида, эҳ, унинг муддаоиси бошқа, бутунлай бошқа...” Бу хаёлот Тиловнинг аллажойини симиллатиб кетди.

* * *

Юсуф Сумакдан келган куннинг эртаси азонлаб Қўрғонтоғ томонга шошилди. Ҳазрати Султон тоғларида анча-бунча овнинг ҳадисини олган Юсуф ҳар бир учиб ўтган қушни кўрганда ҳаяжони зўраярди. Шу асно тоғ этагидаги садага адир томондан учиб келган бир гала зоғчалар қўнишиди. Юсуф дарҳол милтиқни тўғрилади-ю, тепкини босди. Шу зум тўртта зоғча потирлаб ерга тушди. У ич-ичидан қувонди. “Мирзонорнинг тўйига на-сиб қилса архар отиб бераман, тўёна қиламан”. Бу шунчаки ҳавас эмас, Юсуфнинг юрагида олов ёққан ғурур эди. Мирзонорнинг айтишича, архарлар жуда сезгир ва фаросатли жонзот бўлиб, уни овлаш учун овчидан катта тажриба ва мерганлик маҳорати талаб қилинар экан. Юсуф мақсадига эришиш учун тажриба тўплаши, бунинг учун тез-тез овга чиқиши лозимлигини ўйларкан, пойидаги зоғчаларни халтага солди...

Юсуфнинг Сумак қишлоғидан қайтганига бир ойдан мулроқ фурсат ўтгач, қўшниси Ҳамдам ширагар Мирзонор деган йигит уни тўйига айтиб кетганини етказди. Мирзонорнинг тўйи янги ойнинг иккинчи пайшанбасида белгиланган бўлиб, Юсуф бир ҳафта илгари бориши Мирзонор томонидан тайинланган эди.

Юсуф кейинги уч кунни Омонқўтон томонларда ўтказди. Бир-икки бор дум судраган озғин тулкилар учради. Юсуф аввалдан бу ишга бўйин бермай юрганидан тулкиларга ўқ узмади. Онасининг оёқ оғриқ дарди бор. Жайрами, суғурми тўғри келар, арчазор дара бўйлаб юраркан, анчагина каклик билан каптарни ўлжа олганидан қувонди. Чўпонларнинг кўрсатмаси қалин буталарни оралаб адир томон юра бошлади. Яланглиқдан пастга эниб бораркан, ўзидан бир оз пастда кўзи каттагина суғурга тушди. Ҳаяжонланганча милтиқни маҳкам тутди. Пайт пойлаб бир зум кузатиб турди. Суғурнинг оловранг мўйнаси тоғ шамолида ҳилпираб турарди. Юсуф катта харсанг ортига паналади. Ўлжани аниқ нишонга олиш учун бир озгина юриш керак эди. Суғурнинг сезиб қолишидан хавотири ошиб эҳтиёткорлик билан бошини кўтарди. Суғур унга тескари томонга қараб турар, хатарни сезмас, қоққан қозиқдай, қилт этмасди. У пайтни бой бермай тепкини босди. Ўқ мўлжалга тегди. Юсуф бир энтикди, юраги тубидан отилиб чиққан мағрурлик ва ишонч ҳисси борлиғини яйратди.

Ўша куни у уйига шедликларга сиғмай қайтди. Молларни сувлатадиган жойга келганда бир гала ҳамқишлоқлари пода қайтишини кутиб туришарди. Юсуф улар билан бир оз суҳбатлашиб ўтирди. Қишлоқ кексаларидан Нафас бобога бир дона каклик узатаркан:

— Буни момом билан шўрва қилиб ичинг, — деди Юсуф, — каклик гўшти даво дейишади.

Нафас бобо дуога қўл очди.

— Овингнинг барорини берсин, мерган болам!

Хамқишлоқлар унга яқин келишди. Кимдир Юсуф ушлаб турган суғурни кўриб деди:

— Суғур отган бўлсангиз, Юсуфбой, мерган бўлибсиз. Бугундан Юсуф мерган номини олдингиз!

Шу чоғ бир болакай Юсуфнинг қошига чопиб келиб:

— Менга ҳам каклик беринг, тоға, — деди. Болани кимдир койиди. Юсуф болага ҳам каклик берди.

* * *

Юсуф Мирзонор тайинлаганидек тўйдан бир ҳафта олдин Сумакка етиб келди. У Мирзонорнинг бошқа дўстлари билан ҳам танишди. Юсуф тожик тилида гапира олмаса ҳам баъзи гапларни тушунадиган бўлди.

Овга чиқишнинг учинчи куни. Шарифжон билан Юсуф бирга ов қилиб юришди. Мирзонор каттароқ ўлжанинг пайида юрар, қиз мажлисида келин ва унинг дугоналарига алоҳида совға бўлсин, деб астойдил, кирови ўлжа излаб юрар, ўқни беҳудага сарфламас, шу сабаб Мирзонорнинг милтиқ овози деярли эшитилмас, ҳар-ҳар замон, мен ҳам шу ерларда юрибман, дегандай овоз бериб қўярди. Аммо эрталабдан буён Шарифжон билан Юсуф Мирзонорнинг садосини эшитмади. Кун қиёмга етди. Қоринлар ҳам очди. Шарифжон овоз берди. Шарифжоннинг чорловига фақат баланд тоғлар жавоб қилар, аммо Мирзонордан сас-садо эшитилмасди. Хавотирлар кучаяр, такрор овозлар бежавоб қоларди.

— Мен унинг феълини яхши биламан, — деди Шарифжон кайфияти суст бир кўринишда. — Ови бароридан келмай қолган кун бировга қулоқ

солмайди. Бирорта катгароқ ўлжанинг ортидан олислаб кетган чоғи.

Юсуфнинг кўнглида алағдалик ва аллақандай нохушлик из солди. У нарироқдаги харсангга югуриб чиқди-да, бор овозда Мирзонорни чақирди. Юсуф бир оз кутиб, яна овоз берди. Ҳамон тоғу тош сукутда эди. Шарифжон ҳам бетоқатлик билан ҳайқирди.

– Мирзо-но-оор!!!

Бу чақирувдан кейин бир зум ҳам ўтмади. Нариги дарадан милтиқнинг варанглаган овози тоғу тошни ларзага солди ва қудратли акс садо бутун дарага ёйилди. Шу сония аллақандай ваҳимали ҳайқириқ акс садога қўшилиб кетди. Юсуф ва Шарифжон ўқтин-ўқтин бир-бирига қаради. Ҳар иккисининг ҳам кўзида даҳшатли ҳадик ёнди. Юсуф борлиғида нохуш титроқ сизди. Бу ҳайқириқдан кўра одамзоднинг фарёдига ўхшар эди. Улар бу ҳолни сўзсиз идрок этишди ва жон ҳолатда ҳайқириқ келган дара томон чопиб кетишди. Улар тошдан-тошга сакраб боришар, Юсуфнинг негадир йиғлагиси келар, жон ваҳмида янада қаттиқроқ югурар эди.

Уларнинг нигоҳлари ялангликда чўзилиб ётган архарга қадалди, архарнинг бўғзидан қон сизарди. Юсуф яна бетоқат ҳайқирди:

– Мирзонор-оооор, овоз беринг!

Юсуфнинг кейинги саси йиғи бўлиб бўғзида қолди. Нарироқдан Шарифжон бақириб юборди. Юсуф жон ваҳмида Шарифжон томон югурди. Юсуф етиб келганида Шарифжон Мирзонорни осилиб турган бошини кучоғига олганча ўз лаҳжасида алланималар деб ҳайқирар, фарёд солиб йиғлар эди.

– Чашмада кушо. Мана натарсон. Падар-мадардба, Зарнигорба чи мугум?¹

Бу кутилмаган мусибатдан Юсуфни эси оғиб

¹Кўзингни оч, мени қўрқитма. Ота-онангга, Зарнигорга нима дейман. (Тарж.)

қолган одамга қиёслаш мумкин эди. У жонсиз танани бағрига босган кўйи телбанамо ўкирар, инграр, ўксиб-ўксиб йиғлар, шашқатор кўз ёшлари юзини юварди.

Мирзонорнинг жонсиз танасини икковлон галмагал кўтаришди. Архар дарада қолиб кетди...

Шарифжон кимсасиз дарада гўё биров эшитиб қоладигандай, надоматли пичирлади:

— Архар она архар экан, елинини кўрдингизми?

Юсуф бу гапдан бир қалқди. Ялт этиб Шарифжонга қаради-ю, юраги увишди.

Сумакда қиёмат қойим эди. Еру осмон мотам заҳмида эрирди. Сумакнинг зўр чинори ер билан яксон бўлган, бир умидвор қалб беваликнинг қора либоси билан бўялган. Ердан бир лаҳзага кўз ололмай ўтирган Юсуф ич-ичидан тошиб келаётган надомат, алам ва фарёдни боса олмас, андуҳ қоплаган нигоҳлари музтару мустағриқ мўлтирарди.

Мирзонорни жойига қўйган куннинг еттинчисида Юсуф Шарифжонга минг истиҳола билан уйга қайтмоқчилигини билдирди. Юсуфга етти кун берган нон-тузи учун Шарифжонга миннатдорлик айтди. Шарифжон Юсуфга бир оз кутиб туришини айтиб ичкари кирди. Орадан фурсат ўтиб Шарифжон Юсуфни уй ичига чорлади. Ичкарида нуроний қария ўтирар, Юсуф бу қария Шокиржоннинг отаси эканлигини фаҳмлади. Гарчи орадан етти кун ўтса ҳам Юсуф Мирзонорнинг отаси ёнида бўлганлиги, оқшомда қайтиши сабаб, бу қария билан учрашмаганди.

— Ассалому алайкум, — дея остона ҳатлади Юсуф.

Муйсафид босиқ бир ҳолатда бош ирғади. У чордона қурганча ўтирар, боқишлари мулойим ва айни пайтда зеҳн из солган, ёнида арабий асо суялган, олдидаги лавҳада эски китоб очилган турарди. Муйсафид

ҳали бирор гап айтмаса-да, нигоҳларида қандайдир мубҳамлик сезилар ва бир муҳим гапни етказмоқлик андишаси устивор, рўпарасидаги йигитнинг бу муддаога қандай жавоб беришини фикр тарозисида чамалаб тургандек эди. Шарифжон отасининг айтмоқчи бўлган гапидан бохабар, Юсуф сукутдаги қария қаршисида соме каби эди. Шу зум қария бир қўзғалиб томоқ қирди. Юсуфнинг юраги бир қалқиб тушгандай бўлди ва ҳар икки йигит ҳам беихтиёр мўйсафидга юз қаратди. Мўйсафид бир зумгина нигоҳларини Юсуфга қадади ва салобатига монанд босиқлик билан деди:

— Ба ҳурмати дўстад ҳамин дўхтара гифтагед даркор. Дигар касба фотиҳа шудаги духтара моҳонба мужаррат йигит намегирад.

Юсуф ялт этиб Шарифжонга қаради. Шарифжон Юсуфнинг ҳайронлик зоҳир нигоҳларидан унга отаси айтган гап англашилмаганини яққол сизди. Мўйсафид ортиқ оғиз очмади ва ёнида деворга суяб қўйилган ҳассани оларкан, жойидан қўзғалди. Отаси уйдан чиқиши билан Шарифжон Юсуфга юзланди, товушини хийла пастлатиб:

— Отамнинг гапини тушундингизми? — деди

Юсуф йўқ ишорасини қилди.

— Бўлмасам эшитинг. — Шарифжон жиддий ва айни пайт ҳаловатсиз кўринишда эди. — Отам сизга: “Дўстинг ҳурмати учун у уйланмоқчи бўлган қизга эр бўлмоғинг керак. Бизда фотиҳа бўлган қизни уйланмаган йигит олмайди” дедилар.

Бу гапнинг дафъатан мағзини чақолмаган Юсуф бир зум анграйиб қолди. Ва бирдан сесканиб кетди.

— Йўқ, бу гапни айтманг!

Юсуф тоқатсиз ва норози қиёфада ташқарига йўналди. Ногоҳ, худди биров чақиргандек яна ортига ўгирилди. Ва шу зум нарироқда унга

галати тикилиб турган нигоҳга кўзи тушди. У нигоҳ мўсафиднинг мунғайган ва ёш қалққан нигоҳларини кўрди. Юсуф кўчага қараб одим ташлади. Бироқ унинг кўз олдида мўсафиднинг мотамсаро ва ҳақирлик уфурган жисми тикрайди, кейинги босаяжак қадамлари гўёки мўсафиднинг шаъни-ғурурини янчиб ўтаётгандек, Мирзонорнинг руҳига озор етказётгандек оғир ва мушкул туюлди. У шу асно ёнида садосиз турган Шарифжонни кўрди. Шарифжоннинг кўзларида ёш қалқар, нажоткор қорачиқларида худди Мирзонорнинг сиймосини кўргандек энтикди. Шу кез ихтиёрсиз бир руҳиятда Шарифжоннинг лаблари Юсуф тушунмаган забонда алланимани пичирлади. Юсуф ўзи тушунмаган сўздан аллақасери симиллаб оғриди ва бесабир Шарифжонни маҳкам қучоқлади-да:

— Менга муҳлат керак, — деди. — Ота-онамга айтишим керак. Бироқ буни қандай тушунтиришни билмайман, билолмайман...

* * *

Юсуф учун бир кунлик йўл бир лаҳзадек туюлди. Бир-бирини инкор этувчи ўйлар азобидан толиқди. Хаёллари чувагандан чувади, ота-онасига бу чигал ва галати ҳолатни қандай тушинтириш юз бир чигириқдан ўтди. У бир неча кун уйдагиларга оғиз очмади. Шуури ўша мудҳиш воқеага тақаларди ва кўз ўнгида мўсафиднинг илтижоли нигоҳлари қайта кўринар, бу сезги уни таассуф ва мавҳумик қамраган ўйлар тузоғидан чиқармас, кўз олдида номаълум бир қисмат саргардонлиги кезинарди.

У дўстининг тўйига кетган эди. Шуни билишарди уйдагилари. Минг уринмасин Юсуфдаги тушкунлик сезилмай қолмасди. Ҳарчанд уринмасин, мўсафид айтган гапни айтиш учун журъат тополмас, бу

ҳақда гапириш ва Зарнигор аталмиш бир қизнинг шум қисмати ҳақида айтмоқлик Юсуфни машаққат кўчаларига адаштирарди. Унинг берган ваъдаси, Сиёбга қайтиш муҳлати яқинлашарди. Юсуф учун гўё ҳаловат эшиги соат сайин беркилиб борар, мўйсафиднинг айтган гапини отаси ва онасига айтиш Юсуфни тобора ғамга кўмар, умид ва илинж, тузга ҳурмат, жон дўсти руҳига иззат ва итоат худди ўққа учган қушдек ер қаърига шўнғиб бораётгандек эди.

Отаси ва онаси қошига чўккан Юсуфнинг қалби зирқиради, эмраниб қаради. Худди айбдордай бош эгганча, Мирзонорнинг фожиасини эпсиз-эпсиз бўлиб, ўпкаси тўлиб-тўлиб айтиб берди. Мўйсафиднинг сўзларини сўзлади, мақсад-муддаолар, Зарнигорнинг қисмат шўрини гапириб берди Юсуф.

Отаси индамади, индамай тинглади. Гапирмади, гапирмай ҳам кўп нарсани айтди. Онаси бетоқатланаверди. Онасининг бетоқат кўнглига, хавотир, надомат, аччиқланиш ва изтироб тошиб-тошиб келаверди. Онасининг кўзига ёш келди. Охир онанинг чидами етмади, сабри охир бўлди ва ҳали эри сўзламасдан, ўғлининг гапини оғзидан юлиб олди:

— Бу бизга ҳеч тўғри келмайди, — деди қатъий. — Сен бола ақлингни йиғиб ол. Жўралик ўз йўлига. Дўстинг оламдан ўтган бўлса, унинг қайлиғига нега айнан сен уйланишинг керак? Наҳотки. Мирзонорнинг сендан бўлак дўсти бўлмаса? Ўзинг танангга ўйла, фикр қил, Мирзонор бир йилдан бери фотиҳалик юрган қизни йигит бўлибди-ю, сочини силамабдимми, юзини сийпамабдимми, эркалаб бағрига босмабдимми? Ҳай болам-а, қоши кўзингдан айланай сенинг, бу фикрингдан қайт. Бир кун келиб пушаймон бўлма. Йигит оринг бор. Назар чавандознинг набираси

эканингни унутма. Эл нима дейди, улус нима дейди? Бировнинг сарқитини қучоғига олган демайдим?

Онасининг гапини Юсуф ҳам ўйлаб кўрган эди. Ўша чиғириқ азобини туйганди у. Минг бир саволга ечим ахтариб тинкаси қуриган, виждон тажовузига кўкрак бергани ҳам ҳақиқат. Дўстининг айтганларини хаёлида тиклаб бир ишониб, бир ишонмай лол тургани ҳам чин. Бу сир бировга айтиб бўлмас сир эди. Бировнинг эшитиши ножоиз кечмиш эди бу. Бу андиша ёлғиз Яратган-у, Мирзонорга аён. Юсуф бу мудҳиш манзарани ҳар дам бошидан қувган. Ўйлай деганда ҳам кўз ўнгида Мирзонорнинг сиймоси келаверган. Худди Мирзонорга маломат ёғдираётгандай юраги эзилиб, танглиги кучайган. Юсуф сўрамаганда ҳам бир гал Мирзонор: “Ҳали қаллиғимнинг қўлини ҳам ушламаганман, чимилдиққа покиза олиб кирмоқчиман, бу Зарнигорга ҳурматим, жўражон” деб айтган. Бу самимий сўзлар унинг ўз тақдири ечимига далда бўлади, аросат ҳолатидан олиб ўтувчи бир кўприк вазифасида қад ростлайди. Худони таниган бу инсон йигитликнинг тийиқсиз ҳисларини, бир гўзал хилқат қаршисидаги ўт-олов ҳис, титроқ ҳаяжон, интизорлик қийнаган туйғуни илоҳий бир куч билан жиловлай олганига ҳеч ким ишонмаса ҳам Юсуф ишонади. Бу хаёллар Юсуфнинг бошида сорлочин каби чарх ураверди.

— Дўстинг ҳақида кўп гапиргансан, — дея бошланган отасининг гапидан орадаги сукунат чекинди. — Нима қилардик, карами кенг Оллоҳнинг ишига шак йўқ. Агар фақат дўстинг учунгина шу ишга рози бўлаётган бўлсанг, майли, мен розиман. Борди-ю, шу қизни аввалдан кўриб, ёқтириб юрган бўлсанг, бу иш чакки. Бу адолат иши эмас. Бундан фақат дўстингни руҳини азобга қўясан, ўғлим.

Юсуф шошиб отасига қараганча деди:

— Ота, у қизни мен ҳали ҳам танимайман!

Юсуфнинг отаси ва онаси унинг бу гапига ишониш-ишонмаслигини, рози бўлиш-бўлмаслигини билмас, ўртадаги эзгин сукунат асабларни қақшатар, фикр ва ўйлар шамолдек тўзғиган эди.

Орадан олти кун ўтиб Юсуф Сумак қишлоғига қайтиб келди. Мирзонорнинг отаси билан анча гаплашиб ўтирди. Кун қайтар маҳал Шарифжонларникига кириб борди. Ошхонада куймаланиб турган қизга кўзи тушди. Юсуф шу заҳоти қиздан кўзларини олди. Қиз рўмоли билан юзларини тўсганча уйга кирди. Ҳаял ўтмай уйдан Шарифжон чиқиб келди. Улар Шарифжоннинг отаси ўтирадиган хонага йўналишди. Мўйсафид Юсуф билан қўл олиб салом-алик қилди. Кейин ўзбек тилида қийналиб бўлса ҳам Юсуфнинг ота-онаси, эл-эллати тўғрисида сўради. Шу ҳаял Шарифжоннинг укаси дастурхон кўтариб кирди. Шарифжон чой қўйиб, Юсуфга узатди ва унга гапиринг, деган ишорани қилди. Юсуф ҳаяжонланарди, яна Шарифжоннинг унсиз қистовидан, имо-ишорасидан кейин нафаси ичига тушгандай, ерга қаради-да:

— Мирзонорнинг йил худойиси ўтгандан сўнг келадилар, — деди истиҳола билан, — ота-онам розилар...

Мўйсафид Юсуфга ялт этиб қаради ва бир сония тек қотди. Кейин секингина бош ирғаб қўйди-да, лавҳдаги китоб варағини очди.

Юсуф мўйсафид билан хайр-хушлашиб уйдан чиқди. Унинг ортидан чиққан Шарифжоннинг кўнгли равшан эди.

— Бугун шу ерда қоласиз, — деди Шарифжон. — Отам тайин қилдилар. Бемаҳалда йўлга чиқмас эмишсиз. Мен эрта сахар пайти тоққа чиқиб кетаман.

Кетар ҳаддингизда Зарнигор билан кўришиб, рў-молчангизни ташлаб кетинг.

— Кўриш шарт эмасдир, — деди Юсуф бир хил бўлиб, — кейин янги рўмолча ҳам йўқ менда.

— Ҳай ўзбак, унда пичоғингизни ташлаб кетасиз, расми шунақа! — Шарифжон астойдил зорланди. — Отамга нима деймиз?

— Бир пичоқ ё битта рўмолча бирор нарсани ҳал қила олармикин? — деди Юсуф ўйланиб туриб. — Шарифжон, мени бошқа билан адаштирманг. Кейин синглингиз олдида қарзим, йигитлик лафзимдир. Хўп майли, расми шунақа бўлса ола қолинг.

Юсуф шундай дея Шокиржонга нимкулги қилди-да, пичоғини узатди.

* * *

Тилов ўша кезлар аллақандай тожик йигит билан ошна тутунган Юсуфни овчи бўлиб қолганига сира ишонгиси келмади. Одамларнинг ҳазили бўлса керак деб ўйлаб юрди. Подачиқарда унинг одамларга каклик улашганини эшитиб энсаси қотди. “Ўл-а, сичқон сигмас инига, ғалвир боғлар думига. Сен ҳали овчи бўлиб қолдинг-у, одамларга текинга каклик улашдингми?” Бироқ Тиловнинг эшитганлари тўғри эди. Тилов ҳам овини овлаб юраверди. Бироқ энди баъзилар каклик ё каптар учун буюртмаларни Юсуфга ҳам айтадиган бўлишгандан сўнг алами ошди. Юсуфга нисбатан бир оз ғайирлиги қўзиди.

Тилов бир телпакфурушдан тулки териси учун буюртма олди. Терифуруш олдиндан ишончли бўлсин, деб пул ташлаб кетди. Эртароқ бажариб беришини тайинлади. Қайси куни Китобдан бир табиб ошнаси келиб, бел оғриққа суғур тери ҳам айтиб қўйди. Тилов бундай қараса, унга шу ҳаваскор овчи Юсуфнинг кўмаги керак бўлиб турибди.

Бир куни Тилолда уста овчи катта бошини кичик қилиб Юсуфни сўраб келиб қолди. Гап асносида овчи бўлиб қолиш тарихини сўради. Овчиликнинг сиру синоатларидан бошлаб, бу касбнинг машаққатлари, азоб-уқубатларигача Юсуфга тушунтирган бўлди. Охири муддаога кўчди.

— Юсуфбой, жўра, — дея гапнинг даромадини узоқроқдан олди Тилов. — Овчилик бировларнинг назарида бир эрмакдай гап. Тўртта каклик, ё бириккита каптар отиб келиб қозон қайнатса бўлди. Тожиклар билан биродар бўлганингни эшитдим. Яна ҳам ўзинг биласан-у, тожикнинг ошначилиги том айлангунча деган гап ҳам бор. Жўра изласанг шу ерда ҳам кўп. Овчилик қилиб ҳам кўп нарсага эришиш мумкин. Мана, масалан мен шу касбнинг орқасидан кам бўлмадим. Уй-жой солдим, тўй қилдим, ошна, дўст орттирдим. Фақат касбга астойдил ихлос қилсанг, меҳнатдан қочмасанг бас. Бу ёғига ризқингни Худонинг ўзи бераверди. Кеча бировдан эшитдим, машаққат билан қўлга киритган ўлжангни ҳар кимга тортиқ қилиб юрганмишсан. Оббо, Юсуфбой ошнам-ей, овчи жа унчалик эмасдир, ахир. Бу иш билан касанг оқармайди, унинг ҳам пири бор, жўра. Касби кор дейдилар буни. Ҳазил, эрмакни кўтармайди! Хуллас, битта таклиф бор. Иккаламиз бир танишимнинг буюртмасини бажариб беришимиз керак. Қайнарлик Рўзи овчига айтмай қўя қолдим. Сен ўзимникисан. Гап-сўз чиқиб юрмасин. Хуллас, беш-ўнта тулки тери керак. Суғур, қашқалдоқ дегандай... Ундай-бундай пул эмас бу!

Юсуф индамай эшитди. Тиловнинг гапига чил солмади. Шу зум хаёлига Мирзонор келди. Ўша машъум манзара гавдаланди. Елинидан сут оқиб турган жонсиз архар... Овчи учун фарқи йўқ эканда. Ўлжани кўрдими, бошқаси билан иши йўқ. Ахир,

Тилов айтаётган ўша беш-ўнта тулкининг орада боласига егулик излаб чиққан она тулки ҳам бўлиши мумкин-ку? Бу ишга Тилов айтган касбнинг пири нима жавоб қиларкин?

— Йўқ, Тилов, мен бу ишни қилмайман. Сенга ҳам маслаҳат бермайман, — деди Юсуф бош чайқаб. — Менга каклик ҳам бўлаверади. Ўлжамни берган бўлсам, ҳамқишлоқларимга бергандирман.

Тилов энсаси қотиб, бир зум Юсуфга қараб турди-да, надомат билан бош чайқади.

* * *

Юсуф бу воқеани унута олмайди. Катта қордаги ов эди ўша ҳам. Юсуф ўшанда бу ерларга тўхтамай, тўппа-тўғри Омонқўтон томонга ўтиб кетди. Ўша куни деярли тузукроқ ов бўлмади. Тушдан сўнг осмон очилиб, аёз эртароқ заҳрини сочди. Кун қайтганда ўнгир устидан ўтиб, бўрижар томонга энган икки кишининг изига кўзи тушди. Из тўғри бўрижар томонга йўналганидан Юсуф ҳайрон бўлди.

Ўнгир ичида олов ёқилмаган, ўнгир муздай совуқ эди. Юсуф дарахтлардан қуруқ синган шохларни терди. Ўнгирда тунашни ўйлади. Эниб кетган изларга узоқ қараб турди. Атрофда ҳеч бир зоғ кўринмасди. Ҳайҳотдай Қўрғонтоғнинг виқор тўккан ва ўшшайган салобати киши руҳиятига сокинлик солар, зерикиш ҳиссини қўзғарди. Юсуф бу ерларда одам юрганидан бошқа овчиларга белги бериш учун ҳайқириб кўрди. Жавоб бўлар деб кутди. Кун қайтди. Аёзнинг шашти баттар кучайди. Тоғни қоплаган қорнинг усти музлаб, тошдай қотди. Юсуфнинг қандайдир ҳафсаласи сусайиб, ўнгирга қайтиб, ўша ерда тамадди қилишни кўнглига тугди. Бирорта каптарни кабоб қилишни режа қилди. Қандайдир

вужудида ҳорғинлик, чарчоқ сезде. Энди ўнгир томон қадам ташлаган ҳам эдики, ҳеч бир кутилмаганда нариги дара милтиқнинг овозидан гумбурлаб кетди. Юсуф сергак тортди. Ким бўлди? Ҳали замон Қайнарлик овчиларга баланддан кўзи тушган эди. Уйларига кетишмаган шекилли? Занғарлар бирор каттароқ ўлжага умидвор чоғи. Кетишганда аллақачон қишлоққа етиб боришган бўлишарди. Омонқўтонлик Сами овчининг оёғи синган, уйида ётибди, деб эшитганди. Ростдан ким бўлди? Боз устига ҳадемай қоронғи тушади. Юсуф бирдан сергакланди. Юрагида қизиқиш пайдо бўлди. Мобода Оёқчи томонлардан келган овчи бўлса-чи? Яхши иш бўларди. Ўнгирга олиб келарди. Гурунглашиб ётишарди. Бўриларнинг емиш излаб чиқадиган вақти. Бирор фалокат юз бермасин. Оч бўридан ҳамма нарса кутиш мумкин. Юсуф тош қотган қор устидан катта-катта қадам ташлаб юқорига ўрлади, амаллаб тоғ тепасига чиқиб борди. Бироқ у ердан ҳам ҳеч нарса кўринмагач, тик қояни айланиб ўтишга чоғланди. Энди оёқларини ёнбош қўйганча хиёл сирпаниб борди. Шу кез ногоҳ кўзлари қуйида икки бӯри боласига тушди-ю, тўхтаб қолди. Бӯри болалари сарсари, ҳар ён чопишар, қаерга боришларини билмай, кучсиз ва заиф ғингшишар эди.

Юсуф пастлай бошлади. У пастликка етиб келганича анча вақт кетди. Юсуф чарчаган бўлса ҳам, югургилаб бӯри болаларини излади. Қорда уларнинг оёқ изларини Юсуф зўрға илғади. Кейин бирдан яна бир изга кўзи тушди. Бу из рostaкамига бӯри изи эди. Из бӯрижар томонга кетганди. Қор қаттиқ музлаганидан бӯри болаларининг изи деярли билинмас, катта бӯриники эса хиёл кўзга ташланарди.

Юсуф изига қайтишдан бошқа илож топмади. Кета туриб туйқус қон томчиларига кўзи тушди ва бир фалокатни пайқагандай эти увишди. Қон томчилари қорда янада аниқ кўринар, боз устига икки одамнинг қорга хийла ботган излари ҳам янада яққол кўзга ташланарди. Юсуф изни олиб тез-тез юрди. Атрофга қоронғилик туша бошлади. Юсуф жуда чарчади, аланглаб, у ёқ-бу ёққа чопди. Из қоронғида йўқолди. Юсуф жуда ташвишга тушди. Кўз ўнгига бўри болалари келди. Наҳотки... Уларни уяларига нима бошлаб кетди экан? Наҳотки, она бўрини отишган бўлишса! Демак, бўри болалари эркак бўрига қўшилиб кетган. Нега унга эркак бўри ҳужум қилмади? Уни тилка-пора қилиши мумкин эди-ку. Демак, эркак бўри ёлғиз бўлган. Бўри Юсуфни аниқ кўрган. Фақат ҳужум қилишга ботинолмаган. Мобода ёнида жуфти бўлганида аниқ Юсуф уларга ўлжа бўларди. Ёлғиз бўри инсондан ҳайиқади. Ташланолмайди. Она бўри болаларини сайрга олиб чиққани тўғри. Нега айнан кўра била туриб... она бўрини?.. Демак, бўри уяси олисда эмас. Эҳтимол, ҳозир ҳам инидан Юсуфни кузатишиб туришгандир. Юсуфнинг юраги эзилди.

— Ноинсоф!

Унинг товуши ҳайқириқ бўлиб эшитилди. Овози бўғиқ эди, акс бермади. Овозини қалин тушган қор ютиб юборди.

Юсуфнинг юрагини ваҳима қоплаганди. Тезроқ юриб ўнгирга келди. Музлаб қолган тошларни зўрға қўзғатиб, ўнгир оғзини ёпди. Аёз кучайди. Юсуфнинг иштаҳаси бўғилиб, бир бурдагина нон еди. Алла-паллада кўзи илинди. Тушида архарни кўрди...

Юсуф тонг отар-отмас қишлоққа етиб келди. Йўлда юриш оғир эди. Хаёлида яна бўри болаларининг сарсон изғиб юрган ҳолати гавдаланди.

Кечаси билан Юсуфнинг хаёллари тунда кўрган воқеа билан банд бўлди. Саволлар бир-бирини қуварди. Ногоҳ хаёлига бундан бир ойча олдинги воқеа келди. Юсуф сапчиб турди. Наҳотки бу?!

Бир ойча бўлди. Юсуф бозорга келганди. Тамадди қилиб олиш учун чойхонага кирди. Ёнидаги чорпояда ўтирган уч-тўртта йигитнинг гурунги эшитилиб турарди. Бундай қараса, ўтган бозор жўраларининг гаштагига ўнта каклик буюртирган таниш йигит. Юсуф унинг отини сўрамаган эди. Бироқ у Юсуфни кўриши билан дарров таниб, ўрнидан турди.

— Э, э, овчи акамиз-ку! — деди бояги йигит унга томон юраркан. — Келинг, қани, бу ёққа ўтинг. Юсуфни қўярда-қўймай даврага қўшишди. — Сиз керак эдингиз-да ўзи, — деди ҳалиги йигит хурсанд бир ҳолатда. Йигит Юсуфга чой узатаркан:

— Ҳозир айтайми, кейинроқми? — деди жилмайганча, қандайдир бир сирдан воқиф қилмоқчидай.

— Айтилмоқчи бўлган гапнинг эртароқ айтилгани дуруст, — деди Юсуф бир оз ҳайрон бўлган кўйи. — Айтаверинг.

— Раззоқ бойни танийсиз-а? — деди йигит. — Ана шу киши бизга акахон бўладилар. Шу акамизга бир нарса керак эди-да...

Ҳалиги йигит бир оз овозини пастлатди, Юсуфга хиёл эгилди.

— Шу... расталарига илиб қўйиш учун биттагина урғочи бўри териси керак бўлиб турибди-да.

— Урғочи бўри?! Нега айнан урғочи бўри? — Юсуфнинг ҳайронлиги ошди. — Нима, урғочи, эркаклигини овчи қаердан ажратаркан? Эркакини бошида дўпписи, урғочисини рўмоли бўларканми?

Чойхонада кулги кўтарилди. Йигит бир оз анқайиб турди. Юсуфга овчи бўлиб шуни ҳам билмайсизми, дегандай галати қаради. Кейин хиёл кулимсиради.

— Урғочи бўрини ҳеч бўлмаса эргаштириб юрган боласидан билади. Нонини еган овчи бир йўлини қилади-да. Нега айнан урғочиси кераклиги... — ҳалиги ери... — йигит бир оз тин сақлади-да, ёқимсиз ишшайди. — Хуллас, ўша жойи дўконга барака олиб келади, савдо юришади! Ирими шундай! Бу ёғини бой боболар билади-ку-я яна ҳам. Эшитганимизни айтамыз-да...

Юсуф бир зум карахт бўлиб турди.

— Бу ишда бизда уқув йўқ, укалар, — деди каловланиб. Йигитнинг кейинги гаплари қулоғига кирмади. Аллаким даврадан: “Бу ишни Тилов овчидан бошқаси уддалай олмайди”, деди.

Юсуф чойхонадан ғалати бир аҳволда чиқди. Улар нима деди? Тилов овчи, дейишдими. Қайси Тилов овчи?!

Юсуфнинг хаёлига яшиндай урилган бу мудҳиш ўй унга алланимани англатди. Шаҳд билан ўрнидан турди.

Тилов бозорга, аниқроғи, Раззоқ бойнинг расталарига яқинлашаркан, юраги тез-тез урарди. Мудҳиш бир жиноят устидан чиқиб қоладигандай саросима қамраб борар, ғалати бир ёқимсизлик чулғар, тоқатсиз, жадал одимларди.

Юсуф муҳим бир нарсани излагандай тоқатсиз аланглади. Ва... у кўзларига ишонмади. Югургилаб бориб растанинг бошланишида осиб қўйилган бўри терисини ушлади. Чойхонадаги йигитнинг гапи тўғри эди. Тери урғочи бўриники бўлиб, айнан ўшандай ҳолда осилиб турар, тери янғидан этидан ажратилгани яққол билинар эди. Аллаким Юсуфга яқин келди.

— Нима оласиз, ака? — деди мулойимлик билан. — Яхши моллар келган.

Юсуф бўри терисидан қўлларини тортиб, сўровчига

ўтирилди. Индамади. Жаҳлини зўрға босиб растадан нари юрди. Нарироқда бир-иккита ўзига ўхшаган асл кийинган кишилар билан чақчақлашаётган Раззоқ бойга кўзи тушди. “Ноинсоф, ноинсофлар!” Бу шуур юрагига қаттиқ ботди. “Қотиллар!” У шундай дея пичирлади.

Юсуф Тиловникига қандай кириб келганини билмайди. У Тиловнинг ёқасидан тортиб уйдан чиқарди.

— Нимага бу ишни қилдинг? — деди Юсуф кўзлари жаҳлдан қисилиб. — Нега она бурини отдинг?! Уволидан қўқмадингми? Унинг болаларини кўрдингми? Саргардонлигини кўрдингми?

Тилов силтанди, Юсуфнинг қўлини уриб юборди.

— Иш қилсам сендан сўраб қилмайман! — деди ҳансираб. — Ким айтса бекор айтибди. Бор ишингни қил!

Юсуф орғиқ ўзини тутолмади. Тиловнинг қаншарига мушт солди. Тилов мункиб кетди, бироқ ўзини тезда ўнглаб олганча Юсуфга ташланди. Тиловнинг зарбасига Юсуф чап беришга улгурди ва қайта мушт туширди. Қаншарига тушган кейинги зарбдан Тилов инграб юборди ва Юсуфнинг кучли тепкисидан узала йиқилди. Шу лаҳзада Юсуф кимнингдир орқа томонидан берган зарбасидан борлиғи зирқираб, кўз ўнги қоронғилашиб кетди. Илкис қаради. Ортида Тиловнинг отаси Исҳоқ бобо қалтираб-титраб таёқ ўқталиб турар, Юсуфнинг бошидан оқаётган қон юзига сизиб оқарди. Юсуф Тиловнинг отасига бир хезланиб яқинлашди-ю, ўзини тийиб қолди.

— Қотил бу, ўғлингиз қонхўр! — дея ҳайқирди Юсуф. — Ҳайф сиздай отага!

Юсуф титраб, муштлири тугилганча отилиб кўчага чиқди...

* * *

Мирзонорнинг вафотига бир йил бўлишига ҳам ҳеч қанча қолмади. Шарифжон Юсуфни икки бор Китоб бозорига чақиртирди. Шунчаки гаплашиб ҳол сўраган бўлди. Бироқ Шарифжонни кўпроқ Юсуфдаги ҳолат, сўзида собитлик, аҳдига содиқлик каби мақсад қизиқтирар, гарчи бу ҳақда оғиз очишга журъат қилолмаса-да, унинг кўз қарашлари бу сирни ошкор қиларди. Шарифжон синглиси ҳақида бирор нарса айтмагани каби Юсуф ҳам сўрашга истиҳола қиларди. Фақат Мирзонорнинг йили ўтгандан кейин отаси билан амакисини уларникига боришларини айтар, бу билан Шарифжонни хавотир қамраган шуурига далда берарди.

* * *

Юсуфнинг отаси ва амакиси аввали Мирзонорнинг отаси билан дийдорлашди. Кўнгил сўраб, дуои фотиҳа қилишди. Мирзонорнинг отаси орадаги гапдан бир қадар хабардор эканини ўксиб-ўксиб, кўздаги ёшини тиёлмай гапирди. Бир ночор қолган муштипарнинг қисматини, шаънини ўйлаб бу ишга розилик берган мардни дуо қилди. “Бизнинг ҳурмагимизни қилиб, дўстининг арвоҳини ўйлаб, юзимизга оёқ қўймади: бирор марта қиз билан дийдорлашишни мақсад қилиб Сумакка оёқ босмади. Бундай гап қулоғимизга чалинмади. Бу дўстига ҳурмат, қолаверса, бизга, қариндош-уруғимизга ҳурмат. Илоҳим, бахтли бўлишсин. Юсуфжонга дуои салом айтинг”. Мирзонорнинг отаси фотиҳа бергач, хайр-хўшдан кейин меҳмонларни Шарифжон уйига бошлаб кетди.

* * *

Тўй Юсуфнинг назарида гўеки тушида содир бўлар, ҳадемай уйғонади-ю, барча кўрган воқеалари, мудҳиш кечинмалари барҳам топади. Ва ноилож ёнидаги хилқат томон омонатгина кўз қирини ташлайди. Ташлайди-ю, яна олиб қочади. Олиб қочган нигоҳлари тубига ҳақиқий гўзаллик, қиёссиз малоҳат яширинади. Ва у яна бир қараш илинжи учун ўзидан нажот қидиради. У нажот узоқлашаверади, нигоҳи уни қайта-қайта излайверади, ёнгинасида туриб ахтаради. Топгандай бўлади ўша мукаррам чеҳрани ва таассуфки, яна йитиради, нигоҳлар аросат денгизларига чўкади... Бироқ у ёнидаги келинчакнинг кўнглига қарashi, уни эркалаши, суйанчиқ бўлиши кераклигини қандайдир ногаҳоний куч унга аста шивирлайди. Юсуф шунда булар ҳушида содир бўлаётганига ақли етади. Ва хаёлот дарёларига оқиб-оқиб боради. Кўз олдида яна Мирзонорнинг сиймоси гавдаланади, унга нимадир дейишни истайди, бу билан гўеки қақраб ётган қалб саҳросига сув сепади, “Эй, қиёматли дўст, дея пичирлайди ва хаёлан Мирзонорни кўради, у билан дардлашади”. “Бу менинг инсофсизлигимми?” дея таассуф ичида сўзлайди. Мен бу хилқатга қўл теккизишим мумкинми? Бу мунаввар чеҳрага тўйиб боқишимга-чи, изн борми?.. Ана, сенсан ўша, чимилдиқ узра чирқираётган, уйнинг бурчак-бурчакларидан эпсиз-эпсиз тикилаётган. Мен сени илғаяпман. Мен сени кўряпман. Қўл теккиза кўрма унга, дея қақшаяпсанми? Ёхуд уни асраб-авайлашга изн бермоқчимисан? Билмайман! Била олмайман, мен лолман, мен аросат дарёларига чўкиб бормоқдаман, сарсонлик заққумлари бошим узра ёмғир бўлиб ёгилмоқда. Менга нажоткор ким? Ким? Ёнимдаги қалби ўксик, борлиғи титроқ ичида турган

хилқатми, ким?” Юсуф чимилдиқ четида қўлларини тиззасига боғлаб хаёлотга кўмилган кўйи сассиз-содосиз ўтирарди. Келинчакнинг хавотирга тўла нигоҳлари Юсуфга яширин-яширин тикилар, унга дилдош ва сирдош бўлиш учун қалби тубидан меҳр дарёси оҳиста-оҳиста тўлқинланиб, оқиб келарди.

Юсуф журъат қилиб яқин борди. Ўзида журъат ва ишонч туйди. Энди нигоҳлари уни топди. Унинг ҳарир рўмоли остидан балқийётган бир нурга қараб қолди ва рўмол четидан оҳиста ушлади. Энди ҳалиги юракка қутқу ташловчи алдамчи куч уни нари сурмади. Билъакс, ғаним ва бесамар хаёллар мағлубликка бош эгди. Меҳр ёлқини ва интиқ бир сезги юрагидан қоя каби мустаҳкам жой оларкан, илоҳий саодат ва интизорлик туйғуси музаффарлик туғини кўтарди. Юсуф келинчакнинг қўлини авайлабгина ушлади ва эгилиб унга жуда яқин келди. Ўзида ҳали учрамаган, ҳатто тасаввур ҳам қилмаган сеҳрли бир орзиқишдан юраги ёлқинланди, эти жимирлашиб кетди. Ана унинг ақиқ лаблари билинар-билинемас титраётир, узун киприкларида ҳам ўша титроқ. Юсуфни интизорлик ва муҳаббат оташи мағлуб қилди, у бир сеҳркор куч ва девона сезги қуршовида юраги ҳаприққанча лоларанг лаблардан нафисгина бўса олди. Келинчак бу ҳолни кутган бўлса-да, бир сесканиб тушди ва ортга чекинди...

— Қочма мендан, — деди унинг қулоқлари остидан Юсуф. — Мен сенинг суянчиғингман, Зарнигор!

Келинчак бир дамгина, гўё эшитган гапнинг мағзини чақмоқчидай сукутда турди ва Юсуфнинг кўксига бош қўяркан, энтикиш қоришиқ пичирлади:

— Мана эҳтиёткара, асракара митонитми? Агар ҳамтубошадагар ҳамин касматона намукунет.¹

¹Мени асраб, эҳтиёт қила оласизми? Агар шундай қилай десангиз шу касбингизни қилманг.

Юсуф Зарнигорни тушунди. Зарнигорнинг юраги зада эди. Унинг чиройли, ошуфта кўзлари мунгли жавдирарди. Юсуфга илтижо билан боқди Зарнигор. Юсуф унинг сочларини оҳиста силаркан:

— Мендан хавотир олма, — деди аста. — Менга ишон. Уволдан қўрқаман, — Зарнигор Юсуфнинг нима демоқчи бўлганига ақли етди, синиққина жилмайди.

* * *

Мукофот олиш доим ёқимли бўлиб келган. Айниқса, бунга бошқанинг шерикчилиги бўлмаса. Бироқ Тиловнинг ишига, унинг масъулиятига бу унчалик мос тушмайди. Ҳеч бўлмаса Жўллини олганида ёрдами тегармиди? Ёлғиз ов қилишнинг азобини у бир гал татиб кўрган. Жўллинг оғзи шалоқ. Дўст-душманнинг фарқига бормайди. Ҳар гапни ҳам гап деб валақлагани ёмон. Керак бўлса бозорга бориб, растадаги осилган бўри терисини биз отиб берган она бўрининг териси, деган гапни айтишдан ҳам тоймайди. Тилов шу ўйлар билан Қўрғонтоғ этагидаги Толмас чўпоннинг отарига етиб келди. Арслондай икки ит ваҳшат солиб, Тилов овчи томон бало-қазодек ёпирилиб кела бердилар. Итлар овозидан далага отилиб чиққан чўлиқ ҳай-ҳайлаганча итларни чақирди. Тилов овчини итлардан ҳимоялаб кулбага бошлаб кирди.

— Э-э, келинг-да, Тиловбой, — деди Толмас чўпон Тилов овчини ичкарига бошлаб киргандан сўнг ҳол-аҳвол сўраб. — Зарилда-а сизларга? Шундай совуқда ҳам тинмайсизлар. — Толмас чўпон Тиловга ёнидан жой кўрсатди. — Олдинлари битта-яримта каклик билан йўқлаб турардингиз, Раззоқ бойга ошна тутиниб, эски қадрдонларни ҳам унутиб юбордингиз-а, Тиловбой?! Ҳали ҳам Юсуф мерган

якши, овдан қайтишларида бир йўқлаб ўтади. Шунинг шарофати билан каптар шўрва ичиб турибмиз. Ҳадеб қўй гушти ҳам бадга уради-да.

Толмас чўпоннинг Юсуфни мақтагани Тиловга малол келди. Еган оғиз уялар. Сабил. Берган Худога ҳам ёқибди.

— Ҳа, энди бир кириб исиниб ўтайлик дегандик-да, Толмас тоға, — деди Тилов сал зардали. — Бирдан бетдан оласиз-а. Юсуфбой бир бериб ўтибди-да, сахийлиги тутиб. Юсуфникини бир еган бўлсангиз, бизникини кўп егансиз!

Тилов қалайсан, дегандай ҳоҳолаб маза қилиб кулди. Тиловнинг гапидан Толмас чўпон мийиғида кулиб, бош қимирлатиб қўйди-да, бир қўзғалиб олди.

— Катта давралар кўриб тилингиз анча қайралиб қолибди, Тиловбой? — деди муғомбир қараш қиларкан Толмас чўпон. — Берган бўлсангиз пулимизга бергансиз, бепул сизникига қўл узатмаймиз!

Толмас чўпон боладимми, дегандай тиззасига шапатилаб қийқираркан, кулгидан ёшланган кўзларини артиб, “қўлни ташланг”, деди Тиловга қўлини узатиб. Тилов Толмас чўпонга қўлини узатаркан, зўраки илжайди.

— Тиловбой, шу қор тушиб, қиш бошлангандан буён иккита бўри жондан ўтказиб юборди, — дея гап бошлади Толмас чўпон жиддий тортиб. — Отиб ҳам, тутиб ҳам бўлмаётир бу савил қолгурларни. Олдинлар ҳеч бунақасини кўрмаганман. Тўдадан айри юришади. Ўзлари кўп катта бўри эмас. Бироқ шижоати кўрқинчли. Ана-мана деб учта қўйни олди. Қўй-ку майли, ўтган катта қорда отарда қолган кўктойни майиб қилиб кетибди, занғар. Туролмай ётибди. Ким билсин, ўладими, қоладими ҳали. Бундай мардини кўрмаганман. Катта қорда ўйноқлаб, кеча оқшом тушар маҳал қирда кўриниш берди. Итларга олқиш

солдим. Парво ҳам қилмайди, денг, худди мазах қилгандай ерга боплаб ўтириб олиб, осмонга қараб улиганини айтинг.

Тилов туйқус уйланиб қолди. Ҳўтган йилдаги бўри болалари эмасмикин, ишқилиб? Чўпоннинг айтишича, аламзадага ўхшайди. Бўлмасам ҳар қандай жондорнинг марди бўлсин, одам боласи билан ҳазиллаша кўрмайди. Аламзадалиқ ҳайвонни ҳам қутуртиради, деб эшитган жойи кўп Тиловнинг. Бу гап тўғри. Ҳўшанда она бўрининг икки бўриваччаси ортларидан чийиллаб, заифгина гингшиганча чопишиб қолгани Тиловнинг ёдига келди. Ёдига келди-ю, бир сесканди. Кимсасиз овлоқ дарада қолиб кетган бўриваччалар оналарини излаб, гирён чопишгани, уларнинг ортидан мўнғайганча қолган нажотсиз икки жуфт қароқ, ингроқ ва кучсизгина овоз ҳозир Тиловнинг кўз олдига келди, қулоқларига қайта эшитилгандай ўзини ғалати сезди. Бироқ Толмас чўпон айтаётган бўрилар айнан бултурги бўриваччалар эмас, дея хаёлланди Тилов. Бу билан юрагида кўпган беҳаловат туйғуни қувмоқни, қутқуни ҳайдамоқчи эди. Ундай бўлмаслиги аниқ. Сут эмиб турган бўриваччаларнинг она қаровисиз омон қолиши гумон. Изғиринда инини тополмай нобуд бўлгани аниқ. Эркак бўри ўша атрофда бўлганида уларга, албатта ташланган бўларди...

— Тиловбой, ука, сиз нима дейсиз? — Толмас чўпоннинг гапи Тилов овчининг хаёлларини бўлди. — Шу бўрилар дейман, Худонинг юборган бир балосими, нима бало, ўзим ҳам якка юрганимда ичимда ваҳм ўрлайди. Олдинлари бунақа бўриларнинг юзини кўрганман, бироқ қўрқиб нима эканини билмаганман. Ҳай демаса одамга ҳам ташланадигандай-да, тоғу тошда юрасиз эҳтиёт бўлинг дейман, ука.

Тиловнинг ҳам бу гаплардан ваҳима қуршаб турса ҳам, сир бой бермади.

— Толмас ака, кўп ваҳима қилдингиз-да, — деди Тилов ўзини бамайлихотир тутишга тиришиб. — Чақчайиб турган кўзидан ураман, нима деяпсиз! Сизга шуларни отиб берсам, нечта қўй берасиз? Йигирмата берсангиз, отиб, оёғингиз остига ташлайман!

— Отиб келинг шу занғарларни. Отинг! Бу ёғини келишамиз, — деди Толмас чўпон чиндан умидланиб.

Тилов олдига қўйилган қовурдоқдан икки туюр олди-да, устидан ўчоқда қайнаган чойдан ҳўплагач, совуқда қақшаган танаси яйради. Кўзларига уйқу тиқилиб келди. Бир зум кўзи илинди. Шу бир зумда ҳам туш кўрди. Тушини англамади. Бироқ қўрқиб уйғонди. Тилов апил-тапил кийимларини илган еридан олиб кийди. Пайтавани зичроқ ўради. Милтиқни қайта кўздан кечирди. Кўчага чиқаётганда Толмас чўпон унга янада эҳтиёт бўлишлигини қайта тайинлади.

Тиловнинг юрагидаги фавқулодда кирган ғалати кечинма вужудини кемирди. Бугунча чўпонникида қолса яхши бўларди. Ҳарқалай эрталабдан бошланган иш унумли бўларди. Бироқ олдидаги масъулият бунга йўл бермайди. Ваъда бор, вақт тигиз.

Тилов Толмас чўпоннинг отаридан анча узоқлашди. Кун қайтди. Қишда кун бир тутам. Ҳаял ўтмай кеч тушади. Тилов қачонлардир йўлга чиққан эди. Ҳали Қўрғонтоққа етиб келолмайди. Ов қилиш нарёқда турсин, ўнгирга етиб олса ҳам катта гап.

Тилов яна Раззоқбойнинг айтган гапини эслади. Бу ов Раззоқбой учун эмас, Раззоқбойни Раззоқбой қилган, элга танитган самарқандлик, отам деб этагини тутган Сангир савдогар учун. Сангир савдогарнинг билмаган, эшитмаган йўқ. Довруғи узоқ-узоқларга кетган. Бу ёғи Тожикистон-Душанбе, у

ёғи Тошҳовуз-Гурганж. Самарқанддаги катта бозорнинг ярми шунинг моли билан тўлиб-тошган. Давлати мил-мил. Бу қадар давлатдан, растасининг бошу адоғи кўринмай ётгувчи. Ҳар бир катта раста бошида урғочи бӯри териси. Бу гал Сиёб бозорида яна бир катта раста, Хитой чинниси растасини очган. Шу ишга кушойиш берувчи, савдога қут-барака олиб келувчи зўрроқ урғочи бӯри териси керак бўлибди. Самарқандда ҳам тоғ бордир, овчи бордир. Ўша Сангирбой келиб-келиб китоблик бир муридига ҳадди сиғиб, айтибди, қаранг. Энди кўринг, тумонат таниган, дунёда зўрман дегичнинг иши бундай олиб қараса шу Тиловга тушиб турибди. “Шуни уддаласанг оғзингга сиққанини оласан. Карнайчидан бир пуф-да! Бўрининг хашакиси, майда-чуйдалари бўлмасин тағин. Таъблари нозик” Раззоқбойнинг илтимоси, яна аниқроғи буйруғи мана шу. “Майда-чуйда бўлмасин?! Дарахтда қўниб турган ҳақкамидики, зўрини танлаб отанг. Бӯри деган жондор одамни бир тош йўлдан пайқайди. Бу учун қачон инидан чиқаркин, деб кунлаб кўксингни музга бериб пойлаб ётасан. Инидан чиқса хўп-хўп, чиқмаса-чи? Қачон қорни оч қоларкин, қачон кўриниш бераркин, деб кўкайинг кесилиб кетади. Тағин урғочиси бўлиши керак. Бу ундан машаққат. Пешонасига ёзилган бўлсаки, пайқасанг-да, узоқдан ҳам кўзлайверсанг! Ҳе ўргилдим сенлардан. Қаердан чиққан гап бу? Урғочи бўрининг она жойи барака келтирармиш?! Ирим бор эмиш. Ирим эмас бу. Бу тўқликка шўхлик! Сендан мен камми қабилдаги иш!” Тиловнинг хаёллари тўзғиди. Бир чақиримча нарида ўйнашиб турган икки бўрига кўзи тушди-ю, беихтиёр оёқ илди. Бўрилар бир оз чопишиб, ўйнашди. Кейин дара томон йўртиб кета бошлади. Тилов беихтиёр милтиғига қўл олиб борди ва шашт

билан бўрилар изидан ҳаллослади. Тилов ён-бағир бўйлаб бўрижар томон чиқишни маъқул кўрганди. Бироқ бу йўл хатарли, катта қорда ўнғир ҳам текис бўлиб кўринар, юргувчига панд бериши мумкин эди. Тилов шу кез ўздан ранжиди. Бу шошқалоқликми, очкўзликми, ҳар қалай Тиловда бор иллат. Унинг Оёқчи тоғларида архарни бой берган паллаларидаги ҳолати яна кўз ўнгида аянчли гавдаланди.

Ён-бағир бўйлаб, оёқларини ёнбош қўя-қўя базур кўтарилган Тилов бўрижарга яқинлашган эди. Узоқдан қора кўринди. Қандай ҳайвон бўлди? Тулкими-кан? Ёки бирорта адашиб юган чиябўримикин? Бўри деса, буридан кичикроқ. Чиябўри деса?.. Йўқ чиябўри бундай пайтда қишлоқларда бўлади. У лаънаги ҳайвоннинг жойи ҳозир қабристон. Бирор-бир очиқ мазорда жон сақлаб, ўлакса пойлаб ётгандир. Бу тулки ҳам эмас. Тулкидан катта. Шундай ҳалиги қорайиб кўриниш берган жонзод иккита бўлиб олди. Тиловнинг ҳадиғи зўрайди. Беихтиёр аввал ничоғини, сунг милтиғини ушлаб қўйди. Бунга ҳам қаноатланмай милтиқни елкасидан қўлига олди. “Бу ўша ўзи из олган, Толмас чўпон айтган бўриларнинг худди ўзи. Бир қувишиб кўрайлик-чи!” Тилов овчи ўз фикридан кулиб қўйди.

У ўлжа томон қадалиб тикилди. Қорда узоқ юрганидан қароқлари толиққанди унинг. Тилов бундан ҳадиксиради. Бундай ҳолат овчи учун фожа бўлиши мумкин. Эҳтиёт бўлиш керак. У қор тушмаган қорамтир ерларга тикилиб бир зум кўзларига дам берди. У энди қадамларини жадаллатди. Бир зумда ҳансираб, чарчади. Тилов беихтиёр агрофга аланглади. Юрагига ваҳима ёпирилди. Шунча йил овчи бўлиб, шунча йил тоғу тош кезиб, фақат ҳозир

бундай бегона ҳисни бошидан кечирмоқда эди у. Юрагини ваҳм қоплаб келарди. Атрофга аланглади. Қандайдир нажот кутди. Ва бирдан сесканди. Шарпа! Шовур! Илкис тепага қаради ва бу... бұри улиши эди. Тилов энди аниқ-тиниқ кўрди. Икки бұри худди пистирмада тургандай қор қоплаган катта харсангдан қулоқларини диккайтгирганча гўё уни кузатиб турарди. Тилов шошилиб бўриларга милтиғини тўғрилади. Хиёл титраётган елкасига қўндоқни маҳкам тиради-да, тепкини босди. Ўқ варанглаб кетди. Тепасидан қор кўчиб, шовуллаб тўкилди. Тилов отган ўқи зое кетганини аниқ билди. У бемўлжал босганди тепкини, бармоқлари титраётганди унинг. Тилов милтиққа қайта ўқ жойлади, бўриларни излаб аланглади. Бўрилар кўринмасди. Бироқ юрагига далда бўлиш, қўрқувни ҳайдаш учун яна юқорига қаратиб ўқ узди. Тилов ўнгирга олиб борадиган йўлни тахмин қилди. Тахмин қилган сўқмоқ бутунлай қор остида ётар, бир қараганда ҳаммаёқ теп-текис оппоқ қорга кўмилган эди. Тиловнинг кўзи пастроққа, текисликка қадалди. Дара бўйлаб ўн чоғли бұри тўдасига кўзи тушди. Оёқ илди ва уларга тикилиб қолди. Бўрилар бир-бирининг изидан саф тортганча тоғнинг яссиланиб борган томонига қараб йўртиб кетиб боришарди. Тиловнинг ҳафсаласи пир бўлди. Улар анча нарида, етиб бўлмайди. Бу ишга эртага эрталабдан уриниб кўради. Ёмони, бўриларнинг ҳар иккисини ҳам отиш керак бўлади. Улар урғочи ва эркак бўрилар, бу аниқ. Бироқ узоқдан фарқлаб бўлмайди. Иккисини ҳам саранжом қилиш керак, вассалом. Кейин урғочисини олиб бораверади. Борига шукр қилсин. Йирик бўлмаса ҳам урғочи бўлса бўлди-да... Эркаги

қолса қолиб кетар. Бу масъулият Тиловга янада оғир кечиши тайин эди. Қайнарлик овчи ошнасиникига бормаса бўлмайди, чоғи. Ёрдам керак. Ҳарҳолда бу ерлар бегона жой. Гап чиқмайди. Хизмат ҳақини беради, тамом. Ёпиқлик қозон ёпиқлигича қолади. Тилов ўз фикридан дадилланди.

Тилов ўнгирга яқинлашганда икки бўри уни кузатиб келаётганини пайқади. Тиловнинг жаҳли чиқди. “Аҳмоқ ҳайвон, эртагача қараб тур, кўрасан мендан”, деди ўзига ўзи. Атроф сукунатга чўмганди. У бир оз хотиржамлик сезганча ўнгир томон жадал одимлади.

Тилов ишни эртага қолдирди. Ўнгир оғзига бориб, ҳолсиз ўтирди. Милтиғини ёнига қўйди. Ўтин-хас теришга ҳафсала қилмади. У бундай таҳликали вазиятда бу ишни қилолмас, хавотири ҳамон босилмаганди. У ҳолсиз ўнгирга кирди. Гугурт чақиб қоронғи ўнгирни кузатди. Шу зум ўнгир ичкарисидан иккита қуш чўчиб, потирлаганча далага учиб чиқди. Ўнгирдан зах иси келар, совуқ эди. Тилов нарироқда қорамтир бир нарсага кўзи тушди ва энгашиб гугурт чақди, диққат билан разм солди. Қўй гўшти ҳиди Тиловнинг димоғига урилди. Ердаги чала ейилган қўй нимтаси эди. Бу ишни овчи қилмайди. Бу аниқ бўрининг иши. Ўнгирга қиш бўйи одам кирмаган. Олов ёқилмаган. Ёқилганда кули қолиши керак эди. Демак, ҳалиги бўрилар!.. “Ўлжасига келиб қолса-чи?” Юсуф бошига урилган хаёлдан ғалати бўлиб кетди. У тусмоллаб эҳтиёт шарт милтиғига яна ўқ жойлади. Белидаги садоқни ечиб енгиллашди. Шу кез ўнгир атрофидан шарпа ўтди. Ҳали тоғ тепасидан чопишиб ўтган тулкиларга кўзи тушган эди. Шулармикин? Шарпа кўпайгандай бўлди ва ўнгирнинг оғзигача

келди. Тиловнинг томоғи қуруқшади. Юраги орқасига тортиб кетди. “Ҳайт” дея ҳайқириб юборди. Кет, кет, бадбахт!

Қишнинг оқимтир булутлари устидаги яримта ой ерни хирагина ёритиб турар, оппоқ қорга қуйилаётган соҳир нур гўёки оқлик билан биргаликда зулмат билан олишар, атрофга қийналиб бўлса ҳам ёғду таратарди. Тилов ташқарига назар солиб тураркан, дафъатан юраги увишди. Ўнгир олдида бир жуфт кўз ёнди. Ва Тилов жон ҳолатда “Кет, кет!” дея ҳайқириб юборди. Тилов энди шаксиз ишонди. Улар йўлда таъқиб қилаётган жуфт бўрилар эди. Ҳайқириқдан бўрилар хиёл ортига тисарилди. Тилов титраётган қўллари билан пичоқни тутамлади. Кўзларини ўнгирнинг оғзидан узмай, милтиқни олиш учун пайпасланди. Қўрқув бостириб келди. Тилов қаттиқ ҳаяжон ва талвасадан ёнгинасида турган милтиқни тополмасди. Икки бўри тап тортмади энди. Улар олишга шайланишган, намоишкорона ириллаганча ўнгир оғзидан ичкари ўтди. Бўрилар энди ҳеч қандай ҳайқириқ, ҳадик, пўписани писанд этмасди. Ва шу зум Тиловнинг яқингинасида икки жуфт кўз ярқиллаб кетди. Улар сония сайин Тиловга яқин келар, бўриларнинг басма-бас ириллаган даҳшатли овози тор ўнгир ичида қўрқинчли садо берарди. Тилов ортиқ кутиб туrolмади. “Мен ўлжа излаб келганман, зинҳор ўлжа бўлиш учун эмас!” Тилов шундай дея бор кучи билан унга нисбатан яқин турган бўрига пичоқ санчди. Бўри сапчиб кетди ва қаттиқ фингшиди. Бироқ Тилов иккинчи бўрининг ташланишига пичоқни ишга сололмади. Титраётган қўллари пичоқни ўзи ўйлаганичалик маҳкам тутолмай қолди...

* * *

Юсуф мерганнинг дарвозаси басма-бас тақиллади. Шошиб эшикни очган Юсуф рўпарасида Тиловнинг отаси Исҳоқ бобони кўрди. Исҳоқ бобо совуқданми, қўрқувданми титраб турарди.

— Тилов тўрт кундан бери овдан қайтмаяпти, — деди Исҳоқ бобонинг овози титраганча. — Уни тезроқ топмасак бўлмайди. Набирамни кимдир бозорда пичоқлаб кетибди. Ҳозиргина хабар келди. Аҳволи оғир! Куйдирди, бу бола, куйдирди, Юсуфжон! Мени олиб бор! Тиловбойнинг овга борадиган жойларни фақат сен биласан, болам!

Юсуфнинг юрагига ғулғула тушди. Ҳадиги зўрайди. Қўрғонтоғдан тўрт кунда ҳам қайтмаслик... Қўрғонтоққа кетган овчи ўша кунни қайтиши керак. Ўнгир кўпроқ оёқчилик, ё бўлмасам, Ҳисор томондан энган овчиларга асқотади. Бу яқинлардаги овчилар тор ва совуқ ўнгирга кириб ётмайди.

Юсуф шошилганча милтиқ ва пичоғини олдида, Тиловнинг отаси кетидан юрди. Жўлли етаклаб келган отларнинг бирига Юсуф минди, Исҳоқ бобога Жўлли мингашди.

Юсуф шу кунни икки бор подачиқар жойга чиқиб, қайтиб келганди. Бироқ Тиловни кўрмади. У Тиловнинг режасини фаҳмлаган, уни бу қалтис ва номақбул йўлдан қайтаришни жуда истаган ва бунни ўз бурчи деб ҳам тушунганди. Юсуф Тиловнинг йўлга чиқмаслигига нимагадир ишонгиси келмас, унинг феълени яхши билганидан юраги нотинч эди. Шўробсой томондаги йўлга томон бораркан, одам изини кўрди. Из Қўрғонтоғ томонга ўрлаб кетганди. Из бир кишиники бўлганлиги боис Юсуф бу айнан Тиловнинг изи эканига шубҳа қилди. Бўри ҳазила-

кам ов эмас. Бир киши бундай об-ҳавода бўри ови учун ҳафсала қилмас, ҳатто Тилов сингари абжир овчи ҳам. Бироқ нега у ёлғиз кетди? Жўллини олса бўларди-ку? Узига ишонган ёки... Наҳотки, она бўри яна... Жўллини олмагани, демак, гувоҳнинг кераги бўлмаган унга. Овчи мардум пайти келдими, бир тепки босиш билан ишини битиради. Айниқса, бу ишларнинг ҳадисини олган Тилов буни қийинчиликсиз уддалайди. У ҳам кучли, ҳам қирағай мерган.

— У Шўробсойнинг йўлидан кетган, — деди Юсуф Исҳоқ бобога юзланиб.

— Шўробсойнинг йўли олис йўл-ку? Нима қилади у ёқдан юриб? — деди Жўлли ҳовлиққанча.

— У ҳаммани чалғитмоқчи бўлган, — деди Юсуф алами келиб. — Чалғитди ҳам... — Юсуф шундай деб отининг юганини силкиди.

Юсуф атай Толмас чўпоннинг отарига томон отнинг бошини бурди. Толмас чўпон Тиловни бундан тўрт кун олдин шу ердан ўтганини, униқидан бир пиёла чой ичганини айтди. Толмас чўпон ўша икки бўри ҳақида гапирганда Юсуфнинг эътибори зўрайди. Толмас чўпондан қайта-қайта сўраб-суриштирди. Толмас чўпон икки бўрини аниқ таърифини берди.

— Бугун азонда улардан биттасини кўрдим, — деди Толмас чўпон. — Ҳув анави қирдан кетини ерга қўйиб, роса ҳам увиллади. Ким билсин, шеригини ахтариб юрибдими бу занғар!

— Сиз айтган бўриларнинг бири урғочи эмасмиди, тоға? — деди Юсуф мерган шошилиб.

— Узоқроқ эди. Англамадим. Ким билсин, шундайдир. Бўри жуфти билан юради, бўлса бордир.

Шу кез Жўлли негадир ялғ этиб Юсуфга қаради. Жўллинг кўзлари бир қадар таҳликали эди. Жўлли ўнғайсизланди ва бирдан нигоҳларини четга олди.

Толмас чўпоннинг ҳар бир гапи Юсуфнинг ҳадигини зўрайтирди. Юсуф худди бир нарсаларни режа қилаётгандай ўйлар, кўзлари ниманидир жонлантirmoқчи бўлгандай тоғ томонга қадалган эди.

Юсуф от бошини ўнгир томонга бурди ва отни қичаб ҳайдади. Юсуф атрофдан бирор-бир изни ахтарар, бироқ кеча оқшомги тушган кучсиз қор изларни кўмиб кетганди.

Ўнгирга яқинлашаётган Юсуф негадир тоқатсизланди, вужудида нохушлик сезди. Мудҳиш бир фалокат билан тўқнаш келадигандек юраги увишди.

Юсуф ўнгир олдида оддан тушди. Бир зум атрофга бетоқат аланглаб турди, сўнг ўнгир томон одимлади.

Юсуф билан Жўлли ўнгирга олдин-кетин киришди. Кўзлари ичкарига тушиши билан Жўлли қўрқувдан титраб кетди ва беихтиёр оргга тисланди. Уларга изма-из кирган Исҳоқ бобонинг фарёди ўнгирда мудҳиш акс берди:

– Болам!..

Ташқарида от депсинди...

Ўнгир ичкарисида кулранг бўрининг ўлиги чўзилиб ётарди, унинг ёнида бўғзи узилган Тиловнинг жасади совуқда тарашадай қотиб қолган, ўнгир тўридаги қўй нимтасидан фақат тери ва жунлар кўзга ташланар, ўнгирдан қўланса ҳид анқир эди...

МУНДАРИЖА

Ҳикоялар

Бозордаги бола	3
Қудратли қоя кўчкиси	13
Арвоҳ ёққан чироқ	32
Қотилимни афв қиламан	42
Башорат	48
Буни ишқ дейдилар	56
Дўсти қиёмат	67
Ёзиқ	76
Ёмғирда қолган киши	85
Жонқора	89
Маломат юки	101
Муроса	117
Оқшомги оппоқ нур	124
Сотқин	131
Сўқир ва бола	138
Тилак	146
Ука	149
Ўспирин	159
Фаришта қайтган макон	165
Шогирд	173

Қисса

Она бўри қасоси	179

Адабий-бадиий нашр

Турсунмурод ЭРМАТОВ

ОНА БЎРИ ҚАСОСИ

Қисса ва ҳикоялар

Масъул муҳаррир: *А. Қоржовов*
Муҳаррир: *О. Қанаев*
Дизайнер: *Р. Таиматов*
Мусаҳҳиҳ: *М. Холиқова*
Саҳифаловчи: *Г. Курбанбаева*

Нашриёт лицензияси: АІ №270

Босишга 4.03.2019 йилда берилди. Қоғоз бичими 60x84 1/16
“Virtec Times UZ” гарнитурасида офсет усулда босилди.
Нашр босма табоғи 15.0 Адади 4000 Буюртма №33

«IJOD-PRESS» нашриётида нашрга тайёрланди.
«Dizayn-Print» МЧЖ ЎИЧК босмахонасида чоп этилди.
100054. Тошкент шаҳри, Чупон ота кўчаси, 28-а уй.

Телефон: (371) 273-19-51

Факс: (371) 273-19-50

Email: book@ijodpress.uz

www.IjodPress.uz